

AZRA
ERHAT

inceleme

İSTE İNSAN

ADAM

Azra Erhat

İşte İnsan

,

ADAM YAYINLARI
©
Anadolu Yayıncılık A.Ş.

Birinci Basım: 1969
İkinci Basım: 1975

Adam Yayınları'nda Birinci Basım: Eylül 1982
Adam Yayınları'nda İkinci Basım: Aralık 1984
Adam Yayınları'nda Üçüncü Basım: Haziran 1996

Kapak Tasarımı: Erkal Yavi

96.34.Y.0016.96
ISBN 975-418-389-9

Azra Erhat

İşte İnsan

(Ecce Homo)

İnceleme

İÇİNDEKİLER

Konu	11
I. İLKÇAĞ	
<i>(Monologos)</i>	
Beden İle Ruh	15
Eidos	20
Psyche	33
Thymos	38
Phren	45
Menos	49
Kadınla Erkek	59
Kosmos	65
II. ARA ÇAĞ	
<i>(Dialogos)</i>	
Kadın İnsan mı?	81
Yaşamak ve Söylemek	90
Hektor'dan Hamlet'e	99
İnsan, Eylemiyle Karşı Karşıya	107
Işık ve Karanlık	114
Soru	123

Beden Özlemi	133
Cadı Kazanı	148

III. BİZİM ÇAĞ (*Symphonia*)

Devrim	167
Uyum	194
Dost	224
Sonu	240
Açıklamalı İndeks	243
Bibliyografya	265

***Kim ermişse yüce mutluluğuna
Bir dost ile dost olmanın***

Schiller

KONU

İnsanım, seni sana söylemek istiyorum.
Sen kimsin?

Gözümü açtığım günden beri hep seni gördüm ıslıl ıslıl göğün altında, kıyıların çakılları kadar çok, onlar kadar çeşitli. Seni anlattı bana okuduğum her kitap, gördüğüm her yapı, duyduğum her ses. Sen bensin, ama ben sen olayım diye uğraştım durdum. Sen ben nasıl öğreneceğiz kim olduğumuzu? Yüzyılların bunca çabası bizi dile getirmek için. Bilincimize varalım diyoruz. Varılır mı gökte ısıldayan yıldıza? Bir gün varılacak diye, bir yandan toprak anamızın memesinden ağzımız, bir yandan ışığın geldiği parıltılı enginde gözlerimiz.

Ben sana ne diyeceğim senden? Hem niçin söylecekmişim seni? Bana göründün de ondan: bir heykel olarak canlandın gözümde bilirsin ya, şu insanlığımızın doğuş çağlarında kendimize bir biçim vermişiz, taştan bir insan yontmuşuz, kolları gövdesine yapışık, bacakları birer tomruk, kalçası, göğsü, omuzları gücün topluca fışkırması. *Kuros*, delikanlı demişiz ona. Bir de kadını var: *Kore*, daha biçimli, daha süslü *Kuros* ağacın dimdik gövdesi, *Kore* dalları, yapraklarıdır. *Kore*'nin saçları alnını usulca sarar, incecik boynundan dökülür, dolgun göğsünde belik belik dinlenirler. Gözleri kapalıdır. *Kuros*'la *Ko-*

re'nin, dudakları elmacık kemiklerine doğru yaylanır. Gü-lümsüyor mu bu dudaklar? İçine çevrik bakışları ne gö-rüyor da gülümsüyor? Bedenleri öne atılmış, elleri bir bek-leyişe açılacak gibidir.

Ben bu insanda mutluluk sezdim. Ve sordum kendi kendime; uygarlığın eşliğine basan bu insan neden mutlu? Gücünü bir ışığa mı yöneltmiş, bir aydınlığa mı varmış? İlkçağ sanatının bu heykelinden çıktım yola. İnsan niçin mutlu, niçin mutsuz, nasıl mutlu, nasıl mutsuz diye araş-tırdım, kitaplarda binbir serüvenini okuduğum insanlar arasında. İlkın, uygarlığımızın ilk ozanı, yurttaşım Home-ros'a başvurdum. Koca ozan insanların çırılçıplak sermişti gözümüzün önüne. Karşılıksız bırakmadı sorularımı. Üç bin yıldır akan ırmağın kıyılarında bir o insana baktım, bir sana baktım, çağdaşım. Bu arada neler duydumsa se-nin üstüne söylenmiş, onları da katmaya çalıştım düşün-ceme. Geliştği gibi veriyorum düşüncemi. Konum sensin, ne anlayabildimse.

I.

İLK ÇAĞ

(*Monologos*)

BEDEN İLE RUH

Odyseus, tek bir kökten fışkıran, dalları sarmaş dolaş iki zeytin ağacının oyduğunda, kuru yaprakların içine gömülmüş uyuyor. Yedi yıl kaldığı Kalypso'nun adasından bir salla denize açılmıştı. Zeus'un buyruğuyla dönercektir artık çok özlediği yurdu İthake'ye. On yedi gün, on yedi gece, gündüz güneşe, gece Kutupyıldızına baka baka kayar enginin durgun sularında. Ama Poseidon'un öfkesi dner mi? Çok çekmiş, çok katlanmış yiğidin gözüne toprak puslu ufukta bir kalkan gibi görünürken, tanrı salar üstüne teknil yelleri. Deniz kabarır, kapkara bir gece çöker gökten aşağı. Azgın dalgalar saman çöpü gibi dağıtır salın hezenlerini. Kabarmış enginde Odyseus iki gün iki gece çalkalanır durur. Üçüncü günü gül parmaklı şafak onu Phaiakların toprağına ulaştırır. Denize dikine inen dağların karartısında yüzerek bir koy, bir kumsal arar ki kıyıya çıkabilsin. Bir ırmağın ağzına varır. Kurtulmuştur. Irmak kıyısı çakıllarla örtülü. Çakıllığın ardında kuytu bir ormancık. Orada, ikiz zeytinlerin dibinde Odyseus uyuya dursun; dost tanrıça Athene uyku dökmüş gözlerine, bunca yorgunluğu giderecek bir uyku.

Ötede, Alkinoos'un konağında Nausikaa da uyur. Alkinos, Phaiakların Kralı, Nausikaa da biricik kızıdır.

Nausikaa uyurken Athene girer düşünce: «Ne uyuyorsun, Nausikaa? der, çarşafların, örtülerin, urbaların pislik içinde. Yarın öbür gün gelin olacaksın. Düğüne hazırlık yapmak aklından geçmiyor mu?» Tanrıça böyle dörter Nausikaa'yı tan ağarmadan kalksın, babasından katır arabasını istesin de, hizmetçilerle derede çamaşır yıkamaya gitsin diye. Yunak Odysseus'un uyuduğu çalılığın yanındadır. Kızlar tertemiz yıkar urbaları, kuşakları, gömlekleri, kıyıya çakılların üstüne sererler hepsini. Sonra da derede bir güzel yıkanır, misk kokulu yağlar sürünürler, sepetten yemekleri çıkarıp yerler. Çamaşır kuruyuncaya dek ne yapsınlar? Top oynamaya koyulurlar. Yanıbaşlarında Odysseus mışıl mışıl uyumaktadır. Gök gözlü tanrıça onu nasıl uyandırsın? Topun üstüne bir üfler, uçurur dereye. Bir bağırışma, bir çığırışmadır kopar. Odysseus uyanır. Çalılığın arasından bakar ki cıvı cıvı kızlar koşuyor kıyıda. Kendisi çırlıçıplak, deniz suyu, köpük, yosun leke leke yapışmış gövdesine. Nasıl görünsün bu kızlara? Nasıl görünmesin ki, ölümü kalımı onların elinde. Erkekliğini gür yapraklı bir dalla örtüp çıkar ortaya. Gene bir bağırışma, bir çığırışma. Pır diye kaçışır kızlar dört bir yana. Yalnız Nausikaa kalır olduğu yerde: Athene silmiştir korkuyu yüreğinden. Bakadurur dize gelmiş, yalvaran bu insan azmanına. Kimsin? Nerden geldin? diye sormaz ama. Âdet değildir, kim olursa olsun, tanrı misafirine adını sormak. Nausikaa körpeçik, gencecektir; ama kral kızıdır, bilir âdetleri. Dinler uzun uzun Odysseus'un yakarmalarını, sonra çağırır hizmetçi kızları yanına, buyurur yıkasınlar konuğu ırmakta, yeni yunmuş urbaları temiz pak glydirsinler. Odysseus yıkanır, glyinir, kokulu yağlar sürünür, bir tanrı gibi pırıl pırıl dikilir. Nausikaa'nın karşısına. Kral kızı şaşakalır, bakakalır boyuna bosuna, güzelliğine. Üç gün üç gece aç susuz kalmış yiğit, Phalak kızlarının uzattıkları ekmeği yiyedursun, tulumdan şarabı içedursun, bız gelelim konumuza; soralım Homeros adındaki şu koca ozana:

Kim o? Kim bu adam?

Binlerce dizelk iki destanında, binlerce ad, binlerce kılıkla bize anlattığı, aradan binlerce yıl geçtiği halde, Nausikaa'nın karşısında dikildiği dirilik, canlılıkla bizim de karşımıza dikilen bu İNSAN kim?

Homeros, üstünde yaşadığımız bu toprakların ilk ozanı, bize adından gayrı her şeyi vermiştir. Neler verdiğini saymaya hiç girişmeyeyim, başa çıkamam. Yalnız şunu diyeyim ki, dün bugün ve yarın da ozan, sanatçı, düşünür, bilgin, yahut düpedüz insan nerden gelip nereye gittiğini anlamak istiyorsa başvurmak zorundadır Homeros'a. Ben de öğreneyim bakayım dedim bu koca ozan insanı nasıl anlatmış. Açtım okudum, derledim, topladım. Çalışmamın sonucunu veriyorum.

İnsanı kavramak için hangi açılardan bakacağız ona? İnsan nedir, nasıl incelenir? Bu soruyu sorduk mu hemen karşımıza iki kavram dikilir: Beden ile ruh, madde ile gene ruh, yahut daha yeni bir terimle tin. İnsan dedikimiz, bu iki ögenin birleşimi mi? Türkçe böyle düşünülür de Batı düşüncesinde başka türlü mü? Değil. *Le corps et l'âme, Körper und Geist...* hep aynı ikilik, aynı karşıtlık. Bizim kafamıza saplanmış, istesek de, istemesek de düşüncemizli yöneltecek bu görüş Homeros'un insanına uyar mı, uymaz mı sorusunu şimdilik bir yana bırakalım da, bu iki düşünce kalıbının nereden geldiğini araştıralım. Platon *Phaidon* dialogunda Sokrates'e şöyle sordurur: «Bizde iki şey var, biri beden, öteki ruh, değil mi?» Kebes de amin dercesine: «Evet» diye baş sallar. Sokrates'in öyle soruları vardır ki, karşısındakini sımsıkı bir çemberin içine alır. Ama beden - ruh ikiliğini kesinleyen bu sorudan daha etkenli de olmadı sanırım: Aradan yirmi beş yüzyıl geçtiği halde kurtulamadık bu düşünce kalıbından.

Platon'un beden anlamına aldığı *soma* ile ruh anlamına aldığı *psykhe* dosdoğru Homeros'tan gelme sözcükler. Ama bakalım Homeros bunları nasıl kullanmış: Bir Akha yiğidiyle savaşa girişmeden önce Hektor şart koşar (İl. VII. 77):

Sivri temrenli kargısıyla alt ederse o beni,
soysun silâhlarımı, götürsün koca karınlı gemilere,
ama geri versin yurdumu *bedenimi*,
Troyalılar, Troyalıların karıları, orda
ateş payımı versinler *ölü gövdeme*.¹

Burada beden anlamına iki kez geçen sözcük Platon'un kullandığı *soma*'dır. Peki, *soma* canlı beden mi, ölü beden mi? Biraz daha araştıralım: Odysseus anlatır (Od. XI. 53) : Erkekleri domuza çeviren Kirke'nin adasından ayrılacaktır, yoldaşlarını toplar; tam o sırada Elpenor damın bir köşesinde sızmış uyur. Kalkayım derken aşağı yuvarlanır, kemikleri kırılır ve ölür. Odysseus'un vakti yoktur onu gömmeye, ölüsünü olduğu yerde bırakıp gider. Buradaki sözcük de gene *soma*. İlyada'da Menelaos can düşmanı Paris'in üstüne yürür (İl. III. 21) :

Ares'in sevdiği Menelaos, kalabalığın içinde
onun uzun adımlarla öne atıldığını görünce,
sevindi kocaman bir *ava* gözü ilişen arslan gibi.

Av'la çevirdiğimiz sözcük de gene *soma*, yani bir hayvan leşi.

Platon'un ruha karşıt diktiği, sonra da kaskatı bir kavram olarak geleceğe aktardığı bu *soma* insan ölüsü, hayvan ölüsü, bir leş, kadavra mı? Şaşma, öyle, sözcüğün kaynağına gidersen, aynı anlamı bulursun: *soma* artakalan demek, canlı öldükten sonra ondan artakalan. Platon neden bu sözcüğü seçti, başkasını bulamadı mı? Bulamadı, çünkü yoktur: Yunanca soyut kavramlar taşımaz özünde,

(1) İl. VII. 77: İlyada, Yedinci Bölüm, 77'nci dize.

Homeros destanlarından gösterdiğimiz parçalar şu Türkçe çevirilerden alınmıştır:

Homeros, İlyada, Türkçesi: Azra Erhat — A. Kadir.

Homeros, Odysseia, Türkçesi: Azra Erhat — A. Kadir (Sander Yayınları).

bu dili kaynağından alıp yoğuran Homeros da, durmacasına devinir, değişir gördüğü diri bedeni bir değil, bir çok sözcükle karşılar. Gözü bu bedenin neresine değerse, orasını tanımlar; kitleleşmiş tümünü değil de, devinen canlılığını yansıtır. Bütüne de bir ad koyar ama o, insanın kendi adıdır.

Troya Ovası'nda yiğitler savaşıyor. Batı surlarında kentin uluları Kral Priamos'un sağına soluna dizilmişler, izliyorlar savaşı. Helene de orda, aralarında. Yurtlarına bela getiren bu kadını ayıplamıyor kentin uluları, çünkü bu kadın güzel kadın (İl. III. 158) :

Yüzüne bakan, ölümsüz tanrıçalara benzetir onu.

Priamos ovada çarpışan Akha yiğitlerini parmakla gösterip gelinine sorar (III. 167) :

Kim bu alımlı, bu iriyarı yiğit?
Boyca ondan uzun olanı var ama,
onun gibi güzel olanı görmedi gözlerim benim.

Parmakla gösterilen Agamemnon, Odysseus, Alas ya da Menelaos'tur. Adları başka başkadır bu yiğitlerin, ama hepsi alımlı çalımlı, boylu boslu, geniş omuzlu, kabarık göğüslü, çevik bacaklı, güçlü ve soylu adamlardır, hepsi tanrılara benzer ya da tanrılara denktirler. İster Argoslu olsun, ister Troyalı, *İlyada*'da gözümüzün önünden geçirdiği yüzlerce yiğidi hep güzel diye tanıtır Homeros; yalnız iki çirkin vardır: biri topal tanrı Hephaistos, öbürü kambur Thersites, avamdan bir asker. Bu insanların güzelliği nerde? Boyuna değer yargıları verdiğine göre, değer ölçüleri nedir ozanın?

Güzel sözcüğü nerden gelir, bir düşündün mü? Gözle ilgili, göze ilişen, göze hoş görünene göz-el, güzel diyoruz. Çoğu diller güzellik kavramını görme duyusuna bağlarlar: gözle algılanan nesnenin üstünlüğü güzel sıfatı ile nitelelir. Kimi dillerde bu kavram insanın bazı ilkel eğilimlerinden doğmadır: Latince *pulcher*, güzel, dinsel bir terim olsa gerek, sürüde en üstünü diye kurbanlık olarak seçilen hayvana veriliyor bu sıfat. Farsça *dilber* göze değil, gönüle çevriktir, Cermen dillerinde *schön* parlaklık gösterir, onun akrabası bir sözcük *beyaz at* anlamına gelir. Bir ulusun görüş kaynağına varmak, düşüncesinin özünü kavramak için onun güzellik anlayışını izlemekten daha aydınlatıcı bir yol tutulamaz.

Homeros Priamos'un kızı Laodike'yi şöyle tanımlar (İl. III. 124) :

Güzellikten yana en üstünüydü Priamos'un kızları arasında.

Güzellik diye çevirdiğimiz sözcüğün yunancası *eidos* tur. Eidos ne demek? Homeros'tan Platon'a ve Aristoteles'e

kadar uzun bir evrim sonucunda Batı düşüncesinin temeline yerleşen bu kavram Yunan mucizesi denilen kültür olayının özüne ışık tuttuğu gibi, bütün belirtilerini de aydınlatır. *Eidos* görme anlamına gelen bir kökten üremedir. Her türlü algı, algı sonucu anlayış ve bilgi, gözü esas tutan bu süreçle ilgilidir. Nitekim *eidon*: *gördüm*, görüş sonucunda varılan durumu dile getiren *oida* ise *biliyorum* demektir.

Eidos, Homeros'ta görünüş, insan bedeninin üç boyutla göze görünen biçimi için kullanılır. Ne var ki bu biçim hep bir değer ölçüsü taşır. Eidos, yahut Batı dillerinde FORM diye geçen yunanca *morphe* yalnız göze hoş görüneni belirtmeye yarar. Form göze hoş görünenin ta kendisidir, güzellik özündedir onun. Güzelin karşıtı ise biçimden yoksun olduğu için biçimsiz, çirkindir.

Eidos'un kaynağındaki bu değer ölçüsü bizi dosdoğru Platon'un *idea* kavramına götürür. Eidos ile *idea* aynı kökten, aynı anlama gelen sözcüklerdir. Homeros'ta *eidos* nasıl gözle görünenin üstünlüğünü niteliyorsa, Platon'un düşüncesinde *idea* akılla algılananın en üst aşamasını, yani kavramı tanımlar. «Çoğu nesneler görülür kavranmaz, idealarsa kavranır görülmez» diyor Platon *Devlet*'te (VI. 507 b).² Bu ayırımla da dünyamızı ikiye bölüyor: bir görünen dünya var, orada her şey gölge, hayal, gerçeğin bir yansıması, *eidos* değil de *eidolon*, görünüş değil de görüntüdür. Tek gerçek dünya kavramlar dünyasıdır: iyinin, güzelin, doğrunun *idea*'ları, öz biçimleri orada ışık içinde parlar. İnsan bir mağarada zincire vurulmuş gibidir, arkasına dönüp de dik bir yokuşun ucunda parlayan ışığı göremez, yalnız ışığın önünden geçen cisimlerin mağara bölmesine vuran yansılarını görür (*Devlet*. VII). Mağara karanlığından kurtulup gerçekleri ölümsüz birer varlık olan kavramlarıyla pırıl pırıl aydınlıkta görebilmenin tek çaresi şudur: İnsan, ruhunun yeryüzüne inmeden tanıdığı

(2) Eflatun, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu — M. Ali Cimcoz. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1962.

idea'lar dünyasının anılarını hayatı boyunca canlandırmalı, düşünme, tartışma, araştırma yoluyla bu yitık dünyaya yeni baştan ulaşmaya çalışmalı. Bunu yaptı mı, bilginin son aşamasına erer, bilge olur.

Yunan düşüncesinin göze düşkünlüğü nicedir ki algılar dünyasıyla kavramlar dünyası arasında bir set çekmeye, soyutu somuttan ayırıp dile getirmeye uğraşan Platon bile başaramıyor bu işi. Bula bula soyut kavram diye karşımıza dıktığı sözcük eldos'tur, yani Homeros'un yeryüzünde en güzel biçim olarak gördüğü insan bedenini tanımlayan sözü! Bilginin ermeye çabaladığı yaşam ötesi gerçek de gözle algılanan ışık, Homeros'un tapındığı güneş-tanrı Helios'tur. Işık-biçim... kavramıyla düşünen filozof yeryüzü yaşamasına sınıksı bağı bu somut, bu maddeci görüşten sıyrıramıyor kendini.

Aristoteles Platon'un idealar kuramına katılmaz. Varlığın ikiye bölünmesine karşıdır. Eldos, morphe, yani biçim ona göre varlığın ta kendisidir. Özle biçim varsa, ne öz biçimden ayrı, ne biçim özden ayrı olarak gerçekleşebilir. Biçimler sonsuz ve ölümsüzdür, ama maddeye sıkı sızıya bağılıdır. Madde ile birleşik biçimin öylesine bir gücü vardır ki ereğe doğru yönelip kendi kendini gerçekleştirir. Algı, düşünce, akıl birer biçimdir. Maddeden arı, salt bir biçim varsa, o da *tanrı*'dir.

İlk çağ Yunan düşüncesinin son aşamasında eldos ile tanrı ilişkisi yeni baştan kurulmuş oluyor. Uzun bir düşünme sürecinden sonra gene Homeros'a dönmüş değilmiyiz? Homeros da güzeli tanımlamak gerek mi, onu tanrıya benzetmekten başka çare bulamıyordu.

Nausikaa çakıllar üstünde rastladığı Odysseus'u babası Alkinoos'un konağına götürür. Phaiak Kralı konuğu hoş karşılar, kim olduğunu sormadan derdini dinler yurduna dönebilsin diye elli iki kürekçiyle bir gemi donatır, bu arada gönlünü avutmak için yarışlar, güreşler düzenler. Ama Odysseus neşesizdir, oturduğu yerden bakar oyunlara, canı hiçbirine katılmak istemez. Pehlivan Euryalos onu

kışkırtmak için ağır yergilerle meydan okur: «Sen besbelli bir yığıt değil, alışveriş peşinde bir gemicisin» der. Bu söze Odysseus'un tepesi atar, Euryalos'a sert bir karşılık verir (Od. VIII. 166) :

Hıç de sözünü bilmiyorsun, delikanlı,
akıl bir karış havada senin.
Tanrılar *hoşa giden* her şeyi birden vermiyor insana:
boy bos, akıl, söz ustalığı bir adamda toplanmıyor.
Kimine tanrı *güzellik* vermemiştir,
ama öyle *güzel* konuşur ki,
bütün *gözleri* çevirir kendine,
ölçülü biçilli sözleriyle halka *beğendirir* kendini,
bir tanrı gibi *bakarlar* ona geçtiğin her yerde.
Kiminin de tanrılara denktir *güzelliği*,
ama konuşması hiç *hoşa gitmez*.
Sen de öyle, bir tanrı gibi *güzelsin*,
ama kafadan yana züğürtsün.

Bu parça Homeros'un güzellik anlayışını kesinlikle belirtir. On iki dizenin üçünde *eidos sözcüğü* geçiyor, birinde *morphe*, ikisinde de *hoşa* gitme, beğeni anlamına gelen *kharis*. Tanrı vergisi sayılan bu değerler iki anlamda belirliyor: beden güzelliği olarak insanın dış yapısında ve düşünme ve konuşma yetisi olarak iç yapısında. Belli ki tamam insan her iki tanrı vergisinden pay alandır. Ama ozan bu yetkinliğe pek az insanın erişebileceği kanısında. Bu görüş Homeros'a özgü mü? Değil. İnsan üstüne düşünenlerin hemen hepsi insan niteliklerini fizik ve moral diye ikiye ayırarak, ya birine, ya öbürüne daha çok değer verirler, ama her iki ulamda da yetkinliğe az rastlandığı görüşünde birleşirler. Burada Homeros'a, Yunan'a özgü bir görüş varsa, o değer ölçüsünün hep göze göre biçilmesidir. Eidos, morphe biçim güzelliğidir. Biçim güzelliğini her düşünür fizik yapıya değer ölçüsü olarak alabilir, ama moral değerler söz konusu olunca biçime başvurmak kimin aklına gelir? Oysa Homeros'un dünya gö-

rüşünde tanrı bedene olduğu gibi, sözlere de morphe ba-
ğışlar. Öylesine gözle görülür bir yeti ki bu, güzel konu-
şanın uyandırdığı beğeni bile bakma-görme süreciyle dile
getiriliyor (*bütün gözleri çevirir kendine — bir tanrı gibi
bakarlar ona geçtiği her yerde*). Aynı plastik değer ölçü-
sü bedene de, akla da uygulanmaktadır. İşte Homeros'a
özgü bir tutum. Yunan dünya görüşünün bu özelliğine
başka hiçbir dünya görüşünde rastlanmaz.

İnsan bedeni nedir, güzelin ta kendisi sayılmaya han-
gi nitelikleriyle hak kazanmıştır? Troya savaşı güzel bir
kadın yüzünden koptuğu gibi, Khryseis ile Briseis diye
iki kadın da Agamemnon'la Akhilleus'u birbirine düşürür.
Agamemnon tutsağı Khryseis'e bağlılığını şöyle açıklar
(I. 113) :

Doğrusunu isterseniz,
asıl karım Klytalmestra'dan üstün o kız,
ondan aşağı değil *yapısı, boyu bosu*,
aklı fikri yerinde, üstelik de ev kadını.

Yapı ve boy bosla çevirdiğim Yunanca sözcükler *de-
mas* ve *phye*'dir.

Demas *dem-* kökünden üretilmiştir: Ev yapmak, duvar
örmek anlamına gelen *demo* fiiliyle Latince *domus* ev, ay-
nı köktendir. Kaynağına bakılırsa *demas*, beden, el eme-
ğiyle ortaya çıkarılan bir ev gibi, belli ölçü ve düzenlere
göre kurulmuş sağlam, tutarlı, dengeli bir yapıya benze-
tilir. Bu anlayışa göre beden uzun ve iri olmalıdır. Nite-
kim beden tanımlanırken, yapısından hemen sonra bo-
yundan dem vurulur ve *demas* sözcüğüne, büyüklük an-
lamına gelen *megethos* eklenir. Ama *megethos* yalnız öl-
çü gösteren bir nicelik kavramıdır, *phye* ise çok daha zen-
gin bir anlam taşır.

Topraktan bitmeyi, doğmayı, uzamayı dile getiren *phy-*
(fü okunur) kökü bugün de sözcük üreten canlı bir kök-
tür. Aydınlik çağının doğuş günlerinde Ege kıyıları bo-
yunca dolaşıp düşünen, güneşe, denize, geceleri yıldızla

göge baka baka doğanın sırlarına ermeye çalışan Thales'ler, Herakleitos'lar *physis*'i dert edinmiş düşünürlerdi. Biz bugün insana gökleri açan bilime fizik diyoruz. Gelgelelim *phy*'den Homeros ne anlardı? O da Ege kıyıları boyunca dolaşır durur, topraktan ağaçların bittiğini, dimdik dikilen gövdelerinden tomurcukların fışkırdığını, dallarında yaprakların salındığını, bir de topraktan nasıl bitki biterse, insandan da insan doğup büyüdüğünü görürdü. Doğayı düşünmeyi değil de, doğayı bunca renkleri, biçimleriyle dile getirmeyi dert edinen ozan yaşama süreci içinde yaprakla insanın kader birliğini görmez olur mu? (İl. VI. 146) :

Yapraklar gibidir insan soyu:

Bir yandan rüzgâr bakarsın onları döker yere,
bir yandan bakarsın bahar gelir,
yenilerini yetiştirir, yeşertir orman,
böylece soyların biri göçer, biri doğar.

Dediği gibi, bitki olsun, insan olsun doğan, büyüyen ve ölen varlığın adını aynı dil kaynağından almaz olur mu? *Phye* doğup büyüme, dikiliş, yükselme demek. İnsan bedeninin de özelliği, güzelliği tıpkı bir ağaç gibi dikilişinde, yükselişinde, gür, diri, özlü oluşunda değil mi?

Alkinoos'un düzenlediği yarışlara Odysseus da katıl-sın diye, kral oğlu Laodamas övgüye başvurur, konuğu beden yapısının çeşitli öğeleriyle şöyle tanımlar (Od. VIII. 133) :

Hadî arkadaşlar, soralım konuğumuza
bildiği, usta olduğu bir oyun var mı?
Bedeninin dikilişi hiç de fena değil,
bakın şu butlara, şu baldırlara,
omuzlarından sarkan şu iki koluna,
şu güçlü ensesine, şu geniş göğsüne!
Hiçbir şey yitirmemiş gençliğinden,
ama çektiği bunca acılar hırpalamış onu.

Ne kadar güçlü olursa olsun,
bir adamı yere sermek için
yoktur denizden daha belalısı.

Homeros destanlarında yiğidin özelliği hangi koşullar içinde olursa olsun gücünü, güzelliğini yitirmemesidir. Akha ordularının en yaşlı komutanı Nestor görünüşü (eidos), boyu bosu (megethos) ve duruşuyla (phye) tanrısal diye nitelenir. Hektor Akhilleus'un kargısı altında can verdikten sonra bile güzeldir (İl. XXII. 367) :

(Akhilleus) tunç kargıyı ölünün gövdesinden çıkardı,
bıraktı onu bir köşeye,
sonra da omuzlarından soydu kanlı silahları.
Akha oğulları koşup geldiler,
şaşırdılar Hektor'un *güzelliğine, boyuna bosuna*.

Irmağın çakıllı kıyısında Odysseus Nausikaa'nın karşısına dikilince, düşünekalır bir an: gidip sarılsın mı kızın dizlerine, okşasın mı sağ eliyle çenesini? Yalvarmak öyle olur, ama kız ya ürkerse çıplaklığından? Görmüş geçirmiş yiğit akıllıdır, uzakta durup diller dökmekle daha iyi sonuç alacağını anlar ve şu kanatlı sözleri uçarur (Od. VI. 149) :

Dizlerine kapanıyorum, kraliçem,
ister bir tanrı ol, ister bir insan.
Yaygın göklerde oturan tanrılardanсан,
ulu Zeus'un kızı Artemis'e benzetirim seni,
görüşün, boyun bosun, dipdiri bedenin tıpkı o.

Eidos'a görünüş, *megethos'a* boy bos, *phye'ye* dipdiri beden diyoruz, ama nerde... *eidos*'la *phye*'nin dolgun anlamını verebilecek sözcük hangi dilde bulunur?

Ağaç gibi yükselen bu gövde baştan başa deriyle kaplıdır. İnsan teni renk taşır, deriyle örtülü bedeni tanımlayan *khros* sözcüğü de renk anlamına gelen *khroma* ile

aynı köktendir. Ten hem rengi, parlaklığı, tazeliğiyle bedeninin görünüşünü niteler, hem de onun bütünlüğünü dışardan gelecek her türlü saldırıya karşı koruyarak yaşamasını sağlar. Homeros ten'e bu iki bakımdan önem verir. Savaş destanı *İlyada*'da *khros*'un sözü çok geçer. Akhilleus'la Hektor çarpışıyorlar (İl. XXII. 320) :

Akhilleus bu kargıyla kötülük kuruyordu Hektor'a,
hesaplıyordu güzel etinin neresine gireceğini,
bütün *gövdesi* kaplıydı tunç silahlarla.

Bu dizelerde iki kez geçen *khros* sözcüğünü bir *eti*, bir de *gövdesi* diye çevirmişiz.

Savaş-tanrı Ares yeryüzüne inmiş, yiğit Diomedes'le cenkleşir (İl. V. 855) :

Gür naralı Diomedes yöneltti kargıyı
tam Ares'in göbeğinin altına...
vurdu onu, yaraladı karnından,
sonra *derisini* yırtıp kargıyı çekti çıkardı.

Ares koca orduları titreten bir çılgık atıp Olympos'a sığınır. Ölümsüz olduğu için yarası kolay iyileşir. Tanrıça Aphrodite de oğlu Ainelas'ı savaştan kaçırmak isterken Diomedes'le karşılaşır (İl. V. 335) :

Ama Diomedes de can alan kargısıyla
kovalıyordu Kıbrıslı tanrıça Aphrodite'yl...
kalabalıkta ardından koşup yetişince ona...
hız aldı, sivri kargısıyla atıldı öne,
vurdu onu elinin ayasından,
kargı giriverdi *derinin* içine...
aktı tanrıçanın avucundan tanrısal kan,
hani şu mutlu tanrılardan akan öz,
ekmek yemez, kızıl şarap içmezler,
kanları yoktur tanrılarının,
bu yüzden ölümsüz derler onlara.

Aphrodite ağlaya sızlaya biner tanrıça İris'in arabasına:

Yarası acıyor, mosmor oluyordu güzel *teni*.

Anası Dione tatlı sözlerle avutur onu:

Sildi iki eliyle Aphrodite'nin bileğindeki özü,
yara iyi oldu, acılar dindi.

Hmeros insanı teninin sağlığına çok önem verir, her fırsatta sıcak suyla yıkanır, taş teknelerde banyo yapar, kokulu yağlar sürünür. Gece keşiften yorgun argın dönen Akha yiğitleri (İl. X. 572) :

Hep birden denize girip terlerini aldılar,
bacaklarını, sırtlarını, kalçalarını yudular,
dalgalar yıkadı *bedenlerindeki* bol teri,
bir tatlı serinlik yayıldı yüreklerine.
Sonra cılalı teknelere girdiler,
bir güzel yıkanıp, yağlar süründüler.

Gelelim ırmak kıyısında cırılçıplak yalvaran Odysseus'a. Söylediği sözler bal damlaları gibi akar Nausikaa'nın yüreğine. Kral kızı hemen karşılık verir, önce anasını, babasını, kentini tanıtır yabancıya, sonra elinden gelen her yardımı yapacağına söz verir. Köşe bucağa dağılmış ürkek hizmetçilerini çağırır, konuğu ırmakta yıkamalarını buyurur. Pırıl pırıl yağ dolu altın şşeyi verir ellerine, yıkadıktan sonra bu yağıyla ovsunlar diye bedenini. Ama Odysseus günlerdir yağ görmemiş çıplak etini bu kızlara nasıl ovdursun? Utanır. Kendi başına gider ırmağa, yıkanır, yağı için için emdirir tenine. Döndüğü zaman bedeni sanki daha boylu, daha diridir. Lüle lüle dökülen saçları mor sümbüller gibi parlar. Bu kez Nausikaa tanrıya benzetir onu.

Bu parçada beden hep *khros* sözcüğüyle gösterilmiştir. *Ilyada* bir savaş destanıdır: birçok bölümlerinde sa-

vaş sahneleri anlatır. Ama ozan savaşa uzaktan bakmaz, çarpışan yiğitlerin arasına karışır. İki düşman karşı karşıya geldi mi, önce her biri adıyla soyuyla tanılır, sonra silahları tanımlanır, meydan okumaları olduğu gibi aktarılır, dövüşmeleri birinin yaralanıp düşmesi, can vermesi anına kadar bütün ayrıntılarıyla canlandırılır. Bu arada devinen bedenlerinin tekmiil uzuvlarını tanımış olurlar.

El, kol, bacak önemlidir savaşta. Homeros bu uzuvları hem kendi adlarıyla, hem de toplam isimleriyle tanımlar: uzuv, organ anlamına gelen üç sözcük kullanır: *guia*, *melea*, *rethea*, ama bu üç sözcük de bedenın tümü anlamına kullanılır. *İlyada*'yı çevirirken bu sözcükleri yerine göre el ayak, çoğu zaman da beden veya gövde diye çevirdik (İl. XVI. 856) :

Can çıktı *gövdesinden*, uçtu gitti Hades'e.

Aslında: can çıktı *uzuvlarından* anlamındadır. Homeros uzuvlara da değer ölçüsü verir: *guia*'nın hep tekrarlanan sıfatı *phaidima*, yani parlak'tır. Örneğin (İl. XXIII. 63) :

Hektor'u kovalarken rüzgârlı İlyon'un önünde
Akhilleus'un *parlak bedeni* çok yorulmuştu.

Bedenin yapısı, boyu bosu, derisi, eli ayağı, ya da ölüsü... bütün bu sözcükler beden niyetine kullanılmış. Her biri bedeni başka bir açıdan görüp veriyor gerçel ama hiçbir bedeni bütünüyle kavramıyor. Aklına bir soru gelebilir: bir bütün olarak tanımlamadığı bedeni Homeros tanımıyor mu yoksa? Tam tersine: Homeros'un anatomi bilgisi şaşırtıcıdır. İnsan gövdesinde bulunan tekmiil organların adını, yerini ve yaşama sürecinde görevini hiç şaşmamacasına bilir, bunları en ufak ayrıntılarıyla dile getirmekte de hiçbir fırsatı kaçırmaz. Ama asıl şaşılacak şey, önünde sonunda bir masal anlatan destan ozanının bu yönden

romancıya parmak ısırtacak bir gerçekçiliğe varabilmesidir.

Masal dünyasındayız: Kyklops, tek gözlü dev, Odysseus'un arkadaşlarını yiyor (Od. IX. 287) :

Arkadaşlarımın üstüne atıldı o katı yürekli,
ellerini açıp ikisini birden yakaladı,
köpek yavruları gibi yere çarpıp ezdi;
beyinleri yere akmış, toprağı ıslatıyordu.
Kollarını bacaklarını birer birer kopardı yemek için,
dağlarda yetişmiş bir arslan gibi hepsini sömürdü,
bir şey bırakmadı bağırsaklardan, etlerden, ilik dolu
kemiklerden.

İlyada'da savaş belli bir düzene göre gelişir: iki yiğit kargılarını birbirlerine karşı fırlatıp atarlar, kargı kalın ya da tolganın üstünden sıyrılıp geçer, yahut da ete saplanır. Kimi zaman yiğitler kılıçla, okla dövüşür. Ama bu teke tek çarpışmalar hep iki düşmandan birinin ölmesiyle ya da ağır bir yara almasıyla biter. Ölüm hep değişmeyen belli imgeler ve deyimlerle anlatıldığı halde, silahın bedende yaptığı etki bilimsel denilebilecek bir gerçeklik canlandırır (İl. XX. 469-483) :

Akhilleus kılıcını onun ciğerine soktu,
ciğer birdenbire dışarı fırladı,
kapkara bir kan aktı kucağına,
karanlık kapladı Tros'un gözlerini, oldu canından.
Akhilleus gitti Mullos'u kulağından vurdu,
tunç kargı çıktı öbür kulaktan.
Vurdu güzel saplı kılıcıyla Agenoroğlu Ekheklos'u,
vurdu tam kafasının ortasından,
kılıç kanla sımsıcak oldu,
kapadı adamın gözlerini zorlu kader, kızıl ölüm.
Geldi Deukalion'a, tunç kargısıyla deşti kolunu,
tam dirsek sınırlarının birleştiği yerden,
adam öylece kalakaldı,

kolu ağırdı, gözlerinin önündeydi ölüm.
Akhilleus kılıcıyla kesti boynunu,
kafayı attı uzağa tolgasıyla
ilik fışkırdı kesik kemikten,
gövde serilmiş kaldı toprakta.

Her alanda, özellikle beden bilgisinde Homeros bugün teknik terim dediğimizi kullanmakta hiç şaşmaz. Ama bedenın teknik terimi nedir Homeros'un dilinde? Şu iki örneğe bir bakalım (İl. XI. 145) :

Agamemnon yerde öldürdü *onu da*,
kesti ellerini kılıcıyla, yardı boynunu,
fırlattı *gövdeyi* kalabalığa kocaman bir taş gibi.

Bu dizelerin Yunanca aslında gövde diye bir sözcük yoktur, yalnız *onu* zamiri vardır.

İlyada destanı şöyle başlar:

Söyle, tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle,
Acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi,
ulu *canlarını* Hades'e attı nice yiğitlerin,
gövdelerini yem yaptı kurda kuşa.

Burada da gövde sözcüğü yok, burada da aslının anlamını verebilmek için, onu Türkçede katmak zorunda kalıyoruz. Tam çeviri şudur: *kendilerini yem yaptı kurda kuşa*.

Demek ki insan gövdesini özel herhangi bir niteliğiyle değil de, bir bütün olarak adlandırmak gerekti mi, Homeros bir isim değil, bir zamir kullanıyor. Zamir öznenin, yani failin yerini tutar. Platon'un yukarda sözü geçen tümceğlne dönmüş olmuyor muyuz? Platon beden + ruh, soma + psykhe demişti ya, Homeros da aynı sözcüğü kullanmış, pskyhe'lerini Hades'e yani ölüler ülkesine attı diyor, ama diri bedenler için *kendileri* diyor. Çıkarılacak

sonuç meydana: Homeros'un gözünde diri beden insanın kendisidir. Onu ya insana verilen özel adla, ya da adın yerini tutan bir zamirle gösterir, hiçbir zaman beden diye bir kavram kullanmak yoluna gitmez. Platon'da gördüğümüz beden-ruh ikiliği Homeros'ta yok, varsa da bambaşka bir nitelik taşıyor. Bu niteliği tanımlamak istiyorsak, besbelli ki *psykhe* sözcüğünden yola çıkmak gerek.

Platon'da *ruh*, Homeros'ta *can* diye çevirdiğimiz bu *psykhe* nedir?

PSYKHE

Can yoldaşı Patroklos ölünce, Akhilleus'un gözyaşları dinmez. Deniz kıyısında ağlaya ağlaya yorgun düşüp uyur (İl. XXIII. 65) :

Uyurken geldi zavallı Patroklos'un *ruhu*,
her şeyi benziyordu ona,
güzel gözleri, sesi, boyu bosu,
gene o urbaları giymişti sırtına.

Patroklos'un isteği bir an önce gömülmektir:

Durma, çabuk göm de gireyim Hades kapılarından,
ruhlar var burda, göçmüşlerin *belirtileri*,
giremiyorum içeriye, uzağa sürüyorlar beni,
ırmağı geçip bir türlü karışamıyorum aralarına,
boşuna dolanıyorum Hades'in geniş kapılı evi önünde

Ruh diye çevirdiğim psykhe'dir. Psykhe tıpkı insana benzer, gözleri vardır görür, dili vardır konuşur, diri insan gibi giyimli kuşamlıdır, ama insanın yalnız bir *eido-lon*'u, yani bir belirtisi, bir görüntüsüdür.

Patroklos'u görünce, Akhilleus'un özlemi büsbütün kabarıp (İl. XXIII. 49) :

Buraya ne diye geldin, iki gözüm,
bütün bunları ne diye söylersin bana?
Bilmiş ol, yapacağım her dediğini,
hadî yaklaş bana, sarılalım birbirimize,
bir ancık da olsa ağlayalım doya doya.
Böyle dedi, uzattı dost ellerini,
ama hiçbir şey tutamadı eliyle:
ruh kaçmıştı bir duman gibi
yerin altına, ılık çala çala.

Bedene tıpatıp benzeyen bu'görüntü katı bir cisim değil demek, elle tutulmaya, kollarıyla kavranmaya gelmiyor. Odysseia'nın on birinci bölümünde Odysseus'un ölümler ülkesine inışı anlatılır. Hades'e açılan çukura varınca, ruhları yukarıya çağırır. Uçuşan ruhlar arasında İthake'de diri bıraktığı anası Antikleia'yı görür, ona sarılmak, göğsünde kana kana ağlamak ister. Üç kez kollarını açıp anasına doğru yürür, üç kez kolları arasından ruh bir gölge, bir düş gibi uçup gider. Derin bir üzüntüye kapılan Odysseus bunun nedenini sorar anasına, Antikleia da ölümü şöyle tanımlar (Od. XI. 218) :

Ölümlülerden biri göçtü mü kural şudur:
can ak kemiklerden ayrılır ayrılmaz,
bir düş gibi uçup gider *ruh*,
kaslar tutmaz olur etleri, kemikleri,
harıl harıl yanan ateşin gücü
yok eder artakalan nesi var nesi yoksa.

İnsan can verince, bedeni küttedek yere yıkılır, ölüsü de Yunan törelerine göre tutuşturulan bir odun yığnında yakıldı mı, yalnız bir avuç kül artakalır ondan. Ama *psykhe* denilen bir varlık da yeraltı ülkesine göçüyor, bu varlık yaşayan insana görünebiliyor, onunla ko-

nuşup dertleşebiliyor. Homeros'un bir görüntü, maddi bedenin tıpkısı diye tanımladığı bu psykhe bızım *ruh* dediğimiz mi, yüzyıllar boyunca dinlerin yücelte yücelte yaşam ötesine çıkardıkları maddesiz, ölümsüz varlık mı?

Psykhe sözcüğünün köküne, kaynağına gittik mi, ne buluruz: PSÜH- diye bir ses benzetmesi, bir ısıklık, bir soluk. *Psykho* fiili üfleme, solumak anlamına gelir. *İlyada'* da şöyle deniliyor (XX. 438) :

Athene kargıyı şöyle bir üfledi,
Uzaklaştırdı onu Akhilleus'tan.

Andromakhe kocası Hektor'un ölüsünü görünce baygınlık geçirir (XXII. 467) : *psykhe'sini dışarıya soludu* diyor buna Homeros. Ölüm anında psykhe hep ısıklık sesleriyle çıkar bedenden (bkz. s. 20, İl. XXIII, 94). *Odysseia'*da (XXIV. 5) ruhların uçuşu bir mağarada salkım salkım sarkarken birden havalanan yarasaların kanat çırpmasına benzetilir.

Psykhe öyle bir soluktur ki, ya ağızdan uçup gider (İl. IX. 408) :

İnsanın *canı* (psykhe) dizlerinin arasından çıkmaya-
görsün,
onu ne tutar, ne yakalayabilir, ne de yerine getirebi-
lirsin bir daha.

Ya da açık yaradan (İl. XIV. 518) :

Canı (gene psykhe) açık yaradan bir anda uçtu gitti,
karanlık kapladı iki gözünü.

Hep uçar gördüğümüz bu psykhe demin konuşuyordu, şimdi de ağlıyor: Patroklos'un da, Hektor'un da ölümü şu dizelerle anlatılır (XVI. 856 ve XXII. 362) :

Uçtu *canı* gövdesinden yollandı Hades'e,
gücünden, gençliğinden koptu kaderine ağlaya ağlaya.

Homeros'la Yunus Emre'yi karşılaştırırsak, deyimlerde benzerlikler görürüz. Yunus'ta da can uçar:

Can bedenden uçunca, menzillinden göçünce...

Can bir kuşa benzetilir:

Benim canım bir kuştur
Kim gövdem kafesidir.

Psykhe'yi hep aynı sözcükle çevirmiyoruz Türkçeye: Diri bedenden ayrılmış olarak karşımıza çıkınca ona *ruh* demiştik, ölüm anında bedenden ayrılan psykhe'ye *can* diyoruz. Homeros'un dumansı bir biçim olarak tasarladığı bir varlık kimi yerde de yalnız hayat anlamına gelir (İl. XXII. 161) :

Hektor'un *canı* uğrunaydı bu savaş...

(XXII. 336) :

Yalvarırım, *canın*, dizlerin, anan baban adına.

Tıpkı Türkçede olduğu gibi *canını almak* diye bir deyim var (XXII. 257) :

Zeus baba bana zaferi verir de *alırsam canını*.

Nasıl çevrilirse çevrilsin, psykhe'nin bizim düşüncemizde tam karşılığı bulunmadığı besbelli. İster diri, ister ölü olsun, psykhe yalnız tinsel, maddesiz bir varlık değil, dumansı da olsa *bir cisim olarak* düşünülmüş. Homeros'un hep devinekte halinde gösterdiği psykhe'yi canlı duyularıyla algılıyor: düşte de olsa belirtisini gözüyle görüyor, sesini, sözünü kulağıyla duyuyor. Ama yaşadığı sürece bedeni dolduran bu varlık, insanın yaşamasını sağlıyor, bedenden ayrılmasıyla insan ölüyor.

O halde buna ruh mu diyeceğiz, can mı? Madde dışı olmadığı için ruh diyemeyiz, yalnız yeryüzündeki hayatla ilgisi olmadığı için can da diyemeyiz. Psykhe'nin tam anlamını kavramak için, Homeros'un insan görüşünü daha derinden incelemeliyiz.

THYMOS

Odysseus İthake'de diri bıraktığı anasına neden öldüğünü sorar. Antikleia da şöyle cevap verir (Od. XI. 203):

Sana özlemim *bal gibi canımdan etti beni...*

Biz de can tatlıdır diyebiliriz ya. Psykhe mi tatlı? Değil. Psykhe ne tatlıdır, ne acı, yaşamayı sağlayan bir solumaktır sadece. Ama onun bedenden uçup giderken kaderine küsmesi, Hades'e ağlaya sızlaya yollanması bir başka varlıktan ayrıldığı içindir. Gene *can* diye çevirdiğimiz bu ikinci varlık Homeros'un dilinde *thymos* adını taşıyor.

Gel, Homeros'tan değil de, Yunus Emre'den yola çıkarak varalım *thymos*'un anlayışına. Bizim Yunus şöyle der:

Benim gönlüm gözüm aşktan doludur,
Dilim söyler yârı, yüzum suludur.
Ödağacı gibi yanar vücudum,
Tütünüm göklere seher yelidir.

Bir varmış bir yokmuş tütün diye güzel bir sözcük varmış Türkçemizde. Tütmekten gelir, tütsüyle ilgiliymiş. Gel

zaman git zaman İspanyollar Amerika diye yeni bir kıtadan *tabacco* diye büyüğü bir bitkiyi yaymışlar dünyaya. İşte o gün bugün ne olduysa güzelim tütüne olmuş: adını bu bitkiye verip, kendisi dumana dönmüş.

Homeros'un dilinde *thyō* diye bir fill var (*thūo* okunur), o da tütmek, duman salmak anlamına gelir. Üstelik kutsaldır anlamı, çünkü İlkçağın insanları sunu niyetine ödağacı gibi, günlük gibi bol duman ve güzel koku sacan bitkiler yakalardı. Thyo da işte bu çeşit sunular için kullanılırdı. Latince *fumus*, Fransızca *fumée* aynı kökten gelir. Ya bizim *tüt-* kökü nerden gelir? Dilciler bölük bölük bölmüşler, soy soy ayırmışlar dilleri: Hint-Avrupa soyu demişler, Ural-Altay soyu demişler. Belli bir soy içinde akrabalığa amenna, ama ayrı diye bilinen iki soy arasında birlik benzerlik mi, haşa, olamaz! Amerika'daki ırk ayırımı gibi bir şey bu. Onun için Yunanca *thū-* köküyle Türkçe *tüt-* kökü arasında bir akrabalık olup olmadığını kitaplara sorup arama. Ama insanların da, dillerin de kaynağına gittin mi, birçok benzerlikler bulursun. Bu da öyle bir benzerlik olsa gerek: ateşe değince yaş maddenin tüte tüte çıkardığı ses her kulağa göre birdir, buna *tu-*, *thu-* ya da *fu-* demekle insanlar hangi ırk ve dilden olurlarsa olsunlar bir ses benzetmesi yapmış olabilirler.

Gelelim gene *thyō* fiiline ve ondan gelen *thymos* sözcüğüne. Gürül gürül akan su, fıkır fıkır kaynayan kan için de kullanılır bu fill. Ya *thymos*, bizim can diye çevirdiğimiz, ama tam anlamına gidilirse, karşılığı şöyle dursun, hiçbir dilde benzeri bile bulunmayan bu *thymos* nedir? *Thymos* sözcüğünü yaratan insanoğlu bedeninden bir akış, bir kaynama, bir dalgalanma duymuş olacak. Kan dolaşımını bilmez, ama duyduğu, bildiği bir şey var: bu sınımsız akıntı canlılığın kaynağı, hayatın ta kendisidir. Ne duyarsa bu devineğin içinde duyar, öfkesi, sevinçli bu dalga içinde kabarır, düşünceleri bu akış içinde çalkınır. *Thymos* tekmiil duyu ve duygularını kapsar. Asıl benliği oradadır. Öyleki *thymos* özne, kendisi nesnedir. *Thymos'u* ona öğütler, buyruklar verir, bunlara uymak istemezse,

thymos'u ile tartışmak zorunda kalır.

Thymos'un insanın benliğinde nasıl bir yer tuttuğunu *İlyada*'nın asıl büyük dramının oynandığı Hektor'la Akhilleus'un çarpışma sahnesinde görelim.

Patroklos ölmüş, demirci tanrı Hephaistos da Akhilleus'un Troyalıların elinde kalan silahlarının yerine yepyeni bir kalkan, bir tolga, bir zırh, topukluklar ve dizlikler yapmıştır. Yiğit, elinde kargısıyla, Troya'ya doğru yürür, ovada ışın ışın alevler saçan bir yıldız gibi yaklaşır kentin surlarına (İl. XXII. 1 vb.) :

(Troyalılar) ürkmüş geyikler gibi şehre sığındılar...
Bir Hektor duruyordu olduğu yerde,
uğursuz bir kader mıhlamıştı onu
İlyon'un dışında Batı kapılarının önünde.

Surların üstünden anası babası yalvarırlar içeriye girsin diye.

İhtiyar(Priamos) inledi, havaya kaldırdı ellerini,
dövdü başını, yalvardı sevgili oğluna,
ama Hektor dikilmiş duruyordu kapının önünde,
Akhilleus'la savaşmaya can atıyordu.
İhtiyar uzattı kollarını, bağırdı acı acı:
«Hektor, yavrum, dostlarından uzak durma öyle,
erişirsin kaderine, bekleme bu adamı,
senden çok üstündür Peleusoğlu,
o katı yürekli adam alt eder seni.»

Sonra da, Hektor ölürse, başına gelecek belaları geçirir gözünün önünden: evi barkı yıkılacak, oğulları öldürülecek, kızları esir olarak sürüklenecek, yerlere serpiyecek torunları, gelinleri kaçırılacak Akhaların kolları arasında:

En sonunda, bir kapının önünde
yırtıcı köpekler paralayacak beni de,

bir kılıcın, bir kargının sivri ucu
alacak canımı bedenimden,
soframın artıklarıyla beslenen köpekler
azgın bir yürekle sömürecek kanımı,
sonra serpilip yatacaklar avlumda...
İnsanoğlu için bundan büyük acı olur mu?
İhtiyar böyle dedi, avuç avuç yoldu ak saçlarını,
gene de kandıramadı *yüreğini* Hektor'un.

Yürek diye çevirdiğimiz *thymos*'tur. Sıra Hekabe'ye gelir:

Öte yandan anası da dolu yaşla ağlıyordu,
bir eliyle göğsünü açtı, bir eliyle kaldırdı memesini,
kanatlı sözler söyledi ağlaya ağlaya:
«Hektor, yavrucuğum, saygı göster bu memeye,
onu ağzına uzattığım günleri getir aklına,
unuturdun koynumda bütün dertlerini,
surlarımızın içinde yenmeye bak şu domuzu,
gir içeri, canım oğlum, dışarda dikilme karşısına.
Öldürürse seni bu adam, ey katı yürekli,
bir döşek üstüne koyamayacağız ölünü,
ne ben ağlayacağım senin önünde, seni doğuran,
ne cömert karın ağlayacak, gözümün bebeği,
yiyecek seni çevik köpekler,
bizden uzak, gemilerin orda.»

Ama anasının bu sözleri de kandıramaz Hektor'un *thymos*'unu. Yerinden kıpırdamaz, ozan bir yılan benzettir onu:

Dağ başında bir yılan vardır hanı,
deliğinde bekler insanı,
zehirli otlarla beslenmiş, öfke sarmıştır içini,
çöreklenmiş deliğin önünde, bakar yalım yalım.
Hektor da tıpkı onun gibi işte,
söndürülmez bir öfkeyle yana yana,

parlak kalkanı duvarın çıkıntısına dayalı,
öylece bekler, gerilemez bir adım.

İnsanın içinde hep duygularla çalkanan thymos birdenbire duraklamıştır burada. Neden? Çünkü düşünceyle dolmuş, taşmak üzeredir. Yılan benzetmesi de bu duraklama anını canlandırır: Hektor kaskatı donmuş, babasının, anasının sözlerini duyduğu halde, onlara karşılık veremeyecek kadar içine kapanmıştır. Düşünme süreci kendi içinde olur. İçi birbirine zıt fikirlerin çarpıştığı bir savaş alanıdır. Böyle bir durumda çağdaş romancılar insanı kendi içinde konuştururlar, *monologue intérieur* denilen üslup biçimine başvurulur. Homeros'un insanı düşünceyle yalnız değildir, kendi içinde, kendinden ayrı, gidecek kendinden üstün bir benlik bulur, duygu ve düşüncelerini onunla paylaşır, tutacağı yolu ona danışır, bir öfkesi varsa, asıl sorumlu oymuş gibi, ona çıkarır. Hektor da anasının babasının sözlerini dinledikten sonra, onlara cevap vereceğine, kendi thymos'una seslenir:

Bir ara şöyle dedi *yüreğine* kızgın kızgın...

Bundan sonra dile getirilen düşünceler tıpkı iki kişi arasında bir konuşmaymış gibi verilir. Yiğit kararsızdır: surların içine girsin mi, girmesin mi? Bir gün önceki bir olayı hatırlar: arkadaşı Pulydamas ona bir öğüt vermişti, Patroklos öldükten sonra, ök alma hırsıyla savaşa dönen Akhilleus'a karşı koyma, tekmi! Troya ordusuyla birlikte surların içine sığın demmişti. Ama Hektor kendine fazla güvendiğinden Pulydamas'ı dinlememiş, sözünü yabana atmıştı. Şimdi, Troyalılar kaçtıktan sonra, iş isten geçmiştir. Kendisi surların içine girse de, girmese de, kendini yıkımdan kurtaramayacağını anlar ve Troyalılara karşı utanç duyar. Akhilleus'la savaşı göze almaktan onu öldürmek ya da kendisi ölmekten başka çare kalmamıştır. Böyle düşünür — bu düşünceleri de sıra ile thymos'una açıklarken — başka bir fikir gelir aklına: silahlarını

bırakıp Akhilleus'a gitse, Helene'yi, Paris'in Troya'ya ka-
çırdığı mallarla birlikte geri vereceklerine ant içse mi?
Ama bu düşünceden hemen sonra Akhilleus'un uzlaşma-
ya yanaşmayacağını da anlar ve gene thymos'una sesle-
nir:

«Ama *yüreğim* ne diye oyalanır böyle şeylerle?...
Böyle enine boyuna düşünmek de ne,
sırası mı bir kızla delikanlı gibi fiskos etmenin,
bir kızla delikanlı gibi tatlı tatlı konuşmanın sırası
mı?»

Fiskos eden kızla delikanlıya benzetilen iki varlığın
biri Hektor'sa, öbürü de kendi thymos'udur.

Hektor olduğu yerde kalıp Akhilleus'a karşı koymaya
karar verir, ne var ki:

Onu görünce bir titreme aldı Hektor'u,
korktu yüreği, kalamadı olduğu yerde,
kapıları arkada bırakıp başladı kaçmaya.
Peleusoğlu da hızlı ayaklarına güvendi, düştü arka-
sına.

Biri kaçar, öbürü kovalar, böylece üç kez dolandılar
Troya şehrini. Olympos'ta toplanan tanrılar bu yarış göz-
lerler. Hektor'u tutan Apollon'la Akhilleus'u destekleyen
Athene artık bu işi bir karara bağlamasını isterler Zeus'
tan. Tanrıların babası bir altın terazî alır, bir kefesine
Hektor'un, bir kefesine Akhilleus'un ölüm kurasını koyar.
Teraziyi kaldırıncı, Hektor'un ki ağır basar, Apollon bira-
kır Hektor'u kaderine, Athene de Troyalı yığidin aklını
çelip, Akhilleus'a karşı durmasını sağlar (İl. XXII.242) :

Birbirlerine doğru yürüyüp geldiler karşı karşıya.
İlkin tolgası ısıldayan Hektor dile geldi, dedi ki:
«Artık kaçmam senden, Peleusoğlu, deminki gibi.
Tanrısai Priamos'un şehrini dolandım üç kere,

durup saldırışını beklemeye *yüreğim* varmadı,
ama şimdi *buyuruyor* sana karşı koymayı,
ya sen benim elime geçersin, ya geçerim ben senin
eline.»

Demın en iyi davranışını bulmak için danıştığı thymos Hektor'a yol gösteriyor şimdi de. Ama tanrılar thymos'u aldatmışlardır. Onun buyruğu Hektor'u dosdoğru ölüme götürür. Troyalı yiğit Akhilleus'un kargısı altında can verirken yalvarır düşmanına ölüsünü kurda kuşa yedirmesin de, kentine bağışlasın diye, Akhilleus da şöyle der (İl. XXII. 345) :

«Dizlerime sarılma, köpek, yalvarma bana anan baban adına.

Gönlüm,*yüreğim* kışkırtıyor beni,
diyor, şunun etini parçala çığ çığ ye...»

Akhilleus'a bu isteği aşılayan thymos'udur. Hektor'un son sözü de bu thymos'u kötülemek içindir (XXII. 356) :

Senin ne olduğun yüzünden belli
demirde bir *yürek* var göğsünde.

Thymos'u yukardan beri hep yürek diye çevirdik, oysa thymos'un yürekle en ufak bir ilişkisi yoktur. Homeros'un dilinde yürek anlamına gelen üç sözcük var: *ker*, *kra-die*, *etor*. Öyleki bu sözcüklerle sıfatlar kurulup thymos'a eklenir: Hektor thymos'una seslenirken ona *megaethor* yani ulu yürekli diyor. Demek thymos yürek değil.

PHREN

İnsana yol gösteren, buyruk veren, duygu ve düşüncelerini yönelten, insanın içinde ikinci bir ben olarak tanımlanan bu thymos nedir ve nerededir? Hektor canını solurken Akhilleus'a *demirden bir thymos var göğsünde* diyor ya, *göğsünde* tamam bir çeviri değil, ne yapalım ki çağdaş dillerin hiçbirinde thymos'un karşılığı bulunmadığı gibi, *phren* sözcüğünün de karşılığı yoktur. Oysa Homeros'un insan görüşünde thymos kadar phren de önemlidir.

Phren ne demek?

Phren'e eskiden hicabı hacız denirdi, şimdi diafragma deniyor. İnsan anatomisinde yürekle akciğeri mide, karaciğer ve barsaktan ayıran bir zardır bu. Homeros destanlarında adı beş on dizede bir geçen diafragmanın neden bugün sözü hiç edilmez? İç organlarını bilimsel bir görüşle değilse de, günlük hayatındaki etkileri yüzünden en ufak ayrıntılarına kadar izleyip ~~dilinden~~ düşürmeyen çağdaş insan niçin bu zarı anmaz olmuştur? Çünkü diafragmanın modası geçti, bizim insan anlayışımızda onun yerini kafa aldı.

Duyu ve devine merkezinin kafada olduğu yakın zamanlara kadar bilinmezdi: insanın yüreğiyle duyduğu ve

düşündüğü sanılırdı. Nitekim Batı dillerinin hepsi gibi bizim Türkçe de bu görüşün izlerini taşır: iyilik, kötülük, acı, sevinç, üzüntü yahut atılganlık gibi duygular yürekle ilgili gösterilir. Homeros'un thymos ve phren sözcüklerini çokluk yürekle çevirmemiz de bu yüzden.

Homeros insanın fizik yapısını tek bir bütün olarak görmediği gibi, düşünce ve duygularını da ayrı ayrı merkezlere yerleştirir. Çeşitli iç organlar iç süreçlere merkez sayılır. Ama hepsi de insanın göğsünde, yüreğin çevresinde yer alır. Göğüs içini ikiye bölen diafragmaysa hem duygu ve düşüncenin olduğu çok değerli organları, yalnız yaşamayı sürdürmeye yarayan daha az değerli organlardan ayırmak, hem de çeşitli duygu ve düşünce merkezlerini sarıp sarmalamakla asıl merkez ödevini görür. Canlılığın kendisi ve canlıya özgü bütün nitelikler phren' in içinde toplanır. Dirli bedeni ölü bedenden ayıran başlıca özellik de birinde phren'in oluşu, öbüründe olmayışıdır. Akhilleus ölüm üzerinde düşündüğü zaman şu sonuca varır (İl. XXIII. 103) :

Bir şeyler var insan Hades ülkesinde bile:
İçinde *can* yoksa da, bir ruh var, bir gölge.

Burada geçen phren sözcüğünü can diye çevirmekten başka çare yok. *Can evi* deyimli bu sözcüğün asıl anlamına daha yakın gelirdi, çünkü Homeros'un anlayışında iç oluşları saran diafragma canı da, canlılığı da bir ev gibi içinde saklar. Homeros bu merkezli göğüse yerleştirdiği halde, onu tıpkı kafa gibi çepeçevre kapalı, içi karanlık bir kap olarak tasarlar. Bizim kafaya tanıdığımız bütün yetileri bu merkeze tanır. Bu yetilerin başında da bilinç gelir.

Büyücü Kırke'nin adasında bir yıl geçirdikten sonra, Odysseus yurt özlemine dayanamaz olur. Tanrılar da insafa gelirler, Kırke'ye buyururlar çok çekmiş yıldı salıversin diye. Odysseus İthake'ye dönecek, ama sağ salım dönmesi için başına daha neler geleceğini bilmesi gerek. Odysseus adasına gelene dek erkekleri hep domuza çe-

viren tanrıça artık bir büyücü değil, kadın oluvermiştir. Sevgisini, yatağını paylaştığı erkeğe yol gösterir, yardım eder. Hades ülkesine inip, bilici Telresias'a danışmasını salık verir: Telresias *ölüler arasında phren'ini yitirmemiş tek ruhtur*, der. Öbürleri bilinç ve düşünceden yoksun gölgeler gibi dolaştıkları halde, Telresias yeraltı tanrıçası Persephone'nin ona bağışladığı akli phren'inde taşır. Bu akılla Odysseus'a geleceğini açıklar, izlemesi gereken yolu gösterir.

Ölen insan phren'ini büsbütün yitirir, bayılan insan da baygınlık süresince phren'inden yoksun kalır. Hektor'un ölüm haberini alınca Andromakhe'nin kendinden geçmesi şöyle anlatılır (İl. XXII. 466) :

Bürüdü gözlerini kapkara bir gece,
yıkıldı arkaya, can verir gibi düştü...
Kendinden geçmiş, ölecek gibiydi.

Görümceleri, eltileri Andromakhe'yi ayıltmak için uğraşırlar. Bir süre sonra kendine gelir, soluk alıp vermeye başlar. Ayılması şöyle tanımlanır: *thymos phren'in içinde toplandı*. Ölüm psykhe'nin bedenden bir soluk gibi uçup gitmesiye, bilinçli yaşama da thymos'un tıpkı bir ırmak gibi kendi yatağı olan phren'in içinde akmasıdır.

Egeli düşünürler oluşu sağlayan ilkel maddeyi araştırırken, Anaxagoras bu ilke su değil, hava değil, bütün doğayı saran *nous* yani akıldır demiştir. Ondan birkaç yüzyıl önce Homeros da insanı insan yapan akıldır diye inanmıştı ve aklın merkezini phren'de görmüştü.

Düşünce sürecini Homeros'un nasıl tasarladığı destanlarında sık sık geçen bir tümcekle anlaşılır: *mermerize kata phrena kai kata thymon* deyimi *düşündü kafasında ve gönlünde* diye çevrilebilir. Düşünce iki merkez arasında çalkalanıp gidiyor: Phren'in içindeki akış akılla ilişkileri kurmaya yarar, thymos'a değinme duyguya da hakkının verilmesini sağlar. Düşünceyi ancak bu iki merkezden geçirdikten sonradır ki insan bir karara va-

rır, tutacağı yolu seçebilir.

Agamemnon'la kavganın kızıştığı bir anda Akhilleus kendini tutamaz olur, kralı öldürsün mü, öldürmesin mi diye düşünür (İl. I. 188) :

... Peleusoğlunu bir kaygı aldı,
kıllı göğsü içinde yüreği bir o yana aktı, bir bu yana:
Sivri kılıcını baldırı boyunca kınından çeksin miydi?
Cümle âlemi ayağa kaldırıp onu öldürsün müydü?
Yoksa öfkesini yatıştırsın mıydı, dişini sıkıp?
Canın içinde bu iki şey bir orda bir burda kaydadı
durdu.

Yani düşünce phren'den thymos'a, thymos'tan phren'e aktı durdu. Bugün de insan başka türlü düşünmez: aklına danışır, duygularını dinler, ikisi arasında dengeyi sağlayacak bir yol bulmaya çalışır.

MENOS

Psykhe, thymos, phren... Homeros'un bu üç sözcüğünü çağdaş anlayışımız ve yeteneklerimizle nasıl dile getirirsek getirelim, üçü de canlı bedene sıkı sıkıya bağlı birer varlık olarak çıkıyor karşımıza. Peki, Homeros bedeni tek bir bütün olarak görmediği gibi, insanda canlı canlılığı da tek bir ilkeye bağlamadı mı? Onun insanı üç canlı, beş canlı, yedi canlı mı? Bu can'lara daha kapsayıcı bir ad vermedi mi? İlyada'yı, Odysseia'yı binlerce yıllık bir süre yaşamak üzere canlandıran büyük yaratıcı, hayat diye evrensel bir canlılık kavramı düşünemedi mi? Düşündü: bu kavram MENOS'tur.

Menos'un kökleri çok derine gider. Hint-Avrupa dillerinin hepsinde izi bulunan bu kökün dalları bir hava fişegi gibi yayılır. Menos'u anlamak için kelime köklerinin tarihini çizen sözcüklere başvurmak gerekir. Ne yazık ki bugüne dek hiçbir sözlük bu kökü yeterince değerlendiren, dil bilimindeki ilginç serüvenini anlatmamıştır.

Kök dört ayrı biçimde bellir: MEN-, MAN, ME ve ME+ dış harfi yani *d* veya *t* ile MED- ve MET- olarak. Bir masalla başlayalım: Hesiodos tanrı soylarını sayıp dök-tüğü *Theogonia* adlı eserinde şöyle anlatır: Zeus tanrılar arasında egemenliği elde tutan Kronos soyunu yendikten

ve Kronos'a yardım eden devleri yeraltına kapattıktan sonra krallığı elde edip Olympos'a baş tanrı olarak yerleşir. İlk evlenmesi tanrıça Metis'ledir. Metis: akıl, us demek. Zeus'un kral olur olmaz akıl-us'la birleşmesi egemenliğini pekleştirmek için olsa gerek. Ne var ki Metis gebe kalınca kaderi öngören Gök ve Toprak tanrıları Metis'ten doğacak çocuktan sakınmasını söylerler Zeus'a: Kronos babası Uranos'u, Zeus da babası Kronos'u devirdiği gibi, Metis'in erkek çocuğu da Zeus'u devirecektir. Tanrı tedbir alır, Metis'i yutar, bir süre sonra da kendi kafasından Athena tepeden tırnağa zırhlı olarak doğar. Bu tanrıça Hesiodos'a göre, *menos*, *phren* ve *boule* bakımından Zeus'un dengidir. Boule sözcüğünü kafanın düşünme, danışma ve isteme gücü diye anlarsak, Metis'i yutmakla Zeus'un ne gibi yetiler elde ettiği meydana çıkar. Nitekim Homeros destanlarında Zeus'un değişmez sıfatı *metieta*'dır. Hiçbir çeviride *Metis'i yutan* denemediği için, bu sıfatın *akıllı* diye zayıf bir karşılığıyla yetinilir.

Bu MEN- kökü besbelli ki bir güç taşıyor anlamında, bu gücü kökün çeşitli dillerdeki belirtilerine bakarak tanımlamaya gidersek, ilkin bir ayırma yapmak gerekir: anlam bakımından ikiye ayrılır dalları, birinde MEN- durgun bir gücü, ötekinde MEN- taşkın bir gücü dile getirir, birinin üremelerinde gücün içe çevrilişi, ötekinin üremelerinde dışarıya akışı görülür. Birinci ulumda çeşitli Hint-Avrupa dillerinde şu üremelere rastlanır: Latince *men*, İngilizce *mind*, Fransızca *mental*, *mentalié*, gene Fransızca Latineden gelme *mente* ekiyle kurulan *lentement*, *nettement*, *terriblement* gibi zarflar; Yunanca *manthano* (anlamak), *mathetes* (öğrenci) ve ordan gelen *matematik* sözcüğü. İlham perisi *Mousa* adının da bu kökle ilişkisi vardır. Kök bu yönde ölçü gösteren, ölçme ve hesaplama gücünün sonuçları sözcükler de üremiştir: Almanca *Mass*, *messen*, Fransızca *measure*, *mesurer*, Yunanca *metron* dillerarası *metre* ölçüsünü gene yunanca *men* (ay) ve Latince *mensis* (ay) zaman ölçüsü olan *mois*, *monat*, *month* sözcüklerini meydana getirmiş; ölçü kavramının başka

birçok alandaki belirtileri de aynı kökten üretilmiştir: Latince *modus* kural, usul, müzik sistemi anlamına gelip, moda kavramına kadar gelişmiş, bir yandan da *modestus* ölçülü, kurala saygılı sıfatını üretmiş, Latince *moderare* ve *moderatio* sözcükleri hemen her dile yayılmıştır. Aklın içe çevrik gücü daha da derine ve arkaya götürülerek hatırlama gücü, bellek anlamına gelen sözcükler üretmiştir: Latince *memini* (hatırlıyorum), *memoria* (bellek), Fransızca *mémoire*, eski Almanca *Minne* (anma, sevmek, aşk); Yunanca *mneme* (bellek) ilham perileri dokuz Mousa'nın anası olan tanrıça Mnemosyne'ye adını vermiş; Latince *reminiscor* fiilinden Fransızca *réminiscence* doğmuş. Aynı kökten gelen MED- dalı akıl verme, akli yayma, yönetme anlamına kullanılmış, nitekim Zeus Troya savaşını İda dağından yöneten tanrıdır (*medeon*), Alkinoos'un sarayında kralla birlikte devlet işlerine bakan *hegetores ede medontes* yönetmenler ve danışmanlar var, Troya savaşı çoktan bittiği halde, yurda dönmeyen *Odysseus*'u aramak için denize açılan Telemakhos'a tanrıça Athene Mentor kılığında kılavuzluk eder: *Mentor*, *monitor*, Fransızca *moniteur* hep bu kökten gelir.

Bu gücün akıl, us, ölçü, bellek ve yönetim biçiminde içeriye ve dışarıya çevrik belirtileri insan için hep yararlıdır, hangi alanda olursa olsun düzenin kurulmasına ve insanın düzen içinde yaşayıp gelişmesine yol açar. Ne var ki MEN- kökünün bir dalı insana vergi bu gücün insanüstü alanlara taşmasını dile getirir: akıl o zaman durgun değil, taşkın bir güçtür, bu bakımdan da üstün faydalar sağladığı gibi, kendi kendini yok etme tehlikesi de gösterir. Yunancada eski bir kökün kalıntısı olarak görülen *memona* ve *memaos* istek ve arzunun şiddetliliğini belirtir. Savaşta yiğitler hep bu istekle yanıp tutuşurlar, biraz gevşediler mi, hemen bir tanrı gelip onları kışkırtır, menos'larını ateşler. Yiğitlik, yüreklilik, atılganlık hep bu kökle ilgilidir. Bu hız savaşta en değerli erdemse de (Almanca cesaret anlamına gelen *Mut* kelimesi de aynı köktendir), bu erdem taşıyanlar belalı bazı taşkınlıklardan

alamazlar kendilerini. MEN- kökünün bir üremesi Metis ise, bir başkası da Menis'tir. *İlyada* bu kelimelerle başlar:

«Menin aeide, thea, Peleladeo Akhilleus»¹

«Söyle, tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle!» diyor ozan Mousa'ya seslenerek. Öfke sözcüğünün pek karşılamadığı bu Menis'in sonuçlarının koca destana konu olması bir yana, hemen ikinci dizede Homeros onu zararlı bir taşkınlık olarak niteler:

Acı üstünde acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi,
ulu canlarını Hades'e attı nice yığıtlerin,
gövdelerini yem yaptı kurda kuşa.

Ve bütün destan boyunca öfkesi¹ Akhilleus'u insan ölçü ve kurallarının dışında bırakır. Menis aynı kökten olan Metis'in nasıl oluyor da bu kadar zıddındır? Bunu anlamak için Yunan düşüncesinde önemli bir yer tutan *mainomai* fiilini incelemek gerek. Bu fiili de MEN- MAN- kökünden gelen kelimelerin çoğu gibi modern dillerin hiçbirine çevirmek mümkün değildir. *Mainomai* tanrı gücüyle dolu olmak demek; bu güç taşkın bir güçtür, Dionysos'u dağlarda Bakkha alaylarıyla birlikte coşturan, ister hayvan olsun, ister insan olsun karşısına kim dikilirse onu parçalayan bir güçtür. Nitekim Dionysos tanrının alayında bulunan Bakkhalara *mainas* (Batı dillerinde *Menade*) denir. İnsan tanrı gücünü içine aldı mı, ya Mainas olur ve toplum kurallarını hiçe sayıp onları çığır, ya da Mantis, kâhin olur ve insanlara tanrı sırlarını açar. Ne var ki insan alanıyla insanüstü alan arasındaki sınırları aşmak epey sakıncalı bir iştir, bu sınırları aşan bir *mania*'ya kapılmış olur; manla ilkçağda tanrıya karışmak, tanrı varlığıyla dolmak anlamına geliyor idiyse, sonradan çılgınlık, delilik demeye gelmiş ve sonunda bizim bugün gelişigüzel kullandığımız *manyak* sözüne kadar düşmüştür.

Neden bu örnekler? Niçin dalıyoruz böylesine dil ve kök bilimine? Menos'un bütün anlam zenginliğini kavra-

yabilmek için. İnsanı bize dil anlatır da ondan. Yoksa menos'u bugünkü dar dil yeteneklerimizle *güç* diye, giderek *hayat gücü* diye çevirdik mi, bu gücün ne olduğunu ve Homeros insanına ne dediğini anlayamayız. Homeros insanına diyorum. İlkçağ insanına bile diyemiyorum, çünkü bu kelime Homeros'ta çok büyük bir rol oynadıktan sonra, Homeros sonrası Yunancasında yavaş yavaş anlam dolgunluğunu yitiriyor ve zamanla dilden büsbütün siliniyor. Bana öyle gelir ki, Homeros'un çokcanlı insan görüşünde menos thymos'tan da, phren'den de daha önemlidir, bu can'lar arasında en önemli CAN'ı o dile getirmektedir. Çünkü bu can insanda da var, hayvanda da, tekml canlılarda ve bütün doğada var.

Dönelim şimdi Homeros'umuza.

Menos bin bir anlamıyla canlının gücü, canlılığın ta kendisidir. Menos'u yelde, ateşte bulabiliriz (İl. V. 524) :

O gün! gölgeli bulutları dağıtan azgın rüzgârların,
Boreas'ın, öbürlerinin kesilmiştir *gücü*.

(İl. V. 182) :

Yalım yalım ateşin *gücü* vardı soluğunda.

Hayvanlarda bulabiliriz: koyunlar kesilince şöyle deniyor (İl. III. 294) :

Bıçak aldı götürdü *yaşama güçlerini*.

Patroklos ölünce, arabasına koşulu ölümsüz atları bir köşeye çekilip gözyaşı dökerler, Akhilleus'un barakasına dönecek güçleri kalmamıştır. Zeus acır onlara ve şöyle söylenir thymos'una (İl. XVII. 443) :

«Zavalıcıklar, ne diye verdim sizi Peleus'a,
ne diye bir ölümlü insana verdim sizi,
siz ki bilmezsiniz ölüm ne, yas ne,

bahtı kara insanlarla acı çekmeniz için mi?...
Ama ben bırakmam, Priamosoğlu Hektor'u,
alıp götürmeyecek sizi, güzel işlenmiş arabanızı.
Güç katacağım sizin dizlerinize, yüreğinize,
savaştan kurtarıp götüreceksiniz arabanızı
koca karınlı gemilerdek götüreceksiniz.»

Kendisine meydan okuyan bir yiğidi Menelaos şöyle
yerer (İl. XVII. 20) :

«Senin kadar ne pars *güvenir* kendine, ne arslan,
ne de yüreği *gücüyle şişen* yaban domuzu.»

İnsanda bedeni ve ruhu saran güç olarak bulabiliriz:
«Ekmekle şarap verir insana saldıрма gücü» diyor Ho-
meros (İl. IX. 705), yiyecek içecek azalınca, erlerin gücü
de gevşer (Od. IV. 363).

Menos yiğidin yalnız fizik gücü mü, yoksa beden üs-
tünlüğünden öte bir yeti mi? Akhilleus düşmana meydan
okur (İl. XXI. 151) :

Talıhsız insanların oğulları çarpışır benim *gücümle*.

Zeus tanrılara meydan okur (İl. VIII. 450) :

Var oldukça bende bu *güç*, bu ezen eller,
caydıramaz beni Olympos'taki hiçbir tanrı.

Bütün tanrılar kabul ederler bu gerçeği (VIII. 31) :

Ey babamız, Kronosoğlu, tanrıların en üstünü,
biliyoruz, erişilmez bir *gücün* var senin.

Bu güç yaşamayı sağlar, bedenden ayrıldı mı, insan
ölür. Alas ile Hippothoos savaşır (İl. XVII. 293) :

Telamonoğlu kalabalıkta atıldı öne.
Hippothoos'un yakınına geldi,

vurdu onu tunç yanaklıklı tolgasından,
koca kargının, ağır elin baskısıyla,
kargının temreni altında kırıldı yeleli tolga.
Temrenin bilezliğinden fışkırdı beyni,
fışkırdı yaradan al kanlar içinde,
olduğu yerde kırıldı Hippothoos'un gücü.

Ölürken insan gücüyle birlikte, uzuvlarını, psykhe ve thymos'unu da yitirir (İl. V. 27) :

Mexites'in oğlu *elden ayaktan* etti onları,
kırdı ikisinin de *gücünü*.

(İl. V. 291) :

... kargı geçti ak dişlerini,
bükülmez tunç kesti dilini dibinden,
altçenesinden çıkıverdi.
Devrildi arabadan, çangırdadı üstünde nesi varsa...
Olduğu yerde kesildi *soluğu*, tükendi *gücü*.

(İl. VIII. 358) :

Gücünü, canını çoktan yitirmeliydi bu adam,
baba toprağında, Argosluların elinde yıprana yıprana.

Menos ile thymos devinmeye başladı mı, yığit saldı-
rıya geçer. İki ordu karşı karşıya gelince, savaş-tanrı Ares
her yığidin gücünü, yüreğini ateşler, göğüsler kapkara hı-
şımla dolar, yalım yalım öfke saçarakтан yürürler bir-
birlerinin üstüne (İl. III. 1) :

Her bir ordu, başta komutanları, sıra oldu.
Troyalılar yürüdüler kuşlar gibi, çığlık çığlığa,
turnalar göklere yükselir de hanı,
kasırgadan, sağnak sağnak yağmurdan kaçıp
Okeanos akıntılarına doğru bağıra çağıra uçuşurlarsa
nasıl

Pygme cücelerine korkunç bir savaş, ölüm, yokluk getirerek şafak vakti.

Akhalar da *ateş püsküre püsküre*,
birbirlerine yardım için yana yana,
yürüyorlardı sessiz sedasız.

Yüreği menos'la dolan insan sarsılmaz, yenilmez bir istem taşır, güven ve gururla kabara kabara taştan, maddenden bir heykel gibi dikilir ortaya. Bilincine vardığı bu gücüyle övünür (Od. XIX. 493) :

Gücüm yerli yerindedir, bilirsin
durur dayanır kaskatı bir taş gibi,
bükülmez demir gibi.

Menos'u içinde taşıyan insan atılğan, yürekli, gözü pek olur. Uzak Lykia'dan Troya'nın yardımına koşan Glaukos çıkışır Hektor'a, önderleri Sarpedon'u koruyamadı, ölüsünü de Argosluların elinden geri almadı diye (İl. XVII. 156) :

Troyalılarda *sarsılmaz bir güç* olsaydı şimdi,
yurt uğruna düşmanla savaşı göze alan,
kavgayı göze alan adamların *atılğanlığı* olsaydı...
Argoslular o saat geri verirlerdi Sarpedon'un silahla-
rını,
ölüsünü de götürürdük İlyon'un içine.

Bu *güç* insanın içine yerleşti mi, asıl niteliği, benliğinin özü özelliği oluverir. Zeus, oğlu Ares'in karakterini belli başlı yönleriyle şöyle çizer (İl. V: 889) :

Böyle ağlaşıp durma dizimin dibinde, donek,
Olympos'ta oturan tanrılar arasında
benim en öğrendiğim tanrısın sen,
her hırgür, kavga, savaş işin gücün,
ele avuca sığmaz huysuzluğun, biliyorum,

anadan gelme sana, Here'den,
ben de ona zorla dinletirim sözümü,
onun öğütlerinden geldi başıma, ne geldiyse,
Ama böyle acı çekmene de dayanamam,
benim soyumdan gelmişsin bikere,
benden doğurdu anan seni,
yoksa *bu yıkıcı, bu kıskırtıcı huyunla*
bir başka tanrıdan doğmuş olaydın sen,
çoktan Uranosoğullarının yurdundan
ta aşağılarda bulurdun kendini.

Huy ve huysuzluk diye çevirdiğimiz hep menos sözcüğüdür.

Bu güç dizgine gelmez, insanın yüreğini bir sardı mı, coşturur, azdırır, çılgına çevirir onu. Zeus bile menos'unun coşmasına karşı koyamaz. Kızı Athena acı acı yakınır bundan (VIII. 360) :

Hiç de iyi düşünmez benim babam,
kafasında, gönlünde hep *azgınlık*,
hiç acımaz, haksızlık işi gücü,
hep boşa çıkarır *çabalarımı* benim.

Burada iki güç çarpışmaktadır: Zeus'un sınırları aşan menos'u azmış, taşmış, Athena'nın durgun menos'unu ezmektedir.

Her insanın menos'u kendine özgüdür. İnsan menos'unun niteliği ölçüsünde üstündür. Andromakhe surlardan yükselen çığlığı duyunca ürker, olup biteni anlar, ama Hektor'un menos'una güveni o kadar büyüktür ki, gene de ölümü konduramaz ona (XXII. 455) :

Çok korkuyorum tanrısal Akhilleus'tan
kesmiş olmasın yiğit Hektor'un yolunu,
onu tek başına kovalamasın ovada,
son vermiş olmasın yüreğini kaplayan acıklı *yiğitliğine*,

erler arasında kalmaz Hektor hiçbir zaman,
üstün bir iç ateşi vardır, koşar önde.

İmdi menos her insana, özellikle yiğide özgü bir nitelikse, kişi bu niteliği benliğinde taşıdığı ölçüde kişiliğini yaşıyor ve başkalarına da yaşıtıyor, bu güç kimliğinin bir parçasıdır. Agamemnon, Troya Savaşı için bir araya toplanan kralların başta geleni, kralların kralı, her biri üstün bir güç taşıyan yiğitlerin en güçlüsüyse, bu gücünü krallık, komutanlık, önderlik gibi bir şeref payesi olarak taşıyabilir. Nitekim menos Homeros destanlarında bazı yiğitlere verilen bir unvandır, yiğidin adına eklenir. Bu unvanı, Agamemnon taşır (XI. 264) :

Agamemnon kargısıyla, kılıcıyla, kocaman taşlarla
öbür erlerin sıralarına saldırdı.

Kan sızıyordu yarasından sıcak sıcak.

Kan durdu, yara başladı kurumaya.

Keskin ağırlar saplandı *Agamemnon'un gücüne.*

Agamemnon'un gücüne güçlü Kral Agamemnon demeye varır. Gücü bir unvan gibi taşıyan öbür kişi Phaiakların Kralı Alkinoos'tur. Agamemnon gibi o da adasında birçok ağalara, beylere önderlik eder. Ülkesini barış içinde yönettiği, halkınca bir tanrı gibi sayılıp sevildiği için, onun bu unvanına bir de *kutsal* sıfatı takılır. *Odysseia*'da adı *Alkinoos'un gücü*, *Alkinoos'un kutsal gücü* diye geçer. *Odysseia*'yı çevirenler bu unvanı nasıl dile getirsinler? Kimi *Sa Force et sa majesté Alkinoos* demiş, kimi *Die Heilige Macht des Alkinoos*, kimi *The King Alkinoos* demiş. Türkçe çevirisinde A. Cevat Emre *Kutsal Şehamet Alkinoos Ha* demeye kadar gitmiş.

Bedenin kendisi bedenın sahibi olan kişinin adını taşıyordu, canın kendisi de canı bedeninde taşıyan kişinin adını alıyor. İnsanın bir bedeni değil, birçok bedenleri vardı, insanın bir ruhu, bir canı değil, birçok canları var. Bu çokluk içinde birlik, asıl birlik, asıl gerçek uyum olmasın?

KADINLA ERKEK

Peki, phren'de, thymos'ta, hangi merkezde olursa olsun, ne duyar, neler duyar bu insan? İnsandır ya, istek duyar, sevgi duyar, kadın erkek sevmek, birleşmek ister. Sevişme için Homeros hep aynı deyimli kullanır: *sevgiyi, yatağı paylaşmak* yahut *sevgiyle yatakta kaynaşmak* diye çevirebileceğimiz bir deyim.

Helene uğruna kopan kavgada bunca yiğidin kırılıp dökülmesini önlemek için iki taraf bir anlaşmaya varırlar: eski kocası Menelaos ile yeni kocası Paris teke tek dövüşsünler. Zaferi kim kazanırsa, kadını da, malları da o alsın. Ordular çepeçevre dizilir, iki yiğit alana çıkıp savaşırlar. Helene de surlardan bakar bu savaşa. Üstünlük Menelaos'tadır, düşmanını tam ele geçirecekken, tanrıça Aphrodite gözdesi Paris'i bir buluta sarıp kaçırır, götürür yatağının üstüne bırakır. Helene'yi de kocasının yanına çağırır. Kadın direnir, savaşta küçük düşen Paris'le sevmek gelmez içinden. Ama tanrıçanın buyruğuna karşı konmaz ki. Aphrodite'nin onu zorla oturttuğu iskemleden şöyle çıkışır Paris'e (III. 428) :

«Savaştan geri döndün demek,
orda kalaydın da öleydin keşke,

eski kocam, o güçlü adam, ezilseydi seni!
Gücünle, kargınla övünür durursun boyuna,
Ares'in sevdiği Menelaos'tan üstündün hanı?
Çağır onu şimdi hadi git,
bir daha dövüşsün seninle gelsin.
Yok otur oturduğun yerde, varma ileri,
sarışın Menelaos'la dövüşeyim deme sakın,
kargısı altında hiç olmazsa can verme.»

Ama Paris'in içini istek sarmıştır, başka telden çalar:

«Ağır sözlerle azarlama beni böyle,
bugün Menelaos, Athene eliyle beni yendiyse,
bakarsın ben de onu yenerim bir gün,
bizden yana da tanrılar var.
Seninle sevişelim gel şu döşekte,
sevgi hiç dolmamıştı içime bu kadar.
Denizleri aşan gemimle şirin Lakedaimon'dan
seni kaçırıp, kayalık adada,
döşekte sarmaş dolaş olduğumuz gün bile
şu anda sevdiğim gibi sevmedim seni.
Tatlı istek hiç sarmadı beni böylesine.»

Aphrodite'nin istediği olur, yatağa yatıp sevişirler.

Zeus Kazdağı'nın en yüksek doruğuna oturmuş Tro-
ya Savaşı'nı izler. Karısı Hera Akhalardan yana olan tan-
rıları savaşa sürebilmek için Zeus'u uyutmak çarelerini
arar. Sürüp sürüştürür, takip takıştırır, bir de Aphrodite'
den erkekleri büyüleyen memeliğini alır. Bu memeliği şöy-
le anlatır Homeros (XIV. 215 vd.) :

Alacalı bulacalı bir kurdeleydi bu,
alımlı ne varsa hepsi onun içindeydi,
sevgi onun içinde, istek onun içinde,
cilveleşme, şakalaşma onun içinde,
en akıllı insanı ayartan aş onun içinde.

Hera bununla Zeus'un karşısına çıkınca, tanrıların babası savaşı unuttur, aşk sarar düşünceli kafasını, «bir aşk ki Here ile ilk birleştikleri gün duymuştu böylesini, / ana babalarından gizli çıktıkları gün yatağa.» Muradına ermek için diller döker, yalvarır:

«... ne olur, Here,
yatalım gel, sarmaş dolaş olalım yatakta, doyasıya,
bugüne dek ne bir tanrıçaya, ne bir kadına karşı
yüreğime akan aşk böyle altüst etmedi beni...»

Tanrı karısından sakladığı bir sürü macerayı sayıp döktükten sonra, konuşmasını şöyle bitirir:

«Seni bile hiçbir zaman sevmemiştim şimdiki gibi.»

Hera önce nazlanır dağ başında göz göre göre sevişmek olur mu, ya bir tanrı görür de dedikodu yaparsa diye... Zeus buna da çare bulur:

«Tanrılar, insanlar görecektir diye korkma,
altın gibi bir sisle örterim dört bir yanımızı,
güneş bile geçip görmez bizi,
her şeyi keskin ışınlarıyla gören güneş bile.»

Zeus'un isteği olur. Bakın tanrıların sevişmesi nasıl olurmuş:

... aldı karısını koynuna, sarıldı,
tanrısal toprak yumuşak bir çimen saldı,
taptaze lotos bir halı serdi toprakla aralarına,
safranlardan, sümbüllerden tatlı bir halı,
uzanıverdi ikisi de halının üstüne,
sardı onları güzel bir altın bulut,
buluttan çiy damlaları akıyordu pırıl pırıl.
Tanrıların babası, Gargaros tepesinde
koynunda karısı mışıl mışıl uyuyordu.

Andromakhe kocası Hektor'u sever. Niçin sevdiğini, nasıl sevdiğini kendi anlatır Hektor'a, yiğit bir ara savaşı bırakıp Athene tapınağına sunular sunulsun diye şehre geldiği zaman.

Toros Dağları'nın eteğinde, ormanlı Kilikya ülkesinin Kralı Eetion'un kızıdır Andromakhe. Priamos'un evine gelin geldiği günlerdi. Kilikya Kralı ile Kraliçesi birçok kızlarına zengin bir çeyiz vermişler, yedi oğulları da ünlü Dardanos soyuyla akrabalık kurmaktan kıvanç duymuşlardı. Hektor'la Andromakhe birbirini için yaratılmış iki insandı, çevreye mutluluk saçan bir çift. Priamos'un sarayında Hekabe'den doğan on dokuz oğluyla öbür karılarından olan otuz kadar çocuğu, gelinleri damatlarıyla düzenli bir ömür sürmektedirler. Hektor Priamos oğullarının en büyüğü, en yiğidi, halkın gözbebeği, kentin koruyucusu, efendisiydi. Tatlı kadını Andromakhe ona bir oğul doğurduğu zaman, Troyalılar babası gibi bu çocuğa da Astyanax, şehrin efendisi demişlerdi. Hektor ne kadar açık alınlı, yürekli, sorumlu bir adamsa, Andromakhe o kadar uslu akıllı, olumlu, erdemli bir kadındı. Elli hanelik konakta kaynanasına saygı, görümcesi ve eltilerine bol bol sevgi dağıtan, günlerini güzel kumaşlar dokumak, çocuğuna bakmak, akşam yorgun dönecek erkeğinin rahatını hazırlamakla geçiren Andromakhe Troya'nın hanımıydı. Bu mutlu çift bir bütünün iki yarısı gibiydi. Ama mutluluk uzun sürmemiş, Troya'ya düşman saldırmıştır. Şehir surlarından Boğaza uzanan ovayı yıllardır amansız bir savaş kasıp kavurmaktadır. O gün Andromakhe, küçük Astyanax'ı kollarında taşıyan dadiyla Batı kulesine çıkmıştı: Akhaların çok ağır bastığını, Troyalıların kırıldığını duymuş da, deli gibi koşmuştu surlara. Hektor' sa bu korkulu duruma bir çare aramak için gelmişti şehre, tanrılar yatıştırılırsa talih belki döner diye. Ama Andromakhe'yi görmeden dönememişti savaşa. Onu aramış, Batı kapısında bulmuştu.

İşte orada boşanır Andromakhe, ağlaya ağlaya sarılır Hektor'un ellerine, gitme, beni yalnız bırakma, diye

yalvarır. Kimsesi yoktur Andromakhe'nin, ne anası, ne babası, ne kardeşleri. Akhilleus günün birinde Kilikya'yı basmış, Eetion'un canına kıymış, oğullarının yedisini de öldürmüş, aklını oynatan Kraliçeyi babasının evine yollamış, kentli konağı yerle bir etmiştir. Andromakhe başına gelen bu yıkımın nedenini sormaz, ama sonucunu olanca varlığıyla yaşar: Anası yok, babası yok, kardeşleri ölmüş, yurdu kalmamıştır. Akrabalık bağlarının hepsi kopmuşsa, bunların, gönlünde yarattığı sevgiler de yok olmamıştır ya. Hepsi birden bir insana akmış, onda toplanmıştır. Bu insan Hektor'dur (VI. 429) :

Sen bana bir babasın, Hektor,
ulu anamsın benim, kardaşımsın,
arkadaşısın sıcak döşegimin.
Burda kalede kal, acı bana,
yetim koma yavrumuzu,
karını dul koma.

Hektor ne yapsın, ne desin? Yüklenmiştir bir kere koca bir çevrenin sorumluluğunu, ne ise sonuna kadar o olmak zorundadır. Bilir üstelik «kutsal İlyon'un bir gün yok olacağını», uğruna dövuştüğü bütün çevrenin yıkılıp gideceğini. Ama ne kendi ölümü umurundadır, ne babasının, ne kardeşlerinin ölümü. Yalnız Andromakhe'ye destek olamayacağına, bir gün kadınına karşı erkeklik ödovini göremeyeceğine dövünür:

«Köleliğe sürüklenirken çığlığını duymaktansa,
dağlar gibi toprak örtsün beni daha iyi!»

der Hektor. Sonra uzatır kollarını yavrusuna, çocuk ürker, tepesinde at yelesi sallanan tolgasından korkmuştur. Karı koca gülerler çocuğun bu korkusuna. Hektor tolgasını çıkarıp yere koyar. Alır öper çocuğunu, bir dilek diler tanrılardan, kendisi ölürse de, Andromakhe'nin mutlu olmasını diler:

«Ey Zeus, ey öbür tanrılar,
benim oğlumun, Troyalılar arasında,
babası gibi kendini göstermesini nasip edin,
babası gibi güçlü, mert olmasını,
İlyon'da bütün gücüyle hüküm sürmesini.
Kanlı silahlarla savaştan dönerken o,
babasından çok daha üstün bu desinler,
mutlu olsun anasının yüreği.»

Anasını, babasını, kardeşlerini, yurdunu neden sever insan? Onlar varken güven içinde yaşar da ondan. Bu güven duygusu insana mutluluk verir. Hektor karısına öyle bir destek olmuş ki, ana, baba, kardeş ve yurt yokluğunda bile Andromakhe güven ve mutluluk duyuyor. Ama Hektor da ölürse, Astyanax, memedeki çocukları, bütün bu varlıkların yerini nasıl tutacak da anasını mutlu kılabilecek? İçinde bunu başaracak bir güç vardır: Homeros bu güce menos demiş.

KOSMOS

Büyüdük çocukluğumuzdan
Büyüdük tarihe usulca
Biz bir yana, doğa bir yana
Doğanın yanında bir başka doğa
Karşıdan bize gözlerimiz mi bakan?
Ve güneş altında ölümlü tanrılara
Hâlâ şaşkınlık içinde yonutlarda
Susar doğadan ayrı düşmüş insan
İnsanın boşluğunda doğa³.

Yirminci yüzyılın insanı Melih Cevdet'in dediği *doğadan ayrı düşmüş insan* mı? Bir yüzyıl önce Baudelaire doğa ile insan ilişkisini şöyle tanımlamıştı:

La Nature est un temple où de vivants piliers
Laisent parfois sortir de confuses paroles;
L'homme y passe à travers des forêts de symboles
Qui l'observent avec des regard familiers.⁴

(3) Melih Cevdet Anday, **Kolları Bağlı Odysseus**, Yeditepe Yayınları 103, İstanbul 1962, İkinci bölüm, birinci kıta.

(4) Charles Baudelaire, **Correspondances** adlı şiirden. Bu şi-

Koptuk mu biz doğadan? Güz dolu ormanlarda dolaşır, canlının sesini duyamaz, dilini anlayamaz mı olduk? Yitirdik mi koca birliği, ayrı düşmekle mutluluktan mı olduk?

Sokrates öncesi düşünürler vardı. İonya kentlerinin akıl ölçülerine göre bitişip ayrılan düz sokaklarında dolaşırlar, taşları yine insan ölçülerine göre dikilen yapılarda otururlar, uzanırlar, gündüz göz kamaştıran güneşin, gece yıldızlı göğün altında bakarlar çevrelerine. Ortalık apaydınlıktır. Gözlerini aydınlığa açmış bu insanlar kafalarının içinde de aydın bir düzen kurmaya çalışırlar. Karşılarında gördüklerine *kosmos* yani düzen derler. Kosmos evrendir, güneş, ay, yıldızları ile gökyüzü, insanı, hayvanı, bitkisiyle yeryüzü. Evreni kavramak ister insan aklı. Evren aydındır, onu anlamak için, düzeninin kurallarını bulmak, tanımlamak, dile getirmek gerek. Nasıl olur bu iş? Duyuları düşünceye araç olarak kullan-

irin Türkçe çevirisi: Charles Baudelaire, **İçe Kapanış**, (Ataç Kitabevi, İstanbul 1959) adlı yayında Sabahattin Eyuboğlu'nun diliyle şöyledir:

Çocuklukta Birlik

Bir mabettir tabiat, sütunları canlı:
Anlaşılmaz sözler duyulur zaman zaman.
Sembol ormanları içinden geçer insan:
Tanıdık bakışlar süzer gibidir sizi.

Bir derin, bir karanlık birlik içinde,
Aydınlık kadar sonsuz, gece kadar geniş,
Uzaktan söyleşen uzun yankılar gibi,
Renkler, sesler, kokular karışır birbirine.

Kokular vardır çocuk tenlerinden taze;
Obua sesinden tatlı, çayır gibi yeşil;
Kokular da vardır azgın, zengin, gürül gürül.

İnsana sonsuz şeylerin tadını veren,
Misk, amber, aselbent, buhur gibi kokular,
Duyuları, düşünceyi alıp götürün.

makla. Gözleri açık, kulakları kırıktır bu insanların. Doğaya apaçık olduklarından doğanın sırlarını çözebileceklerine inanırlar. Korku, kuşku, nedir bilmezler. Aydın bir mutluluk içinde sürdürürler çabalarını. İnsan, doğa, doğa içinde insan, insan içinde doğa, ne görürlerse onu söylerler, ne kadarını görüp, ne kadarını dile getirebilirlerse. Yol boyunca da, yolun bitiminde de kosmos'a varacaklarından emindirler.

Neler görmüş bu düşünürler? Ozan çevresini oyalamak için masal anlatıyordu. Düşünürün böyle bir ödevi yok. Her türlü sanattan özgürdür. Ama görüntüsü ozanınkinden başka mı?

Güney İtalyalı iki düşünür, Parmenides ile Empedokles tıpkı Homeros gibi menos'u sezmişler doğada, onu dile getiriyorlar. İkisi de peygamber ağzıyla konuşur. Bir yüzyıl boyunca İonya ışık saçmış bütün Akdeniz çevresine, dünyanın nasıl meydana geldiğini araştırmış durmuş, canlı varlığa ilke olan maddeyi kavramak sevdasıyla düşünce süzgecinden geçirmediği nesne bırakmamış. Ama bir gün gelmiş ki İran baskısı boğuvermiş İonya şehirlerini. Düşünce, kendisine gerekli özgürlük ortamını bulamayınca göçüvermiş, gitmiş Güney İtalya'ya, Sicilya'ya yerleşmiş. Orada, İonya'nın düşünce temelleri üstünde yetişen düşünürler zengin mirasyedilerdir. O ne gurur, ne güven! Yüksekten konuşurlar. İnsana yaradılışın sırlarını açmak için İonyalılar gibi düzyazıyla yetinmezler. Şiir ölçülerinin en üstünü hexametron'u, altılı destan ölçüsünü seçerler öğretilerine biçim olarak.

Eleali Parmenides, varlık sorununa kanca takan büyük düşünür yaradılışın doğum anını şöyle anlatıyor:

Dinle, anlatayım sana nasıl toprak, güneş ve ay,
hepsini saran hava, gökte uzanan samanyolu,
dorukların doruğu, *yıldızların sıcak gücü*
nasıl çabalıyorlardı var olmak için...

Yıldızların menos'u var demek, ona bir de sıcak an-

lamına gelen *thermos* sıfatını eklemiş.

Akragaslı Empedokles dört unsuru bulmuştur: toprak, su, ateş, hava. Unsurların karışımını, doğanın devineğini sağlayan etkileri de bilmekle övünür. Fizikçi, hekim, hatip, rahiptir. Bilgisi evreni sarar. Tanrı gücü duyar kendinde. Bu gücü öğretisini dinleyenlerle paylaşacağına söz verir (Fr. 111) :

Öğreneceksin benden
hastalıklara karşı koymanın çarelerini,
ihtiyarlığı önlemenin yolunu,
gerçekleştireceğim bunları sana, yalnız sana.
Durduracaksın *azgın yellerin gücünü*
topraklara saldıran, tarlaları kıran.
Yok denk getirmek istersen,
salacaksın gene yelleri.
Durduracaksın kara yağmuru
kuraklıksa insanlara hayırlı.
Yaz kuraklığından sağnaklar yağdıracaksın
göklerden kopan, ağaçları besleyen.
Ölmüş adamın gücünü getireceksin.
Hades'ten gerilsin geri yeryüzüne.

Doğayı dizgine vurmak, ecele karşı koyup ölüyü diriltmek ha? Zeus bile girişmemişti böyle bir işe. Empedokles göğün, bir de toprağın *menos*'undan dem vurur: Adam öldüren insanın ruhu üç kere on bin yıl biçimden biçime girip sürünürmüş, *göğün gücü* onu denize atar, deniz toprağın üstüne tükürür, toprak güneşin ışınlarına salarmış onu, böylece evrende döne döne çekermiş cezasını. Toprağın *menos*'una gelince, Empedokles onun için *kıllı* diyor: *Sphairos*'u anlatmaktadır — biz bugün *sphairos* sözcüğüne gökkubbe değil de, uzay diyebiliriz — uzayda diyor Empedokles, güneşin hızlı uzuvları — güneşin de tıpkı insan gibi eli kolu var demek — görülmez, ne deniz vardır, ne kıllı, yani üstü bitkiyle örtülü dünya, uzay yusuvarlak bir uyum içinde, yalnızlığın sevinciyle döner.

Homeros'un insanda, hayvanda, Sokrates öncesi düşünürlerin de bütün doğada varlığını gördükleri bu güç, hayat mı, canlılığın ta kendisi mi? Menos'un bu anlamda çok kısa bir tarihi var: verdiğimiz örneklerle nerdeyse tükenir. Sonraları Yunan dilinde ona rastlansa da, öfke ya da taşkınlık gösteren dar bir anlamda rastlanır.

Felsefe sözlüğüne baktım: menos'a karşıt olarak demas'ı gösteriyor. Demas insan bedeninin yapısı; evrende ona da mı rastlayacağız?

Parmenides insanların sanılarını, doğa üstüne yanlış görüşlerini eleştiriyor: insanlar doğada birbirinden ayrı, birbirine zıt biçimler görürler. Bu biçimlere (morphe) ışık derler, karanlık derler; ışıkla karanlığı, ateşle geceyi iki ayrı demas, iki ayrı vücut sanırlar. Birini hafif ve yumuşak, ötekini ağır ve yoğun diye nitelerler. Oysa aydınlık da, karanlık da tek ve ayrılmaz varlığın iki görünüşüdür. Yanlıklık, Parmenides'e göre, ışığı ya da ışıksızlığı maddi birer vücut olarak görmekte değil, varlıkta ayırma, bölüme gitmektedir.

Empedokles toprağın vücudundan, suyun yumuşak yapısından, Kritias da yıldızlı göğün demas'ından dem vururlar. Kolophonlu Xenophanes'se insanların tanrıları kendileri gibi etten kemikten birer canlı varlık olarak tasarlamlarına içerler. Var gücüyle yerer bu sanıyı. At olsak, öküz olsak, at ya da öküz biçiminde tanrılara mı tapacağız? der. İnsan olduğumuz için, insan biçimli tanrılar uydurup, tıpkı bizdeki gibi onların da birer bedeni, birer sesi olduğunu düşünmek delilik değil de ne? Xenophanes maddeden uzaklaşmak istiyor, ne biçimde, ne düşüncede insana benzeyen tek bir tanrı tasarlamaya çalışıyor, hep göz, hep kulak, hep düşünce olan bu tanrı yalnız akılmış. Pekî, adı ne? PHREN!... Oldu mu bu, Xenophanes, insanüstü, madde dışı, doğayı saran tek, salt, biricik tanrıya insan bedenindeki belli bir organın adını verdin? Sen de yediğin hataya düştün, tanrıyı insandan ayrı düşünemedin!

Bir tapınak mı, bir orman mı içine girdiğimiz? Ağaçlar hep bir boy, yan yana dizili, gövdeleri damar damar oyulmuş dikiliyor, tepede yusuvarlık iki lüleyle kıvrılıyorlar kendi ilçerine. Topraktan fışkıran öz gene toprağa akıyor. İonya'nın sütunları bunlar Artemis tapınağında...

Efes'in toprağı kayar, Efes'in toprağı akar: miller taşır koca ırmak, kıyı uzadıkça uzar, deniz her yıl biraz daha öteye gider. Dalga gelir, köpüklenir, burgaçlanır. İnsan verir kendini akıntıya. Akan ne? İnsan mı, ırmak mı, deniz mi?

Bir adam dolaşır bu kıyılarda. Başı havadadır, hor gören bakışlarla süzer kalabalığı. Orman tapınağına girer, ayak basmadık kuytu derinliklerine dalar çıkar. Ne yapar orda? Tanrıça Artemis, kırk memeli Toprak Ana'yla mı konuşur? Bilici mi, büyücü mü, nedir bu adam? Ağzından dökülen sözler pek anlaşılmaz. Artemis Tapınağı'nın ağaç sütunları gibi karanlık bu sözler.

Bu adam Blosonoğlu Herakleitos'tur. Logos'tan açar Herakleitos. Logos Yunanca söz demek, ama Herakleitos bu kelmeye bambaşka bir anlam verir: logos var olan her şeyi yöneten tek ve değişmez doğa kanunudur. Gerçi herkes logos'tan ortaklaşa pay alır, ama çokluk onu kavrayamaz, insanlar logos'tan ayrı, kendilerine göre bir akılları varmış gibi davranırlar. Logos'un bütünlüğünü de kavramak zor, çünkü hep zıtlıklar halinde görünür insanlara. *Doğa saklamayı sever* diyor Herakleitos. Gündüz gece, kış yaz, savaş barış, tokluk açlık hep aynı şeydir, başkalaşıp değişen varlığa verilen adlardır: *Aynı şeydir yaşayanla ölmüş, uyanıkla uyuyan, gençle ihtiyar, çünkü bunlar değişince öbürleri olur, öbürleri değişince bunlar. Soğuk ısınır, sıcak soğur, yaş kurur, kuru nemlenir. Olduğu yerde kalan bir şey yoktur. Aynı ırmağa girenin üstünden hep başka başka sular akar. Aynı ırmaklara hem giriyoruz, hem girmiyoruz, hem biziz, hem biz değiliz.* Sonsuz değişmeyi dile getiren bu sözler Herakleitos öğretisinin *Panta rhei* her şey akar, deyiimiyle özetlenmesine yol açmıştır.

Zıtlıklar içinde birliği görebilen bu düşünür İonya fi-

zikçilerinin öteden beri arayıp da su, hava, ya da sonsuzluk olarak tanımladıkları temel maddeyi, ilkeyi ateşte bulur: *Şu evreni, her varlık için BİR olanı, ne bir tanrı yaratmıştır, ne bir insan; hep o canlı bir ateş olarak her zaman vardı, vardır ve var olacaktır, belli ölçülere göre yanar, belli ölçülere göre söner.* Dünya hep var olan ateşin değişmesiyle meydana gelmiştir: ateş değişip su, su değişip toprak ve hava olur, hava gene ateşe döner. Bu doğal sürece Herakleitos bütün canlıları, özellikle maddi ve manevi varlığıyla insanı da katar. Şöyle der: *Ruhlar için ölüm su olmaktır, su için ölüm toprak olmaktır, topraktan su olur, sudan ruh.*

Psyche kavramının özündeki ateşle ilişkiyi Herakleitos'tan çok önce Homeros'ta gördük. Evrende tek bir kanun, o kanunun oluş içinde gerçekleşmesini ve maddenin yana yana değişmesinde gören Efesli düşünürün insandaki oluşu ateşle en yakından ilgili ruhta gerçekleşir görmesine şaşmamalı. Psyche'nin logos'u var diyor, ve bu kendi kendini çoğaltan bir logos'tur. *Ne kadar yol yürüsen gitsen, bulamazsın ruhun sınırlarını, öylesine derindir logos'u.*

Daha başka şeyler söylüyor Herakleitos, ama biz burada duralım, bir sonuç çıkaralım: Herakleitos insanı bütün varlığıyla evrenin içine yerleştiriyor. Maddi varlığıyla doğadaki oluşa karıştığı gibi, doğayı yöneten kanundan da tam pay alıyor. Evren bir bütün, bir birlik, insan da bu birliğin bir üyesi, üstelik birliği kendi varlığında en iyi temsil eden üyesidir.

Herakleitos ile Baudelaire... İki bin beş yüz yıllık yol boyunca uzayan bir zincir, bu zincirin iki ucunda birer halka bu iki insan; ikisi de doğada bir ormanda dolaşır gibi dolaşmışlar, orman bir tapınakmış, direkleri canlanmış, seslenivermişler bu insanlara. İnsan anlar mı bu belli belirsiz sözleri? Bir şeyler anlamış ikisi de. İnsanın doğayla ilişkisini anlamışlar, bir birliğin bölünmez bir parçası olduğunu. İnsan diliyle bunu söylemeye çalışıyorlar. Karanlık mı bu sözler? İnsanın bu sözlerini ne gün anla-

maz olmuşuz biz? Sakın o gün insanın doğadan ayrı düşünüp mutluluğunu yitirdiği gün olmasın?

Bedenle ruh demişti Platon. Bedenden ruhtan ne anladığını göreceğiz birazdan. Önce iki İonyalı düşünüre daha kulak verelim. Miletli Anaximenes şöyle der:

Hava olan ruhumuz nasıl sapasağlam tutarsa bizleri, bütün evreni de solukla hava tutar bir arada.

Bir de İonyalı bir bilgin var, adını bilmiyoruz, Kosmologia adlı eserinden yalnız şu parça kalmıştır:⁵

Yeryüzünde bulunan bütün canlıların, insanların, hayvanların ve bitkilerin hepsinin, en küçüklerinden en büyüklerine kadar kosmos'a benzer bir yaradılışları vardır.

Durgun duran ve kımıldamayan, kosmos'un ortasında bulunan yeryüzünün sert ve taştan olan bölümleri, insanın taibattan duygusuz ve hareketsiz olan kemiklerinin örneğidir; taşlı bölümleri saran, yani topraktan olan bölümler insanların kolay dağılan etleridir; yerin içindeki sıcaklık ve yaşlık insanın iliği, beyni ve tohumudur. Suyun ırmak suyu olarak benzeri damar ve damarlardaki kandır, bataklık suyu olarak da sidik torbasıyla oturak yeridir. Hava insanın soluğuna benzer. Ay diafragmanın yeri için tanıklık eder: ikisinin de yerleri aynıdır. İnsanın sıcaklığı kosmos'ta olduğu gibi iki yerde bulunur; güneşin ışınlarından birazı toprağa karışmıştır ve bu iç uzuvlardaki ve damarlardaki sıcaklığa benzer, kosmos'un daha yüksek yerlerinde bulunan sıcaklık, yani yıldızların ve güneşin bulunduğu kesimlerdeki sıcaklık, deri altındaki sıcaklığa benzer; et çevresinde bulunan ve hızlı harekette parlayan (kızaran) bu sıcaklık yukarda gökte gördüğün Jupiter (Müşteri) yıldızı gibi renk değiştirir; Arkturos yıldızı ise insanda öfkeyi ve güneşin beslediği sı-

(5) Kranz - Baydur, **Antik Felsefe, Metinler ve Açıklamalar**, İstanbul 1948. s. 45. Bu metnin aslını bulamadığımdan, çevirisini adı geçen kitaptan olduğu gibi aktarıyorum.

caklığı yaratır. Bütün kosmos'u saran ayrılıp uzuvlanmış gökyüzü yığını ise derinin serin kuruluşu gibidir.

Bütünün ve bölümlerinden her birinin yaradılışı işte budur.

Bu dünya görüşü Babillerden gelmemiş diyenler var. Gemileri Kırım'dan Afrika kıyılarına kadar uzanmış, Akdeniz çevresinde ne kadar ulus varsa hepsiyle alışveriş etmiş, hepsine bir şeyler vermiş, hepsinden bir şeyler almış, limanında Fenikeli, Giritli, Sicilyalı tüccarların Babil müneccimleriyle, İran rahipleriyle, Mısır elçileriyle buluştukları Milet her düşünceye, her akıma, her etkiye açıktı. Üstelik bu adsız bilgin İonya düşünürlerinin ağzından hep duyduğumuz düşünceleri özetliyor kendine göre. Hepsini biraz safça toplayıp, dışardan biraz tuz biber de ektiyse, fena mı olmuş?

Gelelim Platon'a.

Timaios diyalogunda Platon dünyanın yaratılmasını iki aşamada anlatacağını bildirir: birincisinden evren, ikincisinden insan meydana gelmiştir. Platon ikili bir tanımlamayla girişir işe: hep var olan, hiç değişmeyen, oluşmayan *varlık*, bir de hep değişen, oluşan, hiç salt varlık olamayan *oluş* vardır. Yaradan — Platon ona kimi zaman Demiurgos, yani işçi, zanaatçı, kimi zaman da Tanrı diyor — varlığı örnek olarak evreni, varlığın bir benzeri olarak yaratmıştır. Varlık ölümsüz ve kusursuz, iyinin ve güzelin ta kendisi olduğundan, Tanrının yarattığı evren olagelen şeylerin en iyisi ve en güzeldir. Yaratılan yaradanın aynası, akıl ve ruhun evren biçiminde vücut bulmasıdır. Ateş, hava, su ve toprakla yoğurulan evren salt düzen, tek ve bölünmez bir bütündür. Küre biçimindedir ve döner. Ölümsüz örneğe göre yarattığı evreni görünce, Yaradan sevinir ve yapısını örneğe daha da benzetmek hevesine kapılır. Örnek ölümsüzdü, ölümsüz olmakla da devineksizdi. Devineni ölümsüze benzetmek ancak devinmesini belli ölçülere bağlamakla olurdu. Bunun için Tanrı Zamanı yaratır. Örnek ölümsüz varlıktır, benzeri yapıysa zaman ölçüleri içinde geçmiş, hal ve geleceği gerçekleştirir

ve bu devineği sonsuzluğa dek sürdürür. Evrenle birlikte yaratılan ancak onunla birlikte yok olabilecektir.

Evreni yarattıktan sonra Tanrı canlıları yaratmaya girişir. Bunlar dört çeşitti: gökte yaşayan tanrılar; havada, suda ve yeryüzünde yaşayan canlılar. Birinciler bir yandan gökteki yıldızların, öte yandan da geleneksel inancın adlandırdığı tanrılardır. Yaradılışın bu aşamasına varınca, Demiurgos tanrılara seslenir: kendisi nasıl ölümsüz varlığa göre evreni yarattıysa, onu dolduracak olan canlıları da bu yapının örneğine göre yaratmalarını bu yurur. Demiurgos bu işi kendi yapamaz, çünkü onun elinden kusurlu bir şey çıkamaz, ama evreni meydana getirmek için önce akli ruha, ruhu da bedene kattığı gibi, bu karışımı ikinci bir defa yapıp, ruhu evrende ne kadar yıldız varsa, o kadar parçaya böler. Bu ruhlara Kader'in kullarını bildirir: ilk doğuş her ruh için aynı koşullar içinde olacaktır; ruh bedenle birleşecek ve *tanrıya yapmaya en elverişli yaratık* yani insan meydana gelecektir. İnsan iki cins olarak yaratılmalıdır: erkek ve kadın. Erkek cins üstündür. Kader bir bedene giren ruha duyular bağışlar: acı ya da zevk veren istekler, tutkular, korku ve öfke. Duyuları, duyguları gemlemek doğru bir ömür sürmek, tutkulara kendini koyuvermek eğri bir ömür sürmektir. Öldükten sonra doğru insanın ruhu bir yıldız döndü mutlu bir ölümsüzlüğe erer, eğri insanın ruhu bir daha yeryüzüne inip dışı bir bedene girer. Ruh eğriliği daha da sürdürürse, hayvan olarak bir, bir daha gelir dünyaya.

Yaradanın buyruklarını dinledikten sonra tanrılar insanı yaratmaya koyulurlar. Evrende belli ölçüde ateş, toprak, su ve hava alıp, bu unsurları birbirlerine bağlarlar; ne var ki bu bağlar çözülmez bağlar değildir. Beden yok olunca, evrenden alınan unsur payları gene evrene karışır. Asıl iş ruhu bedene bağlamaktır. Yaşayabilmek için beden sürekli bir kaynaşma, düzensiz bir devine halindedir. Ölümsüz ruhun devineğini, yaşamayı sağlayan bu karmakarışık akışa uydurup, ruhun beden üstünde ege-

menliğini sağlamak gerekir ki, bu amacı gerçekleştirmek için tanrılar şöyle bir yapı kurarlar insana: beden ikiye bölünmüştür, en üstte kafayı taşır. Kafa ölümsüz ruhu taşımaya yarayan bir kaptır, tanrısal ve kutsaldır. Bedenin ödevi onu yüksek tutmak, korumak ve yeryüzünde gezdirmektir. Kafa ile beden kesin bir sınırla birbirinden ayrılmıştır. Platon'un *isthmos* kıstak dediği boyun yalnız kafa ile bedeni ayırmaya değil, insanın ölümsüz ruhunu, duyularının merkezi ölümle ruhundan uzak tutmaya yarar. İkinci derecede yaratıcı tanrılar büyük Yaradan'dan aldıkları ölmüş ruh kafa yerleştirdikten sonra, insana kendileri de bir ruh yapmışlar bunu göğsüne yerleştirmişlerdir. Ne var ki bir ruh da iki bölümlüdür: birine *daha iyisi*, öbürüne *daha kötüsü* diyor Platon. Kafadaki ruhla sürekli alışverişte bulunan iyice ruh, kötüce ruhta kaynaşan istek ve tutkuları aklın buyruklarına göre yönetmekle görevlidir. İki ruhu birbirinden ayırmak ödevi de diafragma düşüyor. İnsanın ruhu harem selamlık diye ikiye bölünmüş bir eve benzer. İyice ruh erkekler, kötüce ruh kadınlar bölümünde oturur. Tepelerine oturtulmuş yürek bekçilik eder. Kan dolaşımıyla birlikte duyuları süzgeçten geçirir, insanı kötüye götürecek tehlikeleri haber verir, aklın bu tehlikelere karşı koymasını, böylece iyinin bedende egemenlik kurup onu her işte yönetmesini sağlar. Akciğer yüreğin rahatı için kurulmuş bir çeşit yastıksa, karaciğer kötüce ruhun yönettiği bölgede aklın bir aynasıdır. Safranın yardımıyla acı ve tatlıyı yerine göre karıştırıp duyuları ayarlamasını başarır, aklın uyduğu düş ya da coşkunluk hallerinde insanı bazı tepkilere götürür. Akıldışı da olsa, bu tepkiler tanrısal kaynaktan gelmez: falcılık, bilicilik karaciğerin bu göreviyle ilgilidir.

Göz insanın kafasında ruhun ateşini dışarıya vuran örgendir. Dıştan gelen ışınlar gözbebeğinde içten gelme ışınlarla birleşince, insan görür. Karanlık olunca, dış ışınlarının yolu kesilir, iç ışınlarla birleşemez olur. İnsan göz-

lerinl kapar, iç ışınları ruha yönelip onu rahata kavuşturur: insan uykuya dalar.

Benim okuduğum bu kadar.

Bundan sonra söz senin olsun, insanım. Biliyorum, dile gelmek istiyorsun. Biri var, onunla tartışmak, kozunu paylaşmak istiyorsun. Bu adam Platon'dur. İki bin beş yüz yıl önce ölmüş gitmiş bir insan mı? Değil. Bugün de yazıyor senin alın yazını. Kurtulamamışsın ondan. Baskısında bulunduğun dinlere o açmış kapıyı, güçlü adamı, ama sen de bir insansın, onun gibi mutluluğu arayan. Seslen ona, de ki:

Platon, ünlü filozof, neye böldün beni ikiye, niçin kopardın beni doğadan, ne yıktın mutluluğumu?

Ben bir bütündüm, çokluk içinde birliktim. Bedenim vardı, yeryüzünde gördüğüm biçimlerden biri, topraktan fışkıran ağaç gibi, çiçek gibi özlü, yüzeyi renk renk, yumuşak, sıcak, canlı canlı. Ona kendimden başka bir ad vermemiştim, ona BEN demiştim, Güzel bulmuştum onu, çünkü yaşıyor, yaşatıyordu beni doğanın içinde bitkiler, hayvanlar, akan sular, devinen yıldızlarla birlikte. Sen bu bedeni dışardan gelen bir efendinin emrine verdin, aldın özgürlüğünü benim elimden.

Benden daha dirisine, daha canlısına tanrı demiştim. Rasgele takmıştım bu adı. Kime? Kime olacak, kendime. Kendim de doğanın bir parçası. Ama ölüm var biliyordum, günün birinde ben yokum. Ne ç'kar? Zeytin ağacı da kurur gider, bir çekirdeği vardı, toprağa düşer, sıcacık toprak çatlatır çekirdeğin kabuğunu, başka ağaçlar biter, binlerce dal, milyonlarca zeytin. Evet, tanrılar yaratmıştım kendime. Ben değilim ki ana toprağı gebe bırakan, benim kadını var, sararım onu kollarım bacaklarımla, akıtırım içine bir dalganın köpüğünü, o da bir canlı doğurur bana. Yalnız ben değil ki, öyle oluyor hayat. En gür oluşana Ana dedim, kırk memeli bir tanrıça olarak diktim onu karşıma. Taptım ona, damlasını taşıdığım hayat

gücünün kaynağını taşıyordu o. Onu ısıtan güneşe bir ad taktım, onu ıslatan suya bir ad taktım, doldurdum böylece çevremi canlılarla. Onlar hep canlı, benim gücümse bir süreyle sınırlı. Süresize tanrı dedim, süremi de süzledim masallarla. Aktardım böylece kendimi kuşaktan kuşağa.

Bir de gözlerimi açtım, baktım çevreme, ne görebilirimsem göreyim dedim. Gördüm de birçok şeyler. Gördüklerimi derledim topladım, hep görüleni birkaç kez görünenenden ayırdım. Aklımı kullandım, akıl yoluyla sonuçlar çıkardım. Atomu düşünebildim, yaşayan varlığın zerrisi olarak. Daha ne istersin, yaşam ötesine vurgun düşünür?

Yaşıyorum işte, Ege'nin ışıklı kıyılarında. Erkektim, kadındım, devinen güçler duyuyordum içimde. Denizler gibi kabardığım, dalgalandığım, yellere gibi estiğim, coştüğüm oluyordu. Bu iç devinereklerime de birer ad takmış, bedenimde onlara birer yer bulmuş, yerleştirmiştim hepsini yerli yerine. Onlar bendim, ama içimdeki ben. Seslenir, konuşurdum bu güçlerimle. Beni ben yapan onlardı, kimi zaman taşkın, kimi zaman durgun. Bu güç üzerine kurmuştum düzenimi, doğayla uyumluydu bu düzen. İyiyi, kötüyü senin gibi hayal kavramlarına bağlamamıştım, yeryüzündeki insana faydası ve zararı ölçüsünde ölçüyordum değerli. Hayatı yaşıyor, hayatı seviyordum. Başka ne seveyim, hayat ötesine düşkün düşünür?

Doğayı, düzeni, kendimi böyle tanıdım. Işıl ışıl benliğimle verdim kendimi bir ozanın eline. O söyledi beni çakıllar kadar çok, çakıllar kadar çeşitli.

Sen bu ozanı kovuyorsun devletinden.

Neye kara sakallı feylesof?

II.

ARA ÇAĞ

(Dialogos)

KADIN İNSAN MI?

Bursa'da dost evinde oturuyorduk ki Mustafa Şanlı çıkageldi. Aksu olayının kahramanı, gözleri kara ışınlar saçan bir Köy Enstitülü. Yanında sarışın bir bebekle karısı, bir de sekiz on yaşlarında kızı vardı. Kızın adı Hürriyet. Şanlı, kumral saçlı, pembe elmacık yanaklı Hürriyet'i dikti önüme: «Bu aبلaya iyi bak, dedi, bayanların bayanıdır.» Ne demek isterdi Şanlı? Bayanlar arasında iyi bir bayan, kadınlar arasında değerli bir kadın diye övüyordu beni besbelli. Önce bir şey demedim, oturduk konuştuk. Laf lafı açtı, Anadolu'da kadın konusuna geldik. «Şanlı kardeş, dedim, sağol, kızına ne güzel tanıttın beni, ama bir düşün bakalım, kadını insandan sayar mısın? Hem yalnız sen ve bizim Anadolu değil, bütün dünya sayar mı? Havva, Meryem ya da Kybele günahlı ya da tabu, köle ya da tanrıça, ikisinin arası var mı? Kadın insan değil ki, daha insan yerine konulmamış.» Şanlı pek o kadar şaşmadı bu düşünceye, karısını gösterdi: «Köyden aldım,» dedi, «insan sayıyorum, insan olsun diye uğraşıyorum.» Sonra ısıl ısıl bakışları Hürriyet'i okşadı durdu: ondan bekliyordu besbelli insanlığı, mutluluğu.

Biliyorsun, insanı arıyorum, bir kitap yazmayı koymuşum aklıma. İnsanı aramak Sinoplu Diojen gibi ol-

maz. Fenere ne lüzum, a hemşerim? diyesim gelir Dio-
jen'e; insansan, kendini ara bul, kendini yaşadın mı, bu-
lursun insanı. Ama düşünceyi yaşamak zormuş, epey teh-
likeli işmiş. Her şeyi yaşamaya kalkma, diyordu bir dos-
tum. Dinlemedim. İnsanı söylemek istersen, yaşayacak-
sın, kahrolsan da, zaman zaman batağa basıp dibe gitti-
ğini duysan da.

Kitabımın adını koymuştum bile, ECCE HOMO ola-
caktı. Yuhanna'nın *İncil*'inden almıştım bu sözü, bak na-
sıl anlatıyor İncilci: Yahudiler İsa'yı yakalarlar, hükü-
met konağına Roma Valisi Pontuslu Pilatus'a götürürler.
Meğer Pilatus da Karadenizliymiş, Roma'nın kanun bilir
bir memuru, Roma'nın sömürgesi yabancı ülkede, yaban-
cısı olduğu töreleri yerine getirmekle görevli. Yahudilerin
tutumundan bir şey anladığı yok ama ne yapsın ki öde-
vi, çıkarı onların isteğini yerine getirmeyi gerektirir. *Bu
adamdan ne şikâyetiniz var?* diye sorar. Cevap: *Eğer bu
adam kötülük etmeseydi, onu sana vermezdik.* Pilatus İsa'
yı sorguya çeker: *Sen Yahudilerin kralı mısın?* İsa an-
laşılmaz cevaplar verir, başka bir dünyadaki krallıktan,
hakikatten dem vurur. Pilatus *Hakikat nedir?* diye büs-
bütün şaşar, gene de uzlaştırmacı yollar arar: *Ben onda bir
suç bulamıyorum,* der. *Size Fısıh bayramında bir kişi sa-
lıvermekliğim âdetinizdir; imdi ister misiniz ki, size Ya-
hudilerin kralını salıvereyim?* Hayır, Yahudiler buna ya-
naşmaz, haydut Barabbas'ın salıverilmesini, İsa'nın da
çarmıha gerilmesini isterler. Pilatus daha da uğraşır, İsa'
yı askerlerine dövdürdükten sonra, başında dikenli tacıy-
la çıkartır kalabalığın karşısına: *Ecce Homo! İşte adam!*
Ben onda hiçbir suç bulamıyorum, diye seslenir bir daha.
Ne yapsın ki, İsa da çarmıha gerilmek istiyormuş gibi dav-
ranır. *Pilatus hiçbir şey yapamadığını ve daha çok kar-
gaşalık çıktığını görünce, su alıp: Ben bu temiz adamın
kanından arıyım; bunu siz düşünün, diye halkın önünde
ellerini yıkadı.*

Ecco Homo: İşte adam, işte insan demek. İnsanı an-
latmaya yeltenen bir kitap için bundan iyi ad olur mu?

Ne var ki HOMO Latince bir sözcüktür, erkek cinsten. İnsancı olmayı erek bilen koca akımlar hep bu sözcükten çıkmışlar yola: *homo*, *humanus*, *humanismus* ama insan iki cins değil mi, kadın ve erkek? Kadın bu akımların neresinde? Batı dillerine bakalım: Fransızca *homme* erkek, Almanca *der mann* yahut daha genel anlamlı *der mensch* gene erkek, İngilizce *man* dışı *woman*'ın erkek karşılığıdır. Bizim *insan* ikisini de kapsar mı? Biz de *insanoğlu* diyoruz, insan kavramına kapsayıcı bir değer biçmek istediğimiz zaman. *İnsan kızı* diye bir sözcük pek yok, erkeğin dokunmadığı kadına da *kızıoğlan kız* diyoruz, sanki insanlık özünü bozmadan taşıyan canlı varlık daha çok oğlanmış gibi.

Bu ad güzel, ama bir rahatsızlık verdi bana İncil'den daha öteye gittim, *Tevrat*'ta Yaradılış bölümüne bakayım dedim. Adem ile Havva'nın doğuş efsanesi. Acı tatlı bir masal. Biraz uzun, ama olduğu gibi okuyalım mı?

Ve Tanrı yerin toprağından adamı yaptı, ve onun burnuna hayat soluğunu üfledi: ve adam yaşayan can oldu. Ve Tanrı doğuya doğru Adende bir bahçe dikti; ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasına hayat ağacını, ve iyiliği ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Tanrı adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve adama buyurup dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye; ama iyiliği ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin; çünkü ondan yediğin gün mutlaka ölersün.

Ve Tanrı dedi: Adamın yalnız olması iyi değildir; kendisine benzer bir yardımcı yapacağım. Ve Tanrı her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu yaptı; ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi; ve adam her birinin adını ne koyduysa, canlı yaratığın adı o oldu. Ve adam bütün sığırlara, ve göklerin kuşlarına, ve her kır hayvanına ad koydu; ama adam için kendisine benzer bir yardımcı bulunmadı. Ve Tanrı adamın üzerine derin uyku getirdi, ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden

birini aldı, ve yerini etle kapadı; ve Tanrı adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi. Ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir. Buna kadın denilecek, çünkü o insandan alındı. Bunun için insan anasını babasını bırakacak ve karısına yapışacaktır, ve bir beden olacaklardır. Ve adam ve karısı, ikisi de çıplaktılar, ve utançları yoktu.

Ve Tanrının yaptığı bütün kır hayvanlarının en düzenbazı ylandı. Ve kadına dedi: Tanrı, bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksin dedi mi? Ve kadın yılanı dedi: Bahçenin ağaçlarının yemişini yiyebiliriz, ama bahçenin ortasında olan ağacın yemişi için Tanrı: Ondan yemeyin, ve ona dokunmayın ki ölmeyesiniz, dedi. Ve yılan kadına dedi: Hiç ölmezsiniz; ama Tanrı bilir ki, ondan yediğiniz gün, gözleriniz açılacak, ve iyiyi ve kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız. Ve kadın gördü ki, ağaç göze hoş, yemeye elverişli, anlayış verecek bir ağaçtı; ve onun yemişini aldı, ve yedi; kendisiyle birlikte olan kocasına da verdi, o da yedi. İkisnin de gözleri açıldı, ve çıplak olduklarını bildiler; ve incir yapraklarını dikip kuşakla yaptılar. Ve günün serinliğinde bahçede gezmekte olan Tanrının sesini duydular, ve adamla karısı Tanrının yüzünden kaçarak bahçenin ağaçları arasına saklandılar. Tanrı adama seslenip ona dedi: Neredesin? Ve o dedi: „Senin sesini bahçede işittim, ve korktum, çünkü ben çıplakım, ve saklandım. Tanrı dedi: Çıplak olduğunu sana kim bildirdi? Ondan yeme dediğim ağaçtan yedin mi yoksa? Ve adam dedi: Yanıma verdiğin kadın o ağaçtan bana verdi ve yedim. Ve Tanrı kadına dedi: Neden yaptın bunu? Ve kadın dedi: Yılan beni aldattı ve yedim... (Araya girmek yakışık almaz, ama sorarım sana, aldatan kim? Yılan mı, Tanrı mı? Tanrı o ağaçtan yersen ölürsün demişti, yılansa yersen gözün açılır, anlarsın demiş, üstelik de Tanrının asıl neden kuşkulandığını da açıklamıştı: köle yarattığı insanın köle kalmasını ister.) Ve Tanrı kadına dedi: Acılarını çoğaltacağım, gebeliğin güç olacak: sancı-

lar içinde çocuk doğuracaksın; arzun kocana akacak, o da sana hâkim olacak.

Ve adama dedi: Karının sözünü dinlediğin ve yeme-yeceksin dediğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetli oldu, ömrün günü çabayla koparacaksın ondan ekmeğini; ve toprak sana çalı ile diken bitirecek ve kır otunu yiyeceksin, alnının teriyle ekmek yiyeceksin, toprağa dönünceyedek, çünkü ondan alındın, topraksın ve toprağa döneceksin. (Olan oldu, gene araya gireyim; niçin toprak insan yüzünden lanetlendi? Toprağa karşı işlenmiş bir suç yok ki. Toprağın da bir suçu yok. Olsa olsa insanı yaratan madde olma var, yani toprak ana oğlunun suçunu ödüyor, hem de nasıl: kendi çocuğuna eziyet ederek: Zavallı Toprak Ana, hiç benzemiyor bizim Kybele'ye!) Ve Adem karısının adını Havva koydu; çünkü bütün yaşayanların anası oldu. Ve Tanrı Adem ve karısı için deriden kaftan yaptı, ve onları giydirdi.

Ve Tanrı dedi: Adem iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; şimdi elini uzatmasın, hayat ağacından almasın ve yemesin ki, sonsuzca yaşamasın. Ve böylece Tanrı onu Aden bahçesinden kovdu ve hayat ağacını korumak için Aden bahçesinin doğusunda Kerubileri, ve dört bir yana dönen kılıcın alevini koydu.

Dikkatle okudun mu? Peki, şimdi sorarım sana: günahı işleyen kim? Tanrı bilgi ağacının yemişinden yeme-yeceksin sözünü kime söylüyor? Ademe, hem de Havva anamızın daha yaratılmadığı bir anda. Havva yılanla konuşurken Adem de yanında duruyor besbelli. Hiç ses çıkarmıyor! Tanrının Adem'e buyurduğu yasağı yılanla bildirmek görevi Havva'ya yükleniyor. Adem'in karıştığı yok. Hani yukarda sözü geçen Pilatus gibi ellerini yıkayacak nerdeyse... Yersek ölürüz, ölmeyiz diye ne bir tartışması var, ne de bu yemişin tadı iyi mi, hoş mu, bir anlayışa, bir bilgiye götürür mü, götürmez mi diye bir merakı. Zevk ve merak kadında. Adem tam anlamıyla pasif. Oysa .. okudun mu Vercors'dan çevirdiğim *İnsanın Başkaldırması*

adlı yazıyı?⁶ Ne diyor Vercors: İnsanı insan yapan başkaldırmasıdır, bilgi ağacından yediği için insan cennet bahçesinden kovuldu. Çünkü Tanrı beterinden korktu: hayat ağacından yer de ölümsüz olur, kendi gibi tanrılaşırlar diye. Ama günah kimde, ceza kime? Erkeğe verilen ceza birse, kadınıniki ikidir: hem erkeğin topraktan ek-mek çıkarma çabasına katılacak, hem de doğum sancıları çekecek.

Gel dostum, hak mı, haksızlık mı diye araştırmayalım. Kadın durmadan vır vır eder, yakınır diye adımızı çıkarmışlar. İnsanlığın kutsal diye tanıdığı kitaplar hep haksızlık, dengesizlik dolu. O değil tartışacağım: kadın da, erkek de günahlı diyelim, öyle denmiş bir kere. Ama neden erkeğin günahı sanki belden yukarı da, kadınınmki belden aşağı? Kafa günahı, bilgi edinmek, anlamak, bilmek erkeğin günahı sayılıyor: efendice, insanca bir günah. Bu günahattan gurur duyuyoruz: binlerce yıldır İnsan-İnsanlık demişiz büyük bir İ ile, övünmüş durmuşuz başkaldırdık diye, bugün bile tek onurumuz doğaya meydan okumak, füzeleri uçurtup uzaya ulaştırmak. İki yüz yıldır Tanrıyı yok edip İnsan-Tanrı'yı koymaya çalışıyoruz yerine. Fransız Devrimini, Hegel'i, Nietzsche'yi okuyorum son zamanlarda, kafamı şişire şişire. Diyeceğim şu ki, iki üç bin yıldır Batı düşüncesi bu kutsal kitaplardan kurtulmaya çalışıyor, kurtuluyor da az çok. Aslına barksan, insan yasakları kendi koymuş, kuşkularım, korkularını kendi uydurmuş, tabularını kendi kurmuş. Kendini özgür kılmak çabasında insan. Ama bu çabasında insan diye bölünmüş çaba erkeğin çabası, kadın çok kere geride. Çünkü Batılı kadının lanetli iki kat, bu yukarda sözü geçen haksızlık, dengesizlik yüzünden, iki kat yük yüklenmiş kadına, Batılı erkek Hristiyanlığın baskısından da kurtuldu ha kurtulacak, ama kadın daha kurtulamadı çünkü kurtulması çok daha zor.

(6) Vercors, *İnsan ve İnsanlar, Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol. İstanbul, Çan Yayınarı, 1965.*

Bir Fransız dergisinde bir yazı okuyordum geçenlerde: Avrupa'da, Amerika'da kadın üstüne son zamanları çıkan kitapları almış ele. Yazının yazarı kadın. Çok kitap yazılıyormuş, hem de hepsi bir nokta üstüne topluyormuş dikkati: kadının çağdaş toplumdaki yabancılaşması. Atlayacağım, ama Antonioni'nin filmlerini gördün mü? Çiftin can sıkıntısını veriyor, evli ya da evsiz kadınla erkeğin birbirinden bezmişliği, bu can sıkıntısını giderir diye bonyuna aşkı aramaları ve hiç, hiçbir zaman bulamamaları. Senin gibi dostum vardır, kadın, onunla gittik mi Antonioni'nin bir filmine, hiçbir şey anlamayız. Neden bu kadınların bu kadar canı sıkılıyor erkekle? Bizim canımız sıkılmaz. Fransız dergisinin yazarı bu soruya karşılık vermiş gibime geldi. Kadın mutsuzluğun nedenine parmak basıyor: Batılı kadında bir aşağılık duygusu var, o da Havva'dan, sonra Meryem'den gelme. Düşünün diyor yazar, kadının fonksiyonu, yani çocuk yapma, çocuk doğurma görevi o kadar aşağılık görülmüş ki, Tanrının anası olacak Meryem kızoğlan kız sayılıyor: Ruhulkudüs'ten gebe kalmış. Ruhulkudüs ki İtalya'da bankaları da var! Eh sevişmek, çiftleşmek aşağılık, pis bir iş diye gösterilirse, bu görüş de bin yıllar bin yılı giderse, zevk mi, sevinç mi, duygu mu kalır kadında? Elbette can sıkıntısına düşer, buz gibi düşman kesilir erkeğe.

Şimdi biliyorum ne diyeceğini. Batı'dan yakınıyorsun diyeceksin, ya bizim Anadolu kadını, Hristiyanlık geçmedi bizden, oysa kapalı değilse, çift sürmek, çalı çırpı ya da taş taşımak için dışarıya bırakılan, umacı gibi erkekten kaçırılan sömürülmek için törelerin boyunduruğuna koşulan bizim kadınlara ne denir? Hiç kıyaslanır mı Avrupalı kadınla o? Nerde gezersin, anacım, diyeceksin, senin gözün hep Batı'ya çevrik, İncil'den, Tevrat'tan dem vuruyorsun, sana ne İtalyan filmciliğinin solgun yosmaları, Simone de Beauvoir'lar, Elsa Triolet'ler ve onların suyunun suyu dertleri, kendi memleketin var, kendi kadının:

Ve kadınlar
bizim kadınlarımız
korkunç ve mübarek elleri
ince küçük çeneleri, kocaman gözleriyle
anamız avradımız, yârimiz,
ve sanki hiç yaşamamış gibi ölen
ve soframızdaki yeri
öküzümüzden sonra gelen
ve dağlara kaçırıp, uğrunda hapis yattığımız,
ve ekinde, tütünde, odunda ve pazardaki,
ve karasapana koşulan
ve ağılarda
ışltısında yere saplı bıçakların
oynak ağır kalçaları ve zilleriyle bizim olan
kadınlar
bizim kadınlarımız.⁷

Bizim kadınıımız daha mutlu diyeceğim, ister inan, ister inanma. Bir masal var, öz Anadolu masalı, hem de ne eski, Havva'lar, Meryem'ler, Beatrice'ler, Leylâ'lar, Dülsine'ler, Gretchen'ler olmazdı, O olmasaydı. Yontulmuş, yontulmamış taş çağından bu yana hep O, hem nerede, çepeçevre dolaş dünyayı, her yerde O, Kupapa, Kybebe, Kybele, Kible, Hepa, Hebe, İvi, Havva, Lat, Leto, Rhea, Ge, Artemis... yüzlerce adıyla Toprak Ana, Ana Tanrıça, Asya'dan Amerika'ya, kuzeyden güneye, bir kutuptan bir kutuba yayılmış bereket kaynağı Kadın... MERHABA Halıkarnas Balıkçısı! Söylerler, ama kimse senin kadar hızla, senin gür sesinle söylememiştir — ötmemiş, haykırmamıştır diyesim geliyor — Ana Tanrıçanın serüvenini. Alnını taçlayan kat kat kuleler Anadolu'da kat kat uygarlıkların belrtileri. Günümüze dek soysuzlaşa soysuzlaşa varagelen ve beyaz perdelerimizde can sıkıntısı diye yansıyan bozuk düzen her zaman yoktu. Tarih de başla-

(7) Nâzım Hikmet, **Kuvâyı Milliye Destanı**. Bilgi Yayınevi, Ankara 1968. (Dize 1243 - 1258)

mamıştı ya, ama tarih bozuk düzenin yalancı öyküsü, vara vara Freud'un serdiği beyaz döşeklerde yarı baygın yatıp kafasının değil, karnının içindeki bulanık oluşları dile getiren hasta insanlara varıyor bu düzen, bir de ye ye'li sara nöbetlerine tutulmuş Amerikan gençliğine, barların ter kokan dumanlarıyla sevişen strip-tease güzel-lerine...

YAŞAMAK VE SÖYLEMEK

Hep sorardın bana «Ecce Homo» ile ne demek istiyorum diye. Oysa ilk yazdığım sözler şunlar:

İnsanım, seni sana söylemek istiyorum.

Dostum bana otokritiğini yap dedi. Ben de kendimi eleştirdim durdum: Baktım ki kitabın bu sözleri hem çok şey söylüyor, hem bir şey söylemiyor. İnsanı söylemek ne demek? Hangi insanı kime söyleyecektim? İnsan kimdir, nedir?

Anlayayım diye ona buna başvurdum. Yazarlar, düşünürler başka başka şeyler söylüyorlar insan hakkında, ama hepsi de insanı söylemek iddiasında. Öyle ya insan insan olalı ne söyledi ki? Hep kendini söylemeye, çeşitli çağlarda çeşitli kılıklarda, çeşitli koşullar içinde kendinin ne olduğunu anlamaya, ne olmak istediğini söylemeye çalıştı. Ötesi: insanı çevreleyen koşulları birer ayrıntı, birer görüntü, alacalı bulacalı birer dekor sanki bütün bakışlarımızı üstümüze toplayan insan merkezinin çevresinde. İnsanın yaşamasını kolaylaştıracak, mutluluğunu sağlayacak birer araç onlar. Konu, asıl konu insan.

Ama her çağ, her toplum insanı konu merkezi edindi mi? Edinmedi. Kimi çağlar ve toplumlar insan konusunda çok yanıldılar, insanın kendini aşan güçler karşı-

sında korkularını alabildiğine yücelterek, onların karşısında sinmesini buyurdular insana. Aslına bakarsan, bu çağlar, bu toplumlar da insanın mutluluğunu istiyordu, ne var ki insan ve mutluluk anlayışında ayrılıyorlardı bizden. Bu çağlar geçti, bu toplumlar tutunmadı. İnsan bugün mutluluğunu insan olmakta buluyor, bu görüş de yayıldıkça yayılıyor. Topluluklar uyanıyor, kalkınıyor diyoruz, Asya'sı, Afrika'sıyla dünyamız bir bütün olma yarışına katılmış milyarlık bir toplum.

Çağımızın en gözde düşünürü Jean-Paul Sartre kendi felsefesi için *L'existentialisme est un humanisme* (varoluşçuluk bir insancılıktır) diyor. Var gücüyle savunuyor öğretisini insancıdır diye. Başka düşünürler sen bireycisin diyor Sartre'a, toplumun mutluluğunu gözetmedikçe, insanın lafı mı olur? Şöyle ya da böyle, bireyci ya da toplumcu bütün düşünürler insancı olmak yolunda ve amacında. İnsan kelimesi nice nice kitapların başlığını taşıyor, doğa içinde insan, tarih boyunca insan, bugün insan, gelecekte insan, aklımız fikrimiz hep insanda, yettilerimizi var gücümüzle çoğaltıp O'nun rahatlığına çalışıyoruz. İnsana daha insanca ortamlar yaratmak için bütün hesaplarımız. O'nun kırılmasını, yıkılmasını, sömürülmesini önlemek için bunca çabamız. İnsanı insan saymayan, ya da bir cins insanı insan sayıp öbür cinsi saymayan çağların kalıntılarını söküp atmak için girişmişiz savaşa. Yirminci yüzyılın büyük savaşı bu. Öylesine yaman, yaygın, dillere destan bir savaş ki, kazanılacağı yüzde yüz. Yedi başlı ejderin bir kafası koparıldı bu yüzyılın ortasında, kalan altısı da ha ezildi ha ezilecek. Büyük çağdır yüzyılımız, insanca bir çağ.

«İnsan anacım» demiştin bana. Bir övgüydü bu. İnsan olmak övülesi bir şey mi? Vercors *Plus ou moins homme* diye ad koymuş kitabına. İnsan olmak bir erdem, bir nitelik mi ki çoğu, azı olsun? Daha güzel, daha çirkin, daha çalışkan, daha tembel olduğu gibi, daha insan, daha az insan olunabilir mi? Çokluk öyle anlamışlar bu kelimeyi, humanismayı, insancılığı bayrak olarak diken

çağlar öyle almış benimsemiş bu kavramı. İnsan yaradılışının tacıdır denmiş, insan canlılar arasında en değerli canlıdır, nitekim Tanrı bir gün, iki gün, üç gün, dört gün, beş gün yaratmış da altıncı günü kendine benzer yarattığı yaratmış *ve denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yeryüzüne, ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun* demiş. Yedinci günü de, yaptığı işten memnun, dinlenmiş. İnsan olmaya niçin bir değer ölçüsü biçiyoruz?

Sana diyeyim mi: insan olmak bir yürek işi de ondan. Zekâmız oluşu, konuşmasını bilmemiz, üstelik de bin yıllar bin yılı aracı bulup kullanarak Tanrının insana «sözle» verdiği egemenliği elde etmeye uğraşmamız insan halinin bir gerekçesi. Ama bu gerekçeyi gerçekleştirmek var ki, o da güç iş. Ne diyor Vercors: insan başkaldıran canlıdır. Gördük ya: kutsal kitap haksızlık, dengesizlik dolu; Tanrı, doğaya hâkim olacaksın diyor insana, ama ne zaman ki insan bilgi ağacının yemişini yiyor, o zaman kovuluyor cennetten. Pekî, nasıl hâkim olacak doğaya? Nasıl gerçekleştirecek insan olma gerekçesini, yani Tanrıya benzerliğini? Başkaldırmaktan başka çaresi yok, savaşa girişecektir ister istemez, kendisine sözde verilen, *gerçekte* verilmeyen armağanı zorla koparmak için. Ömrü savaş içinde geçer insanın, aslına bakarsan, ekmeğini topraktan çıkarmak için değil, bütün öbür canlılar da buluyor az çok yiyeceğini, hiçbirisi açlıktan ölmüyor, açlıktan ölen varsa yine insandır. İnsanın savaşı yalanı gerçeğe çevirmek içindir. Zor bir savaş a dostum, senle ben yaşadık onu. İyiyi ve kötüyü bilme ağacından yedik bir kez, sindirdik yemişini, etimizde kanımızda var o bilgi; bin yıllar boyunca da insan şöyle olmalı, böyle olmalı diye kurallar kurduk kendimize, kural dışı çıkamayız, ahlakla tartışmamız gözümüzü hayata açtığımız günden başlar, kaynağı insanlığın doğuş çağlarına uzanır. Ne var ki, o lanetli ağaçtan yemiş olmanın sorumluluğu taşınacak sorumluluk değil. Zaman zaman insan tavus kuşu gibi başını kanatlarının altına koyar, koruyucu arar kendine,

unutur ki altında saklandığı kendi kanatlarıdır.

Kanatlarının gölgesinde habire kurar insan, masallar uydurur, putlar diker kendine, tutar kanını akıtır kurban diye, döker döker sevgisini. Ne de çok sevgisi vardır bu insanoğlunun! Bilgi ağacı denilen sevgi ağacı mıydı yoksa? Kendisini cennetten kovup damdazlak, çırılçıplak, yapayalnız bırakan amansız güce kızmamış, onu yüceltmeye, gönlünü almaya uğraşmış, belki bir gün affeder de esirgediği sevgiyi gene verir, cennet bahçesine gene alır diye umutlanmış. Bakmış ki yalvarma yakarma, kurban, tören boşuna, sevgi gelmiyor; eh demiş bugün gelmez, yarın gelecek, yaşam içinde gelmez, yaşam ötesinde gelecek. Ve uydurmuş ahretler, araflar, cennetler, cehennemlerle dinleri, gerçek ötesine sonsuzca uzanan umut yollarını. Yüzyıllarca böyle yaşamış: başı kanatlarının altında, alacakaranlıkta, sonra uyanmış, başını kaldırmış bakmış ki, ne cennet var ne cehennem, eski hamam eski tas. Ve o zaman demiş ki, ben tavuskuşu değilim, ben insanım, insanlığımı yaşayacağım, neysem o olayım, ne gelirse elimden onu yapayım da bu yeryüzü bahçesini şenlendireyim, cennet bahçesinden kovuldum madem. Bu sözü söyleyen insan ortaçağlara son veren insandır, gerçek üstüne kurmaya girişen yürekli, gözü pek insan — güzel-dir elbette — yiğittir derdim, bu gösterişsiz çabaya yiğitlik denirse. Uyanış, yeniden doğuş demişiz bu çağlara, büyük devrimlerle olur bu iş, yedi başlı ejderin hep yeni baştan türeyen kafalarından birini kesmekle, kanını akıtmakla. Ne yapacaksın, insan lanete uğramış bir kez, Adem ile Havva kovulduklarından biraz sonra, Kâbil Habil'i öldürmüş... Orta yerde bu kan nedir, dost, dost, dost, dost... diyor nefes.

İnsanın insana dost olduğu çağlar hangileriydi? Yunan ilkçağından başlatıyoruz bu mutlu dönemi. Neden? Kısaca söyleyeyim mi? Düşünce, insanı merkez olarak aldığından, her yapılan iş de insan ölçüsünde olduğundan. Yoksa Hitit, Sümer, Mısır ya da Babil Yunandan çok önce kurmuşlar uygarlığı. Ne var ki insan ölçüsünde insan

uygarlığını ilk kurana Yunan diyoruz, özellikle Anadolu'dur, ama o başka mesele, tartışırız ilerde. Sonra bulutlar kaplar insanlığın göğünü, dinlerin balçığıyla sıvanmak istenir güneş. Sonra da günün birinde uyanıverir insan. O zaman da kime dayasın sırtını? İnsana.

Dante yedi kat gökte Beatrice'yi aramaya mı gidecek: tutar Vergilius'un elini, Michelangelo insanın pembe beyaz bedenini mi yontacak: diker önüne Praxiteles'in Apollon'unu. Dost, dost diye bağırır insan, insana öyle sarmaş dolaş bir sevinç, öyle bir cümbüş ki, yapılar yapıları kovalar, şirler şirleri, resimler resimleri. Sokaklara taşar insanın ışıkla yoğurduğu anıtlar. İnsan artık kendini bulmuştur, yürüyecektir insanlık yolunda.

— Dur! diyeceksin, kelimelerle oynama! Rönesansı, humanismayı anlatmak istiyorsun besbelli, ama sevinç çığlıklarıyla olur mu bu iş? İnsanlık bir coşkunluk değil ki!

— Değil mi acaba? Sen beni kara cübbeli bir profesör gibi kürsüye oturtmak istiyorsun ille de. Nasıl anlatayım başka türlü? Gel ben de bir büyüğe dayayayım sırtımı. Hem yabana atılır adam da değil: Nobel ödülünü kazanmış, almamış o başka.

Kim ne derse desin, ben Sartre'ı beğeniyorum, benim siyorum düşüncesini birçok yönlerden: Tanrıya inanmıyor, umut üstüne kurmuyor yaşamı, insan olacaksan burada yeryüzünde ol diyor, yaşam ötesi umutlarıyla avutma kendini. İnsan öz varlık olmaktan önce var oluştur — bunu Fransızca söyleyelim, bu kavramların türkçe karşılığı yeterli değil bence — *l'existence précède l'essence* diyor. Yani Tanrı vergisi bir özvarlığı yoktur insanın; değişmez bir tabiatla sınırlı değildir. İnsan özgürdür, ne olmak istediğini, ne olacağını kendi seçer, ben böyle olacağım diye bir proje çizer, o projeyi gerçekleştirmeye çalışır, ne kadar gerçekleştirebilirse, o kadar var olur. Ama bu projeyi çizerken, öyle bir seçim yapar ki, bu seçimle yalnız kendisine karşı değil, bütün insanlığa karşı sorumludur. Çünkü ben böyle olacağım diye karar verirken, in-

san böyle olmalı. siz de böyle olun diye öğüt vermektedir. Özgürlüğün sınırları işte buradadır: çizdiği insan taslağını en ufak davranışıyla çevresine anlaşılr, benimsenir kılmak zorundadır. Projeyi iyi seçemezse, yahut da gerçekleştiremezse, var oluşu yok oluşa döner.

Gördün ya, tehlikeli bir tutum bu: yapayalnız ve tek başınasın kararında, başarırsan var olacaksın, başarmazsan yok olacaksın. Tanrıya sığınmak yok, papaza koşup günah çıkarmak yok. Yeryüzünde mutsuzum, ama öbür dünyada mutlu olacağım avuntusu da yok. İnsan mutluluğunu burada günlük çabasıyla kendi kuracak, ne kadar insan olabilmisse, o kadar mutlu olmuş sayılacak.

Montaigne'i alalım, humanistlerin en namuslusu sayarım onu, çünkü Montaigne şöyle düşünmüş gibime gelir: insana dönmek istiyoruz, bunun için ortaçağın din üstüne kurulu katı inançlarını yıkıp attık, insana yalnız insan olarak değer veren ilkçağ kişilerini örnek aldık, onlar gibi yaşamaya özeniyoruz. İyi hoş ama ne söyleyeceğiz, kimi dile getireceğiz? Bu soruya KENDİNİ diye karşılık veriyor. Montaigne, açık açık söyle kendini de ne kadar insan olabildi, nasıl bir insan oldun anlasın herkes; elinden geldiği kadar eleştir kendini ki, seni okuyan da seni eleştirmekte güçlük çekmesin.

Nereye varmak istediğimi belki anladın: insancı davranış iki aşamalıdır sanıyorum: birincisi çizdiğin insan taslağını yaşamınla gerçekleştireceksin, ikincisi o insanı söyleyecek, anlatacaksın ki başkaları da onu benimseyebilsin.

Şimdi aç Montaigne'i oku, canım Türkçesinden oku. Diyeceksin ki: Montaigne kendini söylemiyor, sayfalar dolusu eski Romalıların, Yunanlıların sözlerini aktarıyor. Kendisini derken, onları eleştirip duruyor. Öyle, ama kendini söylemek ne demek? İnsan bu dünyada tek başına değildir. Konu insanın kendisi de olsa, çevresiyle bir alış-verişte anlatacak insan kendini.

Geçenlerde Michel Butor gelmişti İstanbul'a, eleştiri konusunda bir konuşma yaptı. Michel Butor yeni akım

Fransız romanının temsilcilerindendir. Ayıptır söylemesi, ama hiçbir kitabını okumadım. Konuşmasını dinledikten sonra, okumamış olduğuma üzülmedim.

Michel Butor diyor ki, her yazı bir çeşit eleştirmedir: her yazar kendisine kadar gelen çeşitli akımları sürdürüp, kendinden önceki yazarlara bir şey katmak, düşüncelerini eleştirmek, dünya anlayışlarına kendi kişiliğine ve ortamına göre yeni bir şey söylemek emelindedir. Bu bakımdan bir romanla bir eleştirme arasında önemli bir ayrılık yoktur: her biri aynı açıklama çabasına dayanır. Örneğin diyordu Butor, İskenderiye kitaplığının büyük yangınından kurtulan bir Sappho papyrus'unu çözmeye ve tamamlamaya çalışıp Sappho'nun eserini tam metin olarak yayımlamak, yeni bir *édition critique* yapmak, Racine ya da Victor Hugo hakkında tarih verilerine dayanarak bir inceleme yazmak aynı hayal gücünü gerektiren bir çalışmanın ürünüdür. İnsan bir romanla olduğu kadar bir eleştiriyle de kendini söyleyebilir.

Michel Butor'un görüşü insancı bir görüş değil mi? İnsan düşüncesi bir akış içinde uzayıp gider, öyle bir zincirdir ki, halkalarını daha sağlamca kenetlemek elden gelirse, hele zincire yeni bir halka katmayı başarırsa bir yazar, önemli bir iş başarmış olur. Asıl hoşuma giden de şu: yepyeni bir telden ötmekle yazın geleneklerini yıkmak amacını güder gibi görünen yeni roman akımının bir temsilcisinin böyle konuşması, klasik humanist geleneğe bu kadar uygun sözler söylemesi. Bak ünlü bir klasik filolog, Homeros üzerine birçok eserler yazmış Fernand Robert *Humanisme, essai de définition* adlı kitabında nasıl düşünüyor: İnsancı düşüncenin konusu başkasının düşüncesidir, diyor. İnsancı çalışma önce başkalarının düşüncesini dile getiren metinleri titizlikle inceleyip kesin bir doğrulukla yayınlamak, böylece herkese açmaktır, sonra da okunup anlaşılmasını, yayılmalarını daha da kolaylaştırmak için, bu eserleri bugün konuşulan dillere çevirmektir. Metin yayını ve çeviri: insancı davranış bu çalışmayı hedef güder.

Sözümü kesip, Michel Butor'ları, Fernand Robert'leri bırak, diyeceksin şimdi. Batı, kültür geleneğini hem bilimi, hem de yazınıyla sürdürmek yolunu bulmuş, Homeros'tan Michel Butor'a uzanan zinciri hiç koparmamış, kaynak metinleri yayınlamış, çevirilerini yapmış ve yapmakta, okumuş ve okumakta, eski ağaç gövdelerine yeni filizler aşılayıp kökleri canlı tutmayı başarıyor. Bu kültür yolundan vardıkları sonucu beğenir ya da beğenmeyiz, o başka ama kültür sorununu kendilerine göre çözdükleri bir gerçektir. Sen bırak onları, bizim insancı davranışımız ne olmalı, onu anlatmaya çalış. Yaşamak ve söylemek diyorsun yazına, bizim ortamda, bizim koşullarımızla nasıl yaşanır, söylenirmiş?

Dostum, çok amansız ve sabırsızsın. Arıyorum işte, bulmuş olsam yazar basardım Ecce Homo'yu. Bak sana iki yaşantımı vereyim: bilirsin ya kızıyorum öteden beri şu Platon'a. Bu öfkeyi bana Halıkarnas Balıkçısı aşlamış olacak, eskiden kızmazdım, ama ruhu bedenden ayırmakla bizi ikiye bölen bu filozof aylardır başıma dert oldu. Düşündüm düşündüm de anladım şimdi sanıyorum niçin Platon'u hem seviyor, hem sevmiyorum. Platon'da da koca bir ikilik var: hem insancı, hem insancı değil. Homeros'u devletinden kovmakla insancı değil, çünkü insanları sıkı bir devlet yönetiminin altına sokmak için kıyıyor onların ışık ve sevinç payına, özgürlüklerini ellerinden alıp birer araç haline getiriyor onları. Doğru mu, insanca mı bu davranış? Ama gel gör ki Sokrates'e karşı ne kadar insancı: sevmiş hocasını, onu söylüyor binlerce sayfa boyunca. Bir insan canlanıyor gözümüzde, tam insan, yürekli, alçak gönüllü, arayan, direnen, hemcinslerini sayan ve seven insan, bir insan ki örnek olmuş ve olacak insanlığa. Sokrates'i düşününce, geniş bir nefes alıyorsun, göğsün umutla kabarıyor, hani o güzel, bu dünyanın insanca umuduyla, insan olma sevinciyle. Sokrates var mıydı? Bir tek satır yazı bırakmadığına göre, yoktu bizim için Platon olmasaydı. Ya Platon var mı Sokrates olmasa? İnsancı Platon hiç olmazdı, belki ruhçu Platon

olurdu, felsefeyi yaşamüstü yükseklere ulaştıran, çığır açıcı büyük filozof Platon olurdu, ama ben ne yapayım onu? Platon kendine bir insan seçtiği ve o insanı söyleyecek kadar sevdiği için var benim için, senin için, biz küçük insanların hepsi için. Merhaba o Platon'a!

Bu bir, ikincisi çevremde bakıyorum, araştırıyorum kim insan, kim insanı bana söyletecek kadar insan? Ve buluyorum insanları, kendilerini değil de, başkalarını söyleyen insanlar arasında buluyorum. Biri çıkar da üstünde yaşadığı toprağın insanlarını ta binlerce yıl önce-sine kadar sever, onları serüvenini kendi yaşayacak ve yaşatacak kadar severse, o insanı örnek alır, insan diye söyleyebilirsin sen de. Bir başkası elinde bir fotoğraf makinesiyle yıllar yılı dolaşırsa senin memleketini, sana bağışlanmış ama senin göremediğin bütün hazinelerini açarsa sana, bir de günleri gecelere katıp çeviriler yapar, yazılar yazarsa sana dünyaları açmak, insanlık yolunda yol göstermek için, üstelik seni değerler arasında değer seçmekte özgür bırakır, kendi kültür yolunu kendin bulman için sana yardım ederse, o insanı insancı diye örnek alabilirsin kendine. Böylelerini söylerken, insanı söylemek yolunu bulursun belki...

Çok karışık mı bütün bu anlattıklarım? Böyle yazı olmaz mı? diyeceksin bana, dostum. Olur ya da olmaz, ne yapayım. Sen bir insanı bulmak, ona sırtını dayayıp onu söylemek sevincini hiç duydun mu? Duydunsa, yabana atma bu sevinci.

HEKTOR'DAN HAMLET'E

Bir dost dedi ki: Homeros'un insanında boşuna arıyorsun insanı. Kendi yazdığını unuttun mu? Sen değil misin *İlyada*'nın önsözünde Homeros destanlarını iki katlı bir sahneye benzeten? Yeryüzündeki olayları Kazdağı'nın tepesinden tanrılar yönetir diyen? Senin Homeros'ta insanlar tanrılarının elinde birer kukla. Kuklayla anlatamazsın ki insanı.

Şaştım bu söze. Evet iki katlı sahne demiştim, Troya Savaşı'nda tanrılarının rolünü de belirtmiştim, ama yıllar yılı dilini dilimize çevirdiğim Homeros insanı anlatmış gibime geliyordu; belki tıpatıp bugünün insanı değildi o insan, nasıl olsun ki, tek tanrılı dinler geçmiş aradan, ama Homeros'un canlandırdığı insan özüyle bizim insanımızda; öyle olmasaydı, Homeros bugün yaşar mıydı yaşadığı gibi, *İlyada* Batı kültürünün ilk romanı olur muydu? Kukla mı o insan; Hektor, Andromakhe, Priamos, Akhil-leus bizim gibi insanlar değil mi? Andromakhe'nin Hektor'a sevgisini söyleyen parça var ya, sen de öyle söylemez miydin sevgini bugün, daha içlisini, daha gerçeğini dile getirebilir miydin? Ne diyor, gel bir daha söyleyelim, öyle güzel ki o sözler, kırk kez yazsam doyamam:

Sen bana bir babasın, Hektor,
ulu anamsın benim, kardeşimsin,
arkadaşısın sıcak döşеğimin.

Şu yirminci yüzyılımızda Simone de Beauvoir ne diyor Sartre için: «Hemen anlamıştım ondan bana bir kötölük gelmeyeceğini; bana yapabileceği tek kötölük benden önce ölmektir.» diyor. Ne güzel, değil mi? Benim Homeros da insanı söylemiş, söyletmiş, hiç kukla değildi onun insanları. Bu kukla lafına da içlerimeştim doğrusu. Ne anlayışsızlık! Ben gösteririm size, diyordum, Homeros'un insanları arasında hem ak hem kara bir tip seçerim. Akhilleus'u alır, inceler, eleştiririm, görürsünüz bugün de yaşayabilecek problemlili bir insan olduğunu: taşkın gücü onu insanlıktan ayıracakken nasıl içindeki insanlık duygusunun üstün geldiğini. Öfkesinden, Agamemnon ile kavgasından başlar, Hektor'u öldürmesine kadar giderim, sonra da *İlyada*'nın kapanış sahnesini alırım ele. Böyle insanca bir sahne okudun mu başka yerde? Cansel dostum, sen hep ağlamadın mı, Kadir sana *İlyada* çevirisini okurken? Hangi tragedyada rastlanır böyle vakar dolu bir insan dramına? Ak saçlı Priamos kudurmuş düşmanı Akhilleus'un Hektor'un ölüsünü arabasına bağlayıp gece gündüz toz toprak içinde sürüklediğini seyreder, anası Hekabe, karısı Andromakhe, bütün Troya halkı acıdan taş kesilmiş seyrederurlar bu manzarayı. Bir akşam Priamos kalkar, Hektor'un ölüsünü almak için Akhaların karargâhına gidecektir. Kararını vermiştir, karısının ağlamaları sızlamaları alıkoyamaz onu. Tanrılar kılavuzluk ederler ak saçlı ihtiyara. Akhilleus barakasinda onu karşılar, önce şaşırmış, ama bu işte tanrı buyruğu olduğunu anlamıştır, baş eğer tanrı buyruğuna. Azgın yiğit yumuşayıverir birden, ihtiyarı oğluymuş gibi korur, yemek yemesi, uyuyup dinlenmesi için uğraşır. Priamos da rahatlar birdenbire. Korku, yas, her şey silinir yaralı gönlünden. Koca savaş destanı böyle biter. Tatlı bir yel esmiş, öfkeleri, hırsları silip götürmüş gibidir. Bütün insanlığı

saran durgun bir uyum, engin bir barış sarar ortalığı. Uyuyasın gelir insanın. Goethe'nin şiiri çınlar kulaklarımda:

Über allen Gipfeln ist Ruh
In allen Wipfeln spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Ama başka bir dost, Akhilleus mu dedi, Akhilleus insan değil: Akhilleus benim yurduma saldıran bir sömürgeci, bir çeşit Hitler'dir. Demez mi? Bu lafa öyle kızdım, öyle kızdım ki! Hayır değil, insandır diye bağırdım çağırdım, tepindim, anlatamadım meramımı. Shakespeare ve Troilus ile Kressida geçmişti aradan, dostum bir Akhilleus karikatürünü tutmuştu aklında, Hektor'u arkadan vuran, oğlanlara düşkün bir öfke budalasını. Homeros'un Akhilleus'u o değil diye anlatamadım gitti, işin acıklı yanı: Akhilleus'u açıklamaya, anlatmaya, savunmaya hevesim kırıldı. Oysa taşarlamıştım bile kitabımı sonuna kadar, güzelim planım uçtu gitti. Bu dostlardan hayır gelmez diye düşünüyordum kara kara, bir coşkun sözü tutturmuşlar, bununla kaçırıyorlar habire insanın keyfini.

.

Günler geçti, aylar geçti, Sabahattin Eyuboğlu Hamlet'i Türkçeye çevirecek oldu. Ver kopya edeyim dedim. makineyle temiz temiz yazarım, sen çeviriyl bitirdikten iki saat sonra daktilo edilmiş metni alırsın eline. Öyle oldu, ama neler de neler oldu arada! Hamlet'i temize çekmek ne yaşıntıymış meğer! Her işi bırakıp buna sarıldım, sayfaları koparıyordum Eyuboğlu'nun elinden, nefes nefese okuyor, sayfanın sonuna gelince başım dönüyordu, doyamıyordum bir türlü. Hiçbir polis romanı, hiçbir macera filmi bu kadar germemişti dikkatimi. Duygular duyguları, düşünceler düşünceleri kovalıyor, varamıyordum

Hamlet'in dibine. Bu heyecanımın nedenini anladım çok geçmeden, beni bu kadar coşturan Eyuboğlu'nun güzel çevirisi, Shakespeare'in bugüne dek alıştığım Yunan ya da Fransız tragedya yazarlarından üstün oluşu değildi yalnız. Hamlet'i çok görmüştüm sahnede, perdede, *To be or not to be* parçasını ezberlemiştim bir zamanlar. Epey de düşünmüştüm onun üzerine. Asıl mesele başkaydı: Hamlet benim Homeros insanıma bir karşılık olacaktı. Hemen seçtim hangi parçaları karşılaştıracığımı. Polonyalı bir eleştirici. Jan Kott, *Shakespeare, Çağdaşımız* adını vermiş büyük tiyatrosu hakkında yazdığı bir kitaba. Shakespeare çağdaşımızdı gerçekten, ya Homeros'u karşılaştıracığım, o gün insan ne oldu, nasıl değişti diye göstermek için.

Dostum, sana merhaba deyip başlamak istiyorum. Ama merhabaları fazlaca serpiştiriyormuşum yazılarıma. Hadi, merhabalı ya da merhabasız girişelim bu işe. Üç monoloğu sırayla yazacağım, biri Hektor'un monoloğu, öbür ikisi Hamlet'ten alınma. Troya ordusu sığınmış surların içine, bir Hektor dışarda kalmış. Akhilleus'la karşılaşacak. Akhilleus arslan gibi saldırıyor, öfkesi öyle kabarmış ki, yalnız insanları kesip biçmekle kalmıyor, tablata da saldırıyor, akıttığı kanlar ırmakları taşıyor. Tanrılar bile tık-sınmışlardır bu halinden.

Hektor söndürülmez bir öfkeyle yana yana,
parlak kalkanı duvarın çıkıntısına dayalı,
öylece bekler, gerilemez bir adım.

Bir ara şöyle dedi yüreğine, kızgın kızgın:

Yazık bana, girersem surların içine,

İlkin Pulydamas yağdırır ayıbı başıma,

tanrısal Akhilleus'un başkaldırdığı o uğursuz gece
buyurmuştu bana, Troyalıların şehrin içine al, demişti,
dinlememiştim onu, dinleseymişim keşke.

Çılgınlık ettim de ne oldu, yok ettim halkımı,

Troya'nın erkeklerinden, kadınlarından utanıyorum.

«Gücüne çok güvendi Hektor, kıydı halkına.»
Çok daha iyi olur karşı durmak Akhilleus'a,
ya öldürüp onu dönerim geri,
ya da onun elinden şarla ölürüm şehrimin önünde.
Yoksa göbekli kalkanımı, güçlü tolğamı bırakıp bir
yana

kargımı da duvara dayayıp,
dosdoğru çıksam mı kusursuz Akhilleus'un önüne,
söz versem, desem ki geri vereceğiz
Helene'yi de, tekmiş mallarını da,
vereceğiz, koca karınlı gemileriyle
Alexandros'un Troya'ya getirdiğı her şeyi.
— Bunlar kavgamızın başı değil mi? —

Alın, diyeceğim, götürün bunları Astreusoğullarına.
Bir de desem mi paylaşalım hepsini
bu şehirde nemiz var, nemiz yok.

Ant içireceğim, desem, Troyalı ihtiyarlara,
desem saklamayacaklar şehirde hiçbir şeyi,
ikiye bölecekler, desem, bütün malı mülkü.
Ama yüreğim ne diye oyalanır böyle şeylerle?

Ona karşı olduğum gibi gidersem,
bakalım acıyacak mı bana, saygı gösterecek mi?
Silahsız gidersem böyle çırılçıplak,
bir kadın gibi öldürebilir beni o.

Böyle enine boyuna düşünmek de ne,
sırası mı bir kızla delikanlı gibi fışkos etmenin,
bir kızla delikanlı gibi tatlı tatlı konuşmanın sırası mı?
En iyisi tezelden paylaşmak kozumuzu.
Bakalım Olymposlu kime bağışlar ünü?

Hamlet'in üçüncü perdesi, üçüncü sahnesi: Hamlet şehirden gelen oyunculara babasının ölüm sahnesini tıpatıp andıran bir oyun oynamıştır. Suçunun bilindiğini anlayan Kral şaşkına dönmüş, oyunu durdurup dışarıya çıkmıştır. Kraliçe olup bitenlerden bir şey anlamaz, hesap sormak için Hamlet'i odasına çağırır. Polonius perdenin arkasına saklanıp dinleyecektir konuşmalarını. Polonius çı-

kınca, Kral bir dua iskemlesine diz çöker. İçinden geçen sözleri Shakespeare şöyle aktarır bize:⁸

Kral

Ah, bir leş benim suçum, gökleri tutuyor kokusu;
En eski lanet, iki kardeş kanı var içinde.
Dua da edemiyorum, ne kadar istesem de,
Günahım ağır basıyor dua isteğimden.
İki işten birini seçemez olunca
İkisini de yüzüstü bırakanlar gibiyim.
Nedir bu? Şu kırılmalı ellerin üstünde
Kardeş kanı bir parmak kalınlığında da olsa,
Hiçbir yağmur, hiçbir rahmeti göklerin
Yıkayamaz mı, bembeyaz edemez mi bu elleri?
Rahmet neye yarar bir suç olmazsa silinecek?
İnsan iki şey beklemez mi dualarından:
Günah işlememek, işleyince de bağışlanmak.
Kaldır öyleyse başını: Bir günahdır işlemişsin.
Kaldır, ama hangi duaya sığar senin yaptığın?
Bağışla bu korkunç suçumu diyebilir miyim?
Diyemem, çünkü bende, elimde duruyor hâlâ
Uğrunda kardeşimi öldürdüğüm şeyler:
Tacım, krallığım ve krallığım.
Nasıl bağışlanır suçunu başında taşıyan?
Çamurlu, pıls yollarında bu dünyanın
Altın dolu eller adaleti yanıltabilir,
Kanunları satın aldığı çok görülmüştür,
Cinayeti kanlarına bulanmış kazançların.
Ama yukarda, alavere dalavere yok yukarda,
Ne yaptıysan tıpatıp onu bulursun yukarda.
Orda tepeden tırnağa, bütün suçlarımızı
Ortaya dökmek zorundayız.
Ne yapmalı öyleyse? Ne kalıyor yapılacak?

(8) Shakespeare, **Hamlet**, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.

Su luyum demek, diyebilmek, evet, büyük Şey bu,
Ama günah çıkarmak neye yarar,
PiŐman olmaz, yaptığından dönmezse insan?
Ah iğrenç kaderim, ölümden karanlık kaderim benim!
 amurlara batmış zavallı ruhum benim,
 ırpındık a batan, battıkça çırpınan ruhum!
Melekler, kurtarın, kurtarmaya çalıŐın beni!
B k l n, bükülmek bilmeyen dizlerim!
Siz de, ey  elik telleri katı yüreğimin,
YumuŐamayın yeni doėmıŐ çocuğun sınırları gibi.
Kim bilir, bir Şeyler değişir belki.

*Diz   ker.
Hamlet girer.*

Hamlet

Tam sırası, dua ederken... Bitirelim bu işi.

Kılıcını  eker.

Ama cennete gider bu halinde  ld r rsem.
 c n  almış sayılır mıyım? İyi düŐünmeliyim.
Bir alçak babamı öldürüyor, buna karşı ben,
Biricik oğlu babamın, cennete yolluyorum
O al ağı...
Olmaz,    almak olmaz bu,
Bir kurtariŐ, bir ödül verme olur bu!
O babamı nerede ne zaman öldürdü?
Yemiş i miŐ, dünya nimetlerine doymıŐ,
Günahları bahar   ekleri gibi açmıŐken,
Allah bilir ne hesapları vardı verilecek.
Bu herifin günahları korkunç olmasına korkunç,
Ama    almış olur muyum, temizlerken içini,
Hazırlarken kendini büyük yolculuğa?
Hayır!
Dur kılıcım, daha iğrenç bir zamanı bekle.

Sarhoş olduğu ya da öfkeden kudurduğu anı,
Haram döşeklerinde zevke daldığı,
Küfrettiğı, kumar oynadığı,
Su götürmez bir günah işlediğı zamanı bekle!
Vur o zaman yere, çamura düşsün kafası!
Kapkara, lanetli canı cehennemin dibine gitsin!
Annem bekliyor beni... ama kanlı katıl,
Annem de kurtaramaz seni, bunu bil!

Çıkar.

Kral (ayağa kalkar.)

Sözlerim uçuyor havaya, ama düşüncem yerde
Öz olmayınca söz yükselmiyor göklere!

Çıkar.

İNSAN, EYLEMİYLE KARŞI KARŞIYA

Dostum, geçen yazımızda' sana üç metin verip eleştirmesini ikinci bir yazıya bırakalım demiştim. Saygısızlık mı oldu bu? Öyle ya aradan bir ay geçti, epey beklettim seni. Üstelik bu yazıda da konuyu tüketebileceğimi sanmıyorum. Tükenir mi insan konusu? Hektor'dan Hamlet'e epey su geçmiş köprülerin altından, insan değişmiş, çok değişmiş, bu değişikliği özü ve ayrıntılarıyla anlamak kolay iş değil. Nasıl başaracağız bu işi?

— Üç metni bir daha okuyalım, anlarız, diyeceksin.

— Öyle ya, ama biz okumaya alışa alışa artık okuyamaz olduk. Boş laf değil bu söz. Düşün bir kez okumak ne demek? Azerbaycanlı Türkler düşünmek fiilini anlamak anlamında kullanırlarmış; hoşuma gitti, düşününce anlaması gerekir insanın, okuyunca da öyle. Bir metni eleştirip onu anlamak değil mi? Ben böyle anlamışım, sen söyle anlamışın, zarar yok, yeter ki her okuduğumuz metnin üzerinde bir anlayışa varalım. Okuya okuya bu anlayışı aramaz olduk gibime geliyor. Bir çeşit ezbere okuyoruz, durmuyoruz metnin üstünde, fikir üstünde, gerektiği gibi okusak, okuduğumuzu kolay kolay eleştirirdik.

— Pekî, anladık, geç. Konuya gel. Böyle uzatırsan, gene bir şey vermeden sonunu getirmek zorunda kalacaksın yazının.

— Dur, başlamadan bir şey isteyeceğim senden. Sınırleneceksin biliyorum, ama çaresiz : metni karşına al, üç iç konuşması var ya, Hektor'un, Kral'ın ve Hamlet'inki, üçünü de numarala : Hektor'un ki l'den 40'a 40 dize tutuyor, Kral'inki de l'den 40'a kadar gidiyor, sonra 41'den 65'e Hamlet konuşuyor, 66 ve 67. dizeleri gene Kral söylüyor. Oldu mu? Tamam, başlayalım.

— Sınıfın karşısına geçmiş hoca gibi konuşuyorsun. Epey gülünç ya neyse...

— İnsan ne zaman kendi kendine konuşur? Edebiyatta iç konuşması türüne ne durumlarda başvurulur? Gel. hiç kitap karıştırmadan, yalnız bu üç metne bakarak cevaplandıralım bu soruyu : bir şeyi yapmak ve yapmamak arasında kararsız olduğu zaman diyebilir miyiz? İnsan hep seçmek zorundadır : bir elbisenin kumaşını, modelini seçmekten tut, meslek seçmeye, ya da bir koca, bir karı seçmeye kadar varır bu iş. Seçmek bir eylemdir, her eylem zaman içinde sonuçlarıyla sürüp gider. Eylem iki yönüyle dikilir karşımıza : evet ya da hayır diyeceğiz ona. İster evet deyip eylemi yapalım, ister hayır deyip eylemi yapmayalım, her iki halde de eylemimizden sorumluyuz. Seçmemiz iyi sonuç da verebilir, kötü sonuç da. İnsan seçmeden önce başkasına danışabilir, seçim sonuçlarını tartışabilir, ama seçimde bir an vardır ki insan kendi kendine ve yapayalnızdır, asıl seçim de o anda olur. İşte o an aklından geçen düşünceler iç konuşması, iç tartışması biçiminde verilir edebiyata.

Hektor iki şık karşındadır : surların içine sığınmak ya da Akhilleus'la savaşa girmek, daha doğrusu savaş eylemine evet ya da hayır demek. İç konuşmasında bu iki şikkı kendi kendine tartışır, savaşmanın da'savaşmamanın da doğuracağı sonuçları ölçüp biçer, sonunda evet deyip

savaşmayı seçer. Hamlet, (önce Hamlet'in monologunu ele alalım) Kral'ı öldürmeye karardır, evet ya da hayır'la seçeceği öldürmek öldürmemek değil, Kral'ı dua ederken öldürüp öldürmemektir. Yani Hamlet'in kararsızlığı zaman üzerinedir. Sonunda hayır'ı seçer ve çektiği kılıcını kınına koyup çıkar.

— Ya üçüncü monolog, Kral'ın monologu? Burada kararsızlık diye bir şey yok, diyeceksin.

— Var ama daha derinden, daha çapraşık yönlerden belirliyor. Dönelim Hektor'a : her eylem zaman süreci içinde belirdiğine göre, bir geçmiş, bir hal, bir de geleceği vardır. Hektor'da bu üç zaman açısı şöyle belirliyor : a) geçmiş : Pulydamas'ın Hektor'u surların içine sığınmaya çağırması ve onun bu çağrıya hayır deyip surların dışında kalması (d. 7 : o *uğursuz gece*); hal : iç konuşmadan hemen önce babası Priamos'la anası Hekabe surların üstünden Hektor'a seslenip onu içeriye girmek, Akhilleus'la savaştan vazgeçirmek için dil dökerler. Hektor'un asıl kararsızlığı bu çağrıdan ötürüdür; anasına babasına cevap vermez, bir yılan gibi kendi içine çöreklenir ve büyük bir gerginlik içinde (Homeros gerginlik nedir bilmez, gerginlik bizim çağımızın bir kavramıdır, ozan Hektor'un içindeki duygu kaynaşmasını belirtmek için *söndürülmez bir iç ateşi*, yani bir *menos*'u vardı diyor.) tartışır durur; b) iki yönde de bir gelecek vardır Hektor için: surlara sığınmayı seçerse, halk tarafından ayıplanmak (d. 10-13), savaşı seçerse, gelecek gene iki karşıt yönden belirir : (d. 15-16) : *ya öldürüp onu dönerim geri / ya da onun elinden şarla ölürüm şehrin önünde*. Bu düşünce sürecinin sonunda Hektor surların içine girme şıkkını büsbütün atar, karşı durmayı seçer, hemen sonra da yeni bir davranış yolu belirir gözüne : Akhilleus'la pazarlığa girişmek (d. 17-35). Bu yolu da uzun boylu tartışır, çıkmaz olduğunu görür ve kararını verir : *En iyisi tezelden paylaşmak kozumuzu* (d. 39). Bu bir dizelik kısa, kesin karardan sonra, eyleminin sonucunu da tanrıya bırakır : *Bakalım Olympos'lu kime bağışlar ünü?* (d. 40). Kendi sorumlulu-

ğunu yalnız iki eylem arasındaki seçmeye sınırlamış, ötesini kendisinden üstün güçlere bırakmıştır.

Hamlet'in babasını öldüren Kral da bir seçmeyle karşı karşıyadır : *İki işten birini seçemez olunca / İkisini de yüzüstü bırakanlar gibiyim*, diyor. Ama suçu işlemiş, kardeşini öldürmüştür, eylemi geçmişte kalmıştır, iç konuşması boyunca yakındığı da bu suçun korkunç sonuçlarıdır : *Şu kırılmalı ellerin üstünde / Hiçbir yağmur, hiçbir rahmeti göklerin / Yıkayamaz, bembeyaz edemez mi bu elleri?* (d. 8-10). Bu gerçik bir soru ama Kral hangi eylemiyle olanı olmamış hale getirebilecek? Geçmişin sonuçlarından kurtulmak için Kral ne yapabilir? Geçmiş, hal, gelecek üçlüğüne burada başka bir ikilik kavramı karışıyor : bu da bir mekân kavramıdır. İki dünya var Kral'ın karşısında : biri yeryüzü dünyası, öbürü cennet cehennemle yerüstü dünyası. Kral yeryüzü dünyasını hem genel açıdan, hem kendi açısından niteler : *Çamurlu, pis yollarında bu dünyanın / Altın dolu eller adaleti yanıltabilir / Kanunları satın aldığı çok görülmüştür / Cinayeti kanlarına bulamış kazançların*. (d. 21-24) Kendisine gelince, geçmişteki eyleminin günah olduğunu bilir, ne var ki eylemin sonuçları elle tutuluyor gerçekler gibi yaşıyor karşısında : ... *bende, elimde duruyor hâlâ / Uğrunda kardeşimi öldürdüğüm şeyler : / Tacım, krallığım ve kraliçem*. (d. 17-19). Hektor Akhilleus ve Akhalarla barışmak için Helene'yi ve malları geri vermeyi düşünür, Akhilleus'un amansız öfkesi olmasa, bu tasarı gerçekleşebilir de, oysa Kral ne yapsa öldürdüğü kardeşini diriltemez bir daha, üstünde oturduğu tahtı ve karı olarak alıp evlendiği kadını geri veremez. Gerçekler dünyasında olan olmuştur, hiçbir karar hiçbir seçmeyle olmuşu olmamış kılmak elden gelmez. Kral, demek çaresizlik içindedir, öyleyse *iki işten birini seçmek* sözü ne oluyor? Bunca çabayla elde etmeye uğraştığı nedir bu Kral'ın? Dua etmeye çalışıyor, diyeceksin, ama neden, ne uğruna?

İki dünya görüşü : Homeros'un dünya görüşüyle Hristiyanlıktan sonraki dünya görüşü arasındaki önemli, öz-

l  ayrılık buradadır. Bu ayrılık üstünde ne kadar dursak azdır. Bu i e giri elim, ayrılığı belirtmeye, nitelemeye çalışalım, ama önce bu    metni bir daha okuyalım ister misin? Bak, aklıma bir şey geliyor : sıfatlarını, renklerini çıkartalım bu    parçanın, bakalım bu    insan Hektor, Hamlet ve Kral ne duyuyorlar, nasıl dile getiriyorlar duygularını?

Hektor  fkeli ve kızgın, büyük bir i  ateşiyle yanıyor, bu ateş öylesine sarmı  benliğini ki artık dı arıyla konuşamaz olmuş, anasının babasının o dokunaklı sözlerine karşılık verebilecek durumda değil, dış dünyayla alı veri i kesmi  gibi. Bu durumda dile getirdiği duygular en içten duygularıdır herhalde; ozan öfkeli olduğunu söylüyor, ama sözlerinden pek öyle bir duygu çıkmıyor, can düşmanı Akhilleus'a sövüp saydığı yok, *kusursuz* Akhilleus diyor ona (d. 19), onun kendisine acıması, saygı göstermesi bile geçiyor aklından. Büyük bir cömertlikle hem Paris'in Troya'ya getirdiği malları, hem de giderek Troya'da ne var ne yoksa hepsini d  manla paylaşmayı göze alıyor. Ne rahat, ne tatlı Hektor'un i i! Thymos'una sesleniyor ya, onunla da tam bir uyum içinde. Sonunda kendi kendine d  ş nmekten vazgeçiyor da, bu i  konuşmasını bir delikanlıyla bir kızın fiskosuna benzetiyor (d. 37), birbirine açık bir kızla bir delikanlının fl rt  neyse, Oektor'un thymos'uyla konuşması da o. Oysa  l me gidiyor Hektor!

Bir de Hamlet'in, Kral'ın i  konuşmalarını dinleyelim: o ne kara, ne korkunç, ne tüyler ürpertici sıfatlar! Hamlet'te bir oku : *alçak* diyor babasını öldüren Kral'a (Akhilleus nice kardeşini öldürdü Hektor'un, yurduna saldırıyor, bütün varlığını yok edecek amansızca, gene de Hektor ona kalıp sıfatı kullanıp *kusursuz* diyor), sonra *herif*, iki kez *korkunç* (d. 53), *iğrenç* (d. 58), *haram d  eklerinde* (d. 59), * amura d    n kafası* (d. 62), *Kapkara, lanetli canı cehennemin dibine gitsin* (d. 63), *kanlı katil* (d. 64). Ya Kral? Kral d  manına değil de kendi kendine s v yor, oysa daha korkunç sıfatlar, daha kara renklerle niteliyor eylemini : *Ah, bir le  gibi benim suçum, gökleri*

tutuyor kokusu; / En eski lanet, ilk kardeş kanı var içinde. (d. 1-2), Şu kırılması ellerim (d. 7), korkunç suçumu (d. 16), çamurlu, pis yollarında bu dünyanın (d. 21), Çamurlara batmış zavallı ruhum benim (d. 34), ey çelik telleri katı yüreğimin (d. 38).

Hektor'un bir umudu var : Akhilleus'u öldürecek belki, o zaman da tek derdi, halkına kıymış olma kuşkusu silinecek yüreğinden, eyleminin haklı olduğu herkesçe anlaşılacak ve Olymposlu Zeus'tan beklediği ünü kazanacak; ama öldüremez de kendi ölürse, gene de şanlı olacak ölümü (d. 16). Hektor kararını ışık içinde, gönül rahatlığıyla veriyor, yitirecek bir şeysi yok, iç tartışmasının olduğu anda bir utanç duyuyorsa da, kararını vermekle bu utanç siliniyor : Hektor verilecek olumlu kararı veriyor, verebiliyor, çünkü yumurta küfesi yok sırtında, lekesi ellerine bulaşmış bir suçu yok, yiğit şöyle davranmalı, halkını korumalı, düşmanına karşı koymalı diye öğreten atalarının geleneğini, Pulydamas ne derse desin, gerçekleştireyor. Hektor tertemiz, yiğitçe savaşacak, insanca diyeceğim, evet insanca, çünkü apaydın bir karar. Yirmi beş yüzyıl sonra biz de insanca karar budur diyebiliyor ve diyoruz.

Ya zavallı insan Hamlet, daha da zavallı kral, onlar neden bu kadar kara, bu kadar umutsuz, bu kadar suçlu ve günahlı?

Dostum, canım kardeşim, aradan Hristiyanlık geçti de ondan. Boşuna mı kızıyorum Platon'a beden ruh diye bizi ikiye böldü, canımıza okuyacak tek tanrılı dinleri hazırladı diye? Bu suç, bu lanet, *bir parmak kalınlığında* bu kardeş kanı hepimizin elinde. Uğraşsın dursun Lady Macbeth sileceğim diye. Silinmez!

İnsanım, yirminci yüzyılda temizliğini, mutluluğunu kurmak istiyorsan, Adem'le Havva'nın günahını, Kabil'in Habil'i öldürmesi suçunu yükleneceksin, sonra ancak arınmaya uğraşacaksın. Bilmezlikten gelemezsin tek tanrılı dinlerin sana yükledikleri sorumluluğu, ellerin kirli, kanlı, onları yıkayıp ak pak etmeden düşünemezsin geleceğin

güneşli günlerini. Kapkara bir geleneğin etkisinden sıyrılmadan varamazsın mutluluğa, ne kendin ne de toplumun için. Varayım dersen, yanılmış olursun, yazılı turalı bir paranın yalnız bir yanını, iki cepheli bir gerçeğin yalnız bir yönünü görmüş olur ve gözünü bile bile ikincisine kapatmış olursun. Yalandan kurtulamamış, yalan üstüne kurmuş olursun. Yalan ya da yarı gerçek üstüne hiçbir şey kurulmaz, hiçbir şey kuramamış olursun.

Can dostum, yazıyı gene burada bitireceğim. Kız kıza-bildiğin kadar. Üçüncü bir yazıya bırakıyorum Kral monoloğunun eleştirilmesini. Neden dersen, çünkü ufuklar açacak bize o iç tartışması : İsa kimdir, İsa'dan önce dua neydi, İsa'dan sonra ne oldu, bu dünya, öbür dünyadan ne anlaşılıyor, bunları incelememiz ve Hristiyanlığın kurduğu düzende insanın ışıkla karanlık arasındaki boğuşmasını kavramamız gerekecek. Şimdiden söyleyeyim mi : bu düzende insanın ne kadar yalnız, ilk defa olarak YAPAYALNIZ kaldığını göreceğiz.

İŞİK VE KARANLIK

Hektor'un dünya görüşüyle Hamlet'in dünya görüşü arasındaki ayırımı aramaya kalkıştık. Ama nerden çıkacağız yola? Yine metne dönelim mi? Bu iç tartışmasında insan bir eylemle karşı karşıyadır dedik : savaşmak savaşmamak, öldürmek öldürmemek, işlenen suçtan arınabilmek arınamamak. Ya evet ya hayır diye seçilecek yolda insan kararını vermekte özgür görünüyor. Hektor'un toplumsal sorumluluğuyla kişisel sorumluluğu arasında bir çatışma var gibi başlangıçta, oysa akıl yoluyla verdiği karardan sonra çatışma diye bir şey kalmıyor, kendisi de bizi de anlıyor ki bulunduğu durumda savaşı kabul etmek kendisi ve toplumu için tek çıkar yoldur. Hamlet'in kararı, ileri sürdüğü kanıtlara bakılırsa olumludur, çünkü asıl erek, suçlu Kral'ı öldürmek değil de, cehenneme göndermekse, cezayı dua ettiği bir anda değil, suç işlediği bir anda vermek gerekir; nitekim Hamlet piyesin sonunda bu anı bulup kararını gerçekleştirir. Kral'ın durumu başya : eylemi bir iç eylem, çabası kendi ruh haletini değiştirmek için, inandığı bütün güçlere sığınarak olmuş olmamış kılmak, böylece suçtan kurtulmaktır. Çabası sonuç vermiyor, yine de bir umut var içinde : *Kim bilir, bir şeyler değişir belki.*

— Anladık, söyledin artık bunları. Şimdi bir çıkar yol ara: bu iki ayrı dünya görüşünü nasıl kavrayacağını düşün.

— Yolu nasıl düşündüğümü anlatayım sana : Hektor ve Hamlet gerçi bir eylemle karşı karşıya, ama eylemleri içinde bulundukları koşullarla ilgili, bu dünyayla ilgili, yalnız Kral bu dünyadan sıyrılıp başka bir dünyaya ulaşmak istiyor. Bütün mesele bu başka dünyada, bu öbür dünyaya anlayışındaki ayrılıkta. Bu üç insan da ölümle karşı karşıya, asıl konuları ölüm. Ölüm ise öbür dünyaya açılan yol. Bu üç monologdan varabiliriz belki ölüm ve öbür dünya anlayışına.

— Hektor için varamazsın gibime geliyor : ölüm üstüne bir şey söylediği yok. Ne diyor : *ya öldürüp onu, dönerim geri, / ya da onun elinden şarla ölürüm şehrimin önünde!* Hepsı bu kadar ve sanki ölümü bir öte dünyada olmayacak da, bu dünyada şehrinin önünde olacak. Başka bir şey düşünmüyor, düşünüyorsa da söylemiyor burda. Demek ki bu metinden Hektor'un öbür dünya görüşü hakkında bir şey çıkaramazsın.

— Çıkaramayacağım için de başka bir yol düşündüm. Bak, bir iki aylık düşüncemi vereyim sana : dedim ki Hektor, yahut Hektor değilse, Homeros destanlarında başkaları ilkçağın öbür dünya görüşünü dile getirirler, o görüşü Homeros'tan, Vergilius'tan alır anlatırım. Hamlet'in öbür dünya görüşü Hristiyanlığın görüşüdür, bunu da koca bir kitapta Dante anlatmış : *Divina Commedia*'yı okur, Vergilius'un *Aeneis*'indeki yeraltı anlatışı ile karşılaştırmam olur biter.

— Amma da kestirmeden gıtmışsın! Seni bilirim, kitabı açmadan, bulup göstereceğin ayırımları bile önceden kararlaştırmış olacaksın :

— Evet öyle, kesin renklerle çizilmiş bir cehennem tablosunu Dante'de de, Vergilius'ta da bulurum sanmıştım, ikisini çevirir veririm demiştım...

— Oh kekâ! Ver şu tabloları da hemen görelim göreceğimizi.

— Ama olmadı işte, kesin çizgili birer tablo bulamadım.

— Derken vazgeçtin, hepsini yüzüstü bırakıp mavi yolculuğa çıktın, değil mi?

— Yok, öyle değil. Gerçi mavi yolculuğa gittim, ama mavi yolculukta bir şeyler aradım: ışığı aradım... yolculukta bir şeyler aradım : ışığı aradım...

— Ya neymiş bu ışık? Bizi de aydınlatsa barı!

— Gülme, dinle : gitmeden Dante'yi okudum, güzel Fransızca bir çevirisini bulmuştum. Çabaladım özüne varayım, tam anlamıyla anlayayım diye. Ama *Divina Commedia*'dan, önce bildiğimden çok daha fazlasını çıkaramadım: Francesca'da Rimini ile Pietro Malatesta'nın yürekler acısı aşkları, cehennemin buz çukurlarında düşmanının kafatasını kemiren Kont Ugolino'nun tüyler ürpertici açlık işkencesi, bunlar ve daha birçok sahneler ya Yunan-Latin mitolojisinden aktarılmış efsanelerdi —ki asıl bu efsaneler insanlığın can alıcı sorunlarını dile getiriyor bence— yahut da on üçüncü yüzyıl İtalyası'nın cehennem-araf perdesine yansıtılmış bölgesel gerçekleriydi. Dante dev bir sanatçı, bir ortaçağ katedrali gibi girift ve karanlık, onun şilriyle insana varmak güç, «Cennet Kantoları» ancak gizli bilgilerin anahtarıyla çözülebilir, «Cehennem»iye çağının yarı hayal yarı gerçek iğrenç bazı olaylarını canlandırır. Dante'nin ne cehennemden, ne araftan ne de cennetten çizdiği tablolarla bütün Hıristiyanlığa mal edilebilecek bir öte dünya görüşü bulamadım, ve ne yalan söyleyeyim, bu büyük şairin gizli kapaklı bilgiçliği karşısında ezildim yıldım. Dante'yi bırakıp soluğu Vergilius'ta aldım.

Dante cehennemde kılavuz olarak Vergilius'u seçer, Vergilius ta *Aeneis* destanını satırı satırına Homeros'un destanlarına benzetmeye çalışır. İlkın öte dünyayı Homeros canlandırmıştı *Odyssieia*'da; Vergilius bu tabloyu açmış açmış, genişletmiş, klasik yetkinliğe erıştirmişti. Onun için cehennem tablosu dendi mi aklımıza *Odyssieia*'nın on birinci bölümünden çok, *Aeneis*'in altıncı bölümüne gider.

Aeneas ve arkadaşlarının yeraltı ülkesine inişlerini şöyle anlatır Vergilius : (Aeneis, VI. 268) :

Koyu karaltılar gibi gidiyorlardı
Gecenin ıssız *karanlığını* yara yara
Pluton'un bomboş saraylarından, yokluk ülkesinden,
*belirsiz bir ayın *donuk* ışığında
bir yol nasıl gömülüp giderse *ormanda*,
Jupiter gökleri *kararttığı*,
bütün renkleri sildiği zaman.

Şair besbelli ki yeraltı tablosunu kara renklere boyamak istemiş : koyu, karaltı, gece, karanlık, donuk, orman bütün bu kelimeler aynı karanlık izlenimini veriyor. Kara rengiyle ıssızlık, cansızlık yansıtan bu tabloda hemen sonra Vergilius Pluton ülkesine giriş kapılarında oturanları sayar : Dertler, Belalar, Hastalıklar, İhtiyarlık, Korku, Açlık ve Yoksulluk, Uyku ile ikiz kardeşi Ölüm, hemen bitişikte de Savaş, Kavga, Öç perileri, daha ötede Gorgo, Hydra, Harpya'lar gibi ejderhalar, efsanelik canavarlar. Bundan sonraki dizeler boyunca da kara renk ağır basar, çeşitli sözcüklerle belirtilir durur. Kısacası Vergilius'un cehennem tasvirlerinde karanlık hâkimdir. Dante'de de öyle mi?

Hayat yolunun ortasına varınca
Karanlık bir ormanda buldum kendimi...

Diye başlar Dante'nin *Tanrısal Komedya'sı*, ama bu karanlığın özünü anlamaya çalıştığın zaman, görürsün ki oradaki karanlık ışıksızlıktan gelme maddi bir karanlık değil : sarp girift, yabani, içinden geçilmez bir orman Dante'de korku, dehşet uyandırıyor, nitekim korku anlamına gelen kelimeler birbirini izleyip duruyor bu Birinci Kanto'da. Ama niçin bu orman, nedir bu karanlık diye sorup inceledin mi, anlarsın ki ne ormandan gerçek bir orman ne karanlıktan gerçek bir karanlık olarak söz ediliyor, bunlar birer imge, birer mecazdır, asıl mesele şudur : insanın önünde iki yol açılır, biri dinin çizdiği doğru yol,

tanrıya varan yoldur, ki bu yoldan Beatrice dosdoğru cennete gitmiş, orada Dante'yi bekliyor; ikincisi eğri yoldur, cehennemden ve araftan geçer. Dante günahlıdır, bu yüzden ikinci yoldan geçmek zorundadır ve Beatrice ona bu yolda kılavuz olamadığı için görevi Vergilius'a yükleyip Dante'yi cennet kapısında karşılar. Burada da evren iki yarım küreye ayrılmış, biri ak, öteki karadır, bir yanda gece, öbür yanda gündüz vardır.

— Peki, aynı sonuca varmadık mı? Madem ışıkla gölge oyunlarını, akla kara kavramlarını aramaya giriştin. Vergilius'ta da, Dante'de de ufak tefek ayrıntılarla aynı şeyi bulmadın mı? Hem ne diye kalkıyorsun böyle renk araştırmalarına? İnsan akli, insan dili cehennemi kara, cenneti pırıl pırıl ışık içinde tasarlamaz da nasıl tasarlayabilir? Şair madem insan diliyle vermeye kalkışıyor gerçektir kavramları, elbette ki insan gözünün görüp insan aklının adlandırdığı renklerle anlatacak onları.

— Dur, devam edelim : Vergilius da, Dante de —çokluk Vergilius'tan esinlenerek— cehenneme kara diyorlar, ama ak dedikleri nedir? Dante cennete ak diyor, Vergilius da öyle mi? Gel dostum, Vergilius'tan da öte gidelim. İlkçağ dünya görüşünün özüne bizi Vergilius götüremez. Roma, ilkçağ ile ortaçağ arası bir geçittir, Romalı şair ne kadar büyük olursa olsun, Yunan'ın bir yankısıdır. Asıl anlayışı bize başka bir şair verecek, o da koca Homeros'tur. Ona kulak verelim, göreceksin sorunları apaçık serecek gözümüzün önüne.

Ölüm nedir diye soracak olursak Homeros'a, bir tek sözle cevap verir : ölüm karanlığın ta kendisidir. Yüzlerce yığıldın teke tek savaşta öldüklerini gösteren *İlyada*'da ölüm anı hep şöyle canlandırılır :

...yıkıldı arabadan aşağı
gömüldü korkunç bir *karanlığa* (V, 46)

karanlık gece örtüverdi gözlerine (V, 696)

kesildi soluğu, *karanlık indi gözlerine* (V, 696)

tunç temren saplandı alnına
boydan boya yardı kemığı
karanlık indi gözlerine (V, 10)

ölüm kapladı gözlerini
canı çıktı gövdesinden, uçu gitti Hades'e,
bıraktı gücünü gençliğini, kaderine ağlaya ağlaya
(XVI, 855)

Düşmanın yaraladığı Diomedes tanrıya yalvarır ölmesin diye, düşmanından yakınır :

övünüyor işte, ilkin beni vurdu diye
görmeyecekmişim bir daha aydınlık güneşi...

Tanrı da dinler duasını ve şöyle der :

İşte kaldırdım gözlerini kaplayan karanlığı

— Yeter bu kadar örnek! Bu Ecce Homo'da kendin mi bir düşünce süreci izleyeceksin, yoksa metin mi kopya edeceksin? Bir türlü dengeyi bulamıyor, yoruyorsun okuyucu.

— Belki öyle, ama bir iki örnekle kanmaz, inanmazsın Homeros'un dünya görüşünde ölümün yalnız bir aydınlık-karanlık sorunu olduğuna. Hem daha bitmedi : ölümün hiç değişmeyen bir sıfatı da var Homeros'ta *aipys*; *aipys* dik, sarp, uçurumlu demek, dağ dorukları, yalçın kayalar için kullanılır. Homeros ölüm dedi mi, hep bu sıfatı kullanılır, Fransızca çevirilerinde *le gouffre de la mort* diye verirler, biz de *ölüm uçurumu* dedik. Yeraltı ülkesi kankara bir uçurum gibi açılır insanın önünde. İnsan son soluğunu verdikten sonra, bir külçe gibi düşer bu uçurumun dibine. Öyle engin bir uçurumdur ki, koca şehirleri de yutabilir :

Herkes titredi korku içinde, tepeden tırnağa.

Herkes ölüm uçurumundan nasıl kaçarım diye
bakındı durdu (İl. XVI,506)

Troya'ya da açılacak ölüm uçurumu (İl. XVI, 155)

Ölüm anlamına *kara gün*, *kara kader* deyimlerinin kullanılması bir yana, insanların ömür ipliğini büken Moira'lar da bir an gelir ki kara gününü dokurlar insanın. Ömür ipliğinin kesilmesi, ya da koparılması imgesine hiç rastlanmaz Homeros'ta. Hayatla ölüm yalnız bir ışık-karanlık sorunudur, öylesine ki ölmediği halde, yeraltı dünyasına gitmenin yolunu bulan Odysseus'un Hades kapılarına gelişini şöyle anlatılır : (Od. XI. 11-19)

Bütün gün pupa yelken gittik denizde.
Gün batıyor, teknil yollara gölge iniyordu ki,
derin akışlı Okeanos'un vardık uçlarına.
Oradadır Kimmerlerin halkı ve kentli
sisler bulutlarla örtülü bir ülke.
Parlayan Güneş ışınlarıyla hiç bakmaz onlara,
ne yıldızlı göğe yükseldiği
ne gökten aşağı toprağa indiği zaman :
Ölüm karanlığı sarmıştır bu mutsuz insanları.

Odysseus Hades ülkesini gezer, birçok ölmüş arkadaşlarının ruhlarına rastlar, annesini görür konuşur, yurdu İthake'ye nasıl döneceğini de öğrendikten sonra, şöyle çıkar yeryüzüne : (Od. XII, 1-7)

Gemimiz Okeanos Irmağı'nın ayrılınca yolundan
englin denizin dalgası sürdü bizi Alale Adası'na;
oradadır erken doğan şafağın evi,
orada oynasır güneşin ışınlarıyla
Oraya varıp çektik gemiyi kumsala,
uykuya dalıp bekledik tanrısal şafağı.

Şimdi toparlayacak olursak, şöyle diyeceğiz : besbelli

ki Homeros'tan başlayarak ilkçağ boyunca hayat insan için yalnız güneşin parlaklığı yeryüzünde vardır, hayatı hayat yapan da ışıktır, gözle görünen gün ışığı, duyularla algılanan maddi bir varlık. Bu ışığın olmadığı yer yine maddi bir varlık olarak düşünülür, ama oraya hayal ve efsane karışır, orası yeraltı tanrılarının hüküm sürdükleri bir dünyadır, ki o da başlangıcı ve sonu olan bir mekân olarak tasarlanır. Homeros da, Vergilius da onun giriş ve çıkış kapılarını bu dünyanın belli bir yerine yerleştirirler, bu dünyada olduğu gibi o dünyada da ırmaklar, ormanlar, ovalar, dağlar vardır. O dünyada da insan oturur, ne var ki yeryüzündeki insanlar ışığı gören canlı varlıklardır, yeraltındakiler ise yalnız birer gölgedir; bedenleri, yüzleri, giderek huyları hiç değişmemiştir, yalnız madde olmaktan çıkmışlardır; Odysseus ruhlar arasında anası Eurykleia'yı görünce, onu kucaklamak ister, kollarını üstüne kapar, ama kolları arasında bir cisim bulamaz.

— Pekî, bu ilkçağ insanları ölümü hayatın bir çeşit devamı görürler, insan yeryüzünde yaşadığı hayatı bir gölge olarak da olsa yeraltında yaşayacak diye inanırlarsa, ölümden pek korkmamaları, ölümü hoş görmeleri gerekir. Oysa öyle değil, yeraltı dünyası için *tanrılar bile tiksindiği çirkef dolu ülke* diyen senin Homeros değil mi?

— Evet öyle. Ordu kumandanı, kraloğlu Akhilleus da : «ölüler ülkesinde kral olmaksansa, yoksul bir çiftçinin yanında ırgat olsam daha iyi» diyor. Platon da köpürüyor bu sözüne. Ama neden? Hades'te bu ruhlar işkence mi çekiyor? Hayır, aralarında işledikleri bazı büyük suçlar için ceza görenler var, ama onlar sanki mostralık. Çoğu ruhlar çaylar, çimenler arasında dolaşıp dinleniyor, bir dertleri yok. Pekî, niçin onlar da üzgün, onlar da yaslı; bu kadar özledikleri, yoksunluğuna katlanamadıkları nedir?

— Işık, dostum, sadece gün ışığı. Bak kâhin Teiresias ne diyor Odysseus'a (Od. XI. 93-94) :

Ne diye bıraktın sanki, bahtsız adam, güneşin ışığını,
ne diye geldin bu ölüleri, bu pis ülkeyi görmeye?

Hayatı bal gibi tatlı yapan bu ışıktır. Homeros insanı için ışıktır dünya nimetlerinin özü, ışık hayatın ta kendisi, her türlü varlığın kaynağıdır.

— İyi hoş ama ne çıktı bundan? Ta Hektor'dan, Hamlet'ten buralara geldin de ne oldu? Bir sonuç çıkaramayınca, hayal kalıyor bütün bu sayıp döktüklerin. Yine bir başka sayıya mı bırakacaksın asıl söylemek istediğini?

— Bir adım ilerledik sanıyorum, dostum. Platon'a dek hayat ve ölümün ilkçağ insanının gözündeki ne olduğunu anladık. Platon'la değerlerin altı üstüne geliyor, gözle görünen gerçek yalan oluyor, akılla algılanan hayal asıl gerçek sayılıyor. Platon insana diyor ki, doğruluk ve erdem içinde yaşa ki öldükten sonra öbür dünyada mutluluğa erebilesin. Birçok dialoglarının sonunda da iyilerin ödül, kötülerin ceza gördüğü öte dünya tabloları çiziyor. Ama kime sesleniyor Platon? Filozoflara ve filozof adaylarına. Ya yığınla öbür insanlar? Onlara bir başkası sesleniyor, o Platon'dan da daha ileri gidiyor, bu gördüğün ışık karanlıktır, asıl ışığı karanlıkta, yani öbür dünyada bulacaksın diyor. Ve kurtarıcı olarak dikiliyor insanların karşısına. Neden kurtaracakmış insanları? Yaşamaktan. Bu görevi yerine getirmek için de canını veriyor. İsa dendi bu adama ve Platon'un sözünü anlamayan yığınlar onun çağrısına kulak verdi. Yüzyıllar geçti, milyarlarca insan yaşadı öldü ve sonunda Hamlet gibi bir insan çıktı karşımıza : Rahatsız bir insan, düşüncesi var olmak var olmamak arasında pervane gibi dönen bir insan. Kuşkulu bir insan. Neden? Çünkü korku girmiş içine. Ölüm korkusu değil bu, olanın bitmesi değil de, olmayanın, bilinmeyenin başlaması korkusu. Işık nerde, karanlık nerde bilmiyor. Yirminci yüzyıla geldi, bu korkudan daha kurtulamadı insan. Kurtulucağı gün mutlu olacaktır : Homeros insanı gibi, ışığa ışık, karanlığa karanlık diyebileceği gün.

SORU

— İnsan karanlıktan nasıl çıktı, nasıl çalıştı çıkmaya, diye sordun bana.

Ben de aradım, uzun boylu aradım durdum. Ama bir cevap, daha doğrusu bir tek söz hemen ısıdı kafamda. Bu söz SORU idi, yazımın başlığına koyduğum söz. Soru sormakla, soru sorduğu için çıktı insan karanlıktan. Soru cevabın ta kendisidir, der bir dostum; insan, insan olduğu günden insan olarak yaşayacağı güne dek hep soru sordu ve soracak, bu sorularına kendine göre bir cevap buldu ve bulacak. Bu cevap asıl cevap gerçek cevap değil, büyük C ile Cevabı bulduğu gün insan insan olmaktan çıkıp Tanrı olacak.

— Senden mi bu sözler? Buna benzer sözleri bir süre önce çevirdiğin *İnsanın Başkaldırması*'nda Vercors söylemedi mi?

— O söyledi belki, insan dediğin hep söylenmiş sözleri konuşur. Bir çocuk biliyorum, çok sevdiği bir şiiri, memleketinin istiklal marşını defterine yazmış, altına da imzasını koymuş. Babası bu şiiri sen yazmadın, nasıl imza atarsın, diye sorunca, çok şaşmış çocuk. Öyle ya, beğendiğimiz bir şiiri, bir sözü benimsersek, yaşarsak, niye bizim olmasın? Bizim değil mi anamızdan duyduğumuz, öm-

rümüz boyunca söyledığımız türküler? Atatürk'ün; «Hayatta en hakiki mürşit ilimdir» sözünü, altına imzanı koyacak kadar benimsemedi mi? Bu düşünceyi ister Vercors dile getirmiş olsun, ister başkası, bana ne, onun ben-de yaşantısı önemli. Bu yaşantıyı anlatacağım sana.

— Anlat, ama bir soru da benden : insan hep soru sordu diyorsun, madem öyle, evren ilkesinin ne olduğunu arayıp da sudur, ateştir, havadır, ya da akıldır sonucuna varan Egeli fizikçiler de soru sordular. Peki, sen onları incelerken neden değinmedin bu konuya da şimdi SORU diye çıkıyorsun karşıma? Onları soru değil de boru muydu?

— Haklısın. Soru kavramını biraz başka açıdan alıyorsun şimdi de ondan. Elbette Thales de, Anaximandros, Anaximenes, Herakleitos ve Pythagoras da soru sordular, doğaya bakarak kendi kendilerine sorular sordular ve akıllarının gücüyle gözlemlerinin sonuçlarını dile getirdiler. Bilimin temellerini atmış oldular, bilimsel bazı sonuçlar da çıkardılar: birçok geometri teorilerini, güneş tutulmalarının hesaplanmasını, atom kavramını, su basıncı düşüncesini, kısacası bilimimizin birçok orta direklerini onlara borçluyuz. Onların sorularına. Ne var ki ilkçağın sorusuyla benim burada incelemek istediğim soru arasında önemli bir ayrım var, bu ayrım sorunun özünde değil, soruya karşı davranışta.

— Ne demek istiyorsun? Anlamadım.

— Thales'i alalım : Thales'e kimse göklere bakma, ehramın boyunu ölçmeye girişme, Kızılırmak'ın akışını değiştirme demedi, tersine gözlemlerinden çıkardığı sonuçlarla ün kazandı, firavunlar, Ege kentleri faydalandılar bilgisinden. Can attılar bu bilgi sonuçlarını kendi çıkarları için kullanmaya, karşılığında baş tacı ettiler Thales'i onu Yedi Bilgilerden biri saydılar, sözlerini tapınaklarının duvarlarına kazdılar.

— Hayır, doğru değil! Thales'i göklere baktığı için kuyuya düşen bilgin diye nitelemedi mi çağdaşları; onunla, sonra da Sokrates'ler mi, kuşkuyla karşılamadılar mı

buluşlarını; ya Sokrates'le alay etmediler mi, kuşkuyla karşılamadılar mı buluşlarını, yadırgamadılar mı davranışını? Aristophanes'in *Bulutlar*'ını unutuyorsun. Sokrates'i asıl suçlayan belge bu komedya değil mi? Bilime karşı davranış her çağda, senin o göklere çıkardığın ilkçağda da kuşku ve anlayışsızlık tohumları taşıyor. Ya Anaxagoras, bizim Urlalı bilgin Atina'da nasıl karşılandı? Güneş bir tanrı değil de bir ateş yığındır dedi diye dinsizlik suçuyla sürmediler mi onu Atina'dan? Perikles'in yakın dostu olduğu halde, belki asıl onun için idama sürükleyeceklerdi az daha onu. Zor kurtardı yakayı. Ya Sokrates? Anaxagoras gibi kaçabilirdi o da, ama devletin kanunları diye bazı kavramlara sığınıp direndi de zehirli balmış gibi indirdi kursağına. Ne diyorsun dostum, dünyayı ille de gül pembe görmek istersin sen, öyle değil, bilime karşı toplumların ilk tepkisi hep olumsuzdur. Soru soran insan hep kötü karşılanır, dün de öyleydi, bugün de öyle. 170 şu kadar yıl önce Babeuf'ü yeni fikirleri için Fransa'da öldürmüşler, bugün de Türkiye'de kitabını toplatıyorlar. Vazgeç bu iyimserlikten, gerçekleri olduğu gibi gör ve göster.

— Eh yeter artık! Bıktım bu lafları dinlemekten : anem gibi sen de sakın bu yazıyı yazma, zamanı değil diyeceksin. Tarih bir tekerrürdür demek suya sabuna dokunma demeye varır. Değildir işte, tarihte bir kanunluluk varsa o da insanın hep daha çok soru sorması, sorular çetin savaşlara yol açsa da, özgür düşüncenin ürünü olan soru sorma niteliğinin savaşta hep gerici, tutucu güçleri yenmesidir. Bak ne diyor Galile : «Ben güveniyorum akla.» Bizim konumuz da Galile'dir bugün. Galile on yedinci yüzyılda Uyanış çağının sonunda inkâr etmiş, inancından dönmüş derler, Anaxagoras gibi kaçmış derler, Sokrates gibi ölmemiş doğru bildiği düşünce için. Oysa Galile Anaxagoras değildir, Galile olayı Sokrates olayına benzemez, çünkü karşı karşıya savaşan güçler değişmiştir, tarih köprüsünün altından çok su akmıştır. «Aynı ırmağa girenin üstünden hep başka başka sular akar» dermiş Herakleitos.

Bu düşünce doğrudur. Ondan yola çıkıp Galile'yi konuşalım bugün seninle. 1616 yılına misafir gidelim, var mısın? O yıl Shakespeare'ın de Cervantes'in de ölüm yılıymış. O yılı tarihçiler Rönesansın sonu diye kabul ederler. Gel bir vesikayla başlayalım, oku Türkçeye çevirdiğim şu vesikayı :

«Şubat ayının 26. günü, Kardinal Bellarmino Hazretlerinin ikametgâhı olan konakta, adı geçen Galileo çağrılıp Kardinal Hazretlerinin huzuruna getirildiğinde, Kutsal Kurulun Baştemsilcisi İnayetlu Michelangelo Segizi de Lodi'nin huzurlarında, bizzat Kardinal Hazretleri tarafından yukarda zikredilen yanlış düşünceyle suçlandırılmış ve bu kanaatinden vazgeçmeye davet edilmiştir. Bunun üzerine benim ve başka şahitlerin önünde, Kardinal Hazretlerinin de huzurunda adı geçen Galileo'ya yine adı geçen Baştemsilci tarafından Yüce Papalık adına ve Kutsal Kurulun bütün üyeleri adına, Güneşin Dünyanın merkezi olduğu ve onun dönmeyip Arzın döndüğü kanaatini terk etmesi, bu kanaati beslememesi, yaymaması ve ne yazı ne de sözle hiçbir şekilde savunmaması ihtar ve emir olunmuştur. Aksi takdirde, Kutsal Kurulun kendisine karşı takibata gireceği söylenmiş ve işbu talebi adı geçen Galileo kabul etmiş ve itaat edeceğine söz vermiştir. Bu zabıt Roma'da adı geçen konakta şahitlerin huzurunda tutulmuştur¹⁰.»

Okudun ya : Dünya dönüyor mu dönmüyor mu meselesi. Bugün yedi yaşında bir çocuk bile dünyanın döndüğünü bilir. Güneş sabah doğuyor, akşam batıyor, ama çocuk da bilir ki bu bir görüntüdür, toprağına bastığı ver döndüğü içindir ki biz gündüz güneşli görüyor, gece karanlığa dalıyoruz. Nitekim ilkokul çağındaki çocuk bilir ki Türkiye'de gündüzken, Amerika'da gecedir. Yerin ne bi-

(10) Giorgio de Santillana, *The Crime of Galileo*, The University of Chicago Press, Chicago 1983, s. 261.

çim olduğunu, eksenini üstünde nasıl döndüğünü okulda, evde ya da kalemtıraş olarak kullandığı küre haritasında görmüştür. Füzelerle birgün Ay'a gidebilmeyi yirminci yüzyılın her çocuğu aklından geçirir. Evrenin sırları bizim için çözülmüş gibidir : Ay, Güneş, Dünya ve yıldızlar hakkındaki bilgiler bugün bilginlerin tekelinden çıkmış, herkesin malı olmuştur. Dünya dönmüyor diyeni, Afrika'da ya da Asya'da bile olsa, deli diye tımarhaneye atmak çağdaşlarımızın ilk tepkisidir. Gelgelelim koca Galileo Galilei'yi, İtalya'nın en büyük bilim adamını yer dönüyor dediği için Inguisition mahkemesi az daha Roma Meydanı'nda diri diri yakacaktı, otuz yıl önce Giordano Bruno'yu yaktığı gibi. Ya dostum, soru sormak iyi, ama soru sorduğu için insan yakmak, kitap yakmak şanlı yeni çağlarımıza dek hiç görülmemiş, duyulmamış bir olaydı. Nasıl olmuş bu? Soru soran insana karşı bu kin, bu öfke neden? Niye Inguisition denilen bu işkence kurumları? Gel bu soruya da sen cevap ver bakalım. Ama dur, bir söz daha : bu okuduğun vesikada adı geçen Kardinal Bellarmino var ya, bu adamı Papalık aziz ilan etmiş, hani Arz dönmüyor, Güneş dönüyor desin diye Gallile'ye baskı yapan adam, yok öyle değil gözümle gördüm, teleskopla deneyledim Güneş dönmüyor, Arz dönüyor demesini Galile'ye yasak eden adam! Üç yüz yıl sonra yedi yaşında her çocuğun bileceğini bilmiyip de yobazlığı insan öldürmeye kadar götüren bu cahil — inanılır şey değil — dünya devletlerinin biri sayılan Hristiyanlığın merkezi Vatikan'da, cennetin anahtarını tutan Petrus'un yeryüzündeki temsilcisi Papalık nezdinde aziz unvanını taşıyor! Bir aziz, bir melek ha? Hayır, tarih koşullarını ileri sürme, sözü ağzımdan al, çünkü ağzımı bozacağım.

— Yine coştun, öfkeye kaptırdın kendini. Oysa bilirsin, öfkeyle yazı yazılmaz, yazı sevgiyle yazılır. Gel yardım edeyim de yazık olmasın şu ak sakallı koca Galile'nin sana yaşattığı yaşantıya.

Aldı dost şöyle dedi :

— *Felsefe Tarihi*'ni karıştırdım, güzel türkçemizle Ma-

cit Gökberk'in yazdığı kitabı" okudum, baktım ki bu konuyu için için işlemiş, aydınlatmış senin coşkuncu ele aldığın bu insanlık konusunu. Dinle bak : ışık yine senin ilkçağdan doğuyor, gerçi Homeros derdi ki gül parmaklı şafak pembe yaşmağını Okeanos Irmağı'nın doğu sularına yayınca, köpüklü alandan ışınlar saçan dört atlı arabasıyla Phoibos Apollon, Güneş-Tanrı, göklere havalanır ve ateş alev bir koşu dolanırdı eserin enginini, akşam olunca da yorgun argın inerdi Batı Okeanos kıyılarına, çözer koşumunu, gevşer serinlerdi durgun sularında. Ama sonraları, Darboğaz'ın karşısında şarabıyla ünlü Sisam Adası'nda Pythagoras diye uzun boylu, gür sakallı bir ermiş yaşadı, sayılarla, kürelerle uğraştı gece gündüz. Tanrılarla uğraştı demeye varır, bu çünkü Pythagoras, Sisamlı ermiş, düzende tek tanrısal varlık sayılardır der, iç içe geçen sayıların çözümüyle çözülür kosmos'un sırları derdi. Evren de iç içe geçmiş saydam kürelerin bir merkezin çevresinde dönmesiyle meydana gelir diyordu. Merkez de ne? Tanrı mı, yıldız mı? Yoo, bir yığın ateş. Görüyorsun ya, Anaxagoras'ın öğretisi de ordan. Evet, Pythagoras ile dindeşleri —çünkü bayağı bir din kurmuştu bu adam— doğada sonsuz bir uyum olduğuna inanırlardı, esirde devinen her küre bir ses çıkarırmış ve evren bu seslerin matematik ölçülerle kavranabilecek bir harmonia'sı, bir ahengi içinde yüzermiş. Varlığın ana maddesi, ilkesi nedir sorusuna Pythagoras «sayı» diye cevap verirdi. Sayı kosmos'un uyumunu insana açıklayabilecek tek araçtır.

— Dur, sıra şimdi bende! Sayıyı Pythagoras öbür Ege'li filozoflar gibi bir cisim, bir madde olarak düşünüyor değil mi? Bu kadar soyutlaştırdığı kavramı gözle görülen varlıktan ayırmıyor. Evrenin kuruluşu, uyumu sayıya dayanmaktadır, matematiktir diyor, matematik ise insan kafasının akıl erdirdiği bir sistemdir, imdi insan kafası evren sırları çözebilir. Bu ne demek? Evren de, insan da

(11) Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Bilgi Yayınevi Ankara, 1967.

aynı doğa kanununa uyarlar demek. Doğa ile insan arasında birlik var demek. Ne zaman bozuluyor bu birlik? Platon'la değil mi, bedeninin ruhtan, somutun soyuttan ayrıldığı gün değil mi? Görüyorsun ya, her şey Platon'la başlıyor, Galile'nin işkencesi oradan, yirmi yüzyıllık dertlerimizimizin kaynağı o!

— Haklısın, Pythagoras matematiği bir bilim değil, bir inanç, bir din seviyesine çıkartıyor, oysa Padua'da senin Galile'ye matematik okuttuğu için az para veriyorlar, şöyle diyor Brecht'in *Galile'sinde* Padua Üniversitesi'nin kalem kâtibi : *Aylığınızın iki bin dukaya çıkarılmasını onayladı Üniversite. Matematik dersleri Üniversiteye kazanç sağlamıyor, para getirmiyor biliyorsunuz. Gene de Cumhuriyetimiz boşvermiyor bu bilim koluna; evet felsefe kadar gerekli değil, dinbilimi kadar yararlı da değil : matematik meraklısı için zevkli, o kadar.*¹²

— Bu sözü Einstein'a söyle, bakalım ne der : Matematik işe yaramazmış, neden? Fenle teknik aşağılık bir işmiş, niye? Çünkü gözle görülen gerçek dünya bir görün-tüymüş, asıl bilim gerçekötesi kavramların bilimiymiş. Yine Platon ha? Bilimin ilerlemesi şöyle dursun, Galile'nin ekmeğine bile engel olan adam yine Platon'dur.

— Yeter yahu yeter! Bir arpa boyu yol alamayacağız böyle gidersen. Kaynak belki Platon ama asıl çıkış noktası Aristoteles. Platon'un gökten inme ilham gibi yer yer aydınlattığı düşünmeyi bir düşünme yolu olarak adım adım izledi, böylece düşünmenin yöntemini buldu ve mantık diye yeni bir bilim kolu kurdu. Ne diyordu Platon : en yukarda ışık vardır, bu ışık içinde yeryüzünde yalnız gölgelerini gördüğümüz kavramlar görülür, bunlara idea, biçim, form denir. Aristo yeni bir şey bulmadı, peki dedi madem bu idea'lar en üst formlardır, o halde görünen gerçekten yani maddeden o en yüksek forma nasıl varılır? Hem niye oraya doğru gidilir? Doğruyu, güzeli bulmak, filozof olmak gibi amaçlar bulanık göründü gerçekçi Aris-

(12) Bertold Brecht, **Galile**, Çeviren Adalet Cimcoz, İzlem Yayınları, İstanbul 1963, s. 21.

to'ya, masal ve efsaneye sapmadan, daha kestirme bir mantık yolu buldu : her şeyde bir telos, bir erek vardır, dedi, maddeyi, canlıyı ereğe doğru iten bir güç vardır, erek her maddenin daha yetkin, daha güzel biçimidir, idea'sı, morphe'si. Biçimsiz maddeden en biçimli salt forma doğru gidiş sürekli bir gelişmedir. Salt form tanrının kendisidir, öncesiz-sonrasız bitimsiz ölümsüz varlık, yani 'Tanrı'dır bu. Böyle olunca, basamak basamak bir yükseliştir gider. Evren de de aynı yetkine doğru gidiş görülür : en yetkin biçim küre midir, demek ki evrenin biçimi küredir, gözleme, deneye lüzum yok, düşünen kafa ereği kavradıktan sonra, gerçek de ona uygundur elbet. Evren bir küredir, en mükemmel hareket de daire hareketidir, imdi evrenin hareketi daire hareketidir. Tanrı en yüksek biçim olduğuna göre, en yüksekte yani göğün dibinde bulunur. Aşağıya doğru basamaklanma da şöyle olur: Tanrıya en yakın devinmez yıldızlar vardır, ki bunlar tanrısal varlıklardır, bunların altında gezegenler, onların altında Güneş onun altında Ay, en altta da Dünya yani bizim küremiz, bitimli, ölümlü canlılar dünyası. Gök mükemmel, o halde hareketi de mükemmel hareket olan daire hareketidir, yer mükemmel değil, o halde hareketi de doğru çizgi üstünde gelip geçici, bitimli bir harekettir, yani doğum ve ölüm. Oldu mu mantıklı bir yapı? Dünya dönmediğine göre yerli yerinde kalır, ondan daha üstün biçimler *sphairos* denilen saydam küreler Dünya'nın çevresinde dolanır, Güneş de bunlardan biridir. Gözümüzle gördüğümüz de budur. Her şeyi düşündüğü gibi yerli göğü de böyle düşündü Aristo ve bilimlerin hepsini yarattığı gibi kendine göre bir gökbilimi de yarattı. Ama hesaba pek gelmiyordu, hesap da neymiş daha yetkin bir düşünme biçimi olan mantık karşısında!

Bu böyle gitti, İsa'dan sonra ikinci yüzyılda biçimsel biliminin merkezi İskenderiye'de Ptolemaios adlı bir adam Aristo mantığına göre tutarlı bir yer ve gökbilimi kurdu. Büyük coğrafyacı, büyük gökbilimci dendi ona, Yunanca deyişle *homegistos astronomos*, Arapça deyişle *alma-*

gest yani en büyüğü. Yeri merkez olarak alan Ptolemaios'un hiçbir deneye dayanmayıp yanlış gözlem sonuçları olan bilgileri on iki yüzyıl dayandı tutundu, göğe çakılı saydam küreleri gibi, nereye çakılı olduğu belirsiz yeri gibi hiç kıpırdamadan kafalara kakılı kaldı bu bilgiler. Gözlerini gerçeklere açıp bakmaya ve öyle düşünmeye alışır olan Anadolu'dan bazı sesler yükselmedi değil : Karadenizli Herakleides, Sısamlı Aristarkhos hayır öyle değil, merkez Yer değil, Güneş'tir. Güneş dönmüyor Yer dönüyor diyecek oldular, ama kim dinler? İlle de Aristo, ille de Ptolemaios, hocaların dediği dedikti. Skolastik adı verilen yoğun bir hocacılık ortaçağ boyunca sürüp gitti. Gün geldi ki...

— Dur ve düşün! Niçin böyle oldu, nereden geldi bu hocacılık? Nasıl oldu da on iki yüzyıl boyunca insanlık Aristo'nun ve Ptolemaios'un dediklerini papağan gibi geveleyip durdu? İnsan düşünmez mi olmuştu, insan olmaktan mı çıkmıştı?

— Bunun nedeni din, Avrupa'yı saran Hristiyanlık. Aristo'nun ve Ptolemaios'un dünya görüşleri uygun düşmüştü Hristiyan doğmasına. Ne diyordu bu öğreti : Tanrı doğayı ve insanı yarattı, ama insan yaratılır yaratılmaz günah işledi...

— Amma da büyük günah : iyiyi ve kötüyü ayırt etmeye çalıştı, bilmek istedi...

— Her neyse, sözümü kesme, Aristo'nun, tepesinde Tanrının bulunduğu basamaklı dünya görüşü Hristiyanlığa uyuyordu, en aşağıda Yeryüzü vardı. Yeryüzünde bir süre yaşayıp İsa'nın eliyle kurtuluşu bekleyen insanlar. Yer merkezdir, çünkü Tanrı eliyle yaratılmıştır, kıpırdamaz değişmez, çünkü kendisi ve üstündekilerle Tanrı onu belli bir süre içinde yaratmıştır. Her ne kadar günahlıysa da, yarattığını Tanrı insan için yaratmıştır, Güneş onu aydınlatacak ve ısıtacak, yağmur toprağını bereketlendirecektir vb. Aristo ve Ptolemaios yer ve gök hakkında insanın ne bilmesi gerekse onu bildirmişlerdi. Öğretileri kutsal kitapların öğretilerine uygundu. Bu konular üstünde

daha fazla düşünmeye ve Adem'le Havva'nın günahlı davranışı gibi bir davranışla daha fazla bilmeye hiç lüzum yoktu. Hem bu yeryüzünde bilinecek ne vardı ki? İnsanın tek işi Tanrıya yalvarmak yakarmak, kendisini bir an önce aşağılık bedeninden kurtarıp ruhunu yüce katlara almasını sağlamaktı. Gözlem, deney, kuşku ve merak şeytana uymak ve Tanrıya karşı gelmekti.

— Evet, bunun içindir ki Nikolaus Kopernikus Prusyalı bilgin ve papaz, Galile'den bir yüzyıl önce soruyu sormuş ve doğru cevabı almış olduğu halde, ve Yer'in Güneş'in çevresinde döndüğünü iyice bildiği halde, ölüm döşegine kadar ses çıkarmamış ve *De revolutionibus orbium coelestium*, gök cisimlerinin devimleri hakkındaki kitabını ancak gözlerini hayata yummadan yayınlatmıştı. Çünkü dostum, bu Renaissance-Reformation çağında, bu yeniden uyanma, yeniden düzen kurma döneminde soru sormakla iş bitmiyor, kurulu düzenlerin tepkisine karşı durmak gerekiyordu. Bu nasıl başarılabilirdi? Kopernikus gibi saklanmakla mı, Giordano Bruno gibi ölmekle mi, yoksa Galileo Galilei gibi boyun eğer görünüp direnmekle mi?

BEDEN ÖZLEMİ

Re-naissance, Re-formation : bu sözcüklerde görülen 're' nedir? Latince bir önek, fiile takılınca fiilin tekrarlanışını bir oluşun bir daha, yeniden oluşunu belirten bir örnek. Renaissance tekrar doğma, bir daha doğma, yeniden doğma anlamına gelir. Biliyoruz ki Renaissance birkaç yüzyıllık bir süre kaplayan, Batı insanlığının tarihinde birinci derecede önemli bir döneme verilen bir addır. Niçin bu döneme yeniden doğuş deniyor? Bunu anlamak için kitap mı karıştıralım? Jacob Burckhardt'ın *Die Kultur der Renaissance in Italien* adlı bir kitabı var, onu bir zamanlar okumuş ve sevmiştim. Bir daha okuyayım dedim, açtım baktım ki has isimden geçilmiyor : sanatçı adı, prens adı, papa adı, şehir adı, kitap, resim, heykel adı... Gözlerim karardı, başım döndü, hemen kapattım kitabı. Ansiklopedileri sevmezdim bir zamanlar, basma kalıp bilgi verirler diye. Şimdi sık sık başvururum ansiklopedilere, bilgiyi kesin, toplu, nesnel ve olumlu bir biçimde herkesin anlayışına sunmanın, sunabilmenin değerini anlıyorum. *Encyclopedia Britannica*'da Renaissance sözcüğüne baktım ve kana kana okudum ikişer sütunlu beş altı sayfalık yazıyı. Okumakla kalmadım, temiz temiz kopya ettim makinede. Bu yazıyı Türkçeye çevirir sana veririm, ama bili-

yorum, olmaz istemem diyeceksin. Ansiklopediyi ben de okurum, sen Renaissance üstüne kendi düşünceni, kendi yaşantını ver, diyeceksin.

Bir zamanlar epey dolaşmıştım İtalya'da, Roma'nın ilkçağından çok Etrüsk anılarını ve ilk Hıristiyan dönemi-ni sevmiştim; Milano'dan, Venedik'ten, Napoli'den hoşlanmamış da Floransa'ya vurulmuştum, Assisi'ye, Orvieto'ya, Sienna'ya Toscana bölgesinin tabiatında da, sanatında da sezdiğim ince çizgili, yumuşak gölgeli, ölçülü dengeli, hem vakur hem zarif güzelliğine. Quattrocento denilen Renaissance'ın bu ilk filizlenmesiyle Avrupa kültürü açılmıştı bana Floransa'nın sokaklarında, köprülerinde, bahçelerinde, müzelerinde; heykel sokağa dökülmüş, resim bütün bir şehre yayılmış, hayat sanatla yoğrulmuş, insanla tabiat birbirine karışmıştı yaratıcılıkta. Yeniden doğum buydu, öyle bir doğuş ki ölümü bitimi yoktu, kültür olmuş yaşıyordu bugün de dünyamızın bir köşesinde. Renaissance buydu işte. O zaman, ömrümün yirmi yaşlarında bu nasıl oldu, diye sormadım kendi kendime, ben de o kültürün içine daldım ve bugüne dek yaşadım içinde. Anlatmıyorsun İtalya'yı dediler bana dönüşümde. Ne anlatacaktım, bir yolcu, bir yabancı gibi gitmemiştim ki Floransa'ya, Roma'ya. İnsan hayata nasıl doğduğunu anlatamadığı gibi, kültüre de nasıl doğduğunu anlatamaz. Yaşar gelişir içinde, o kadar. Bugün de İtalya deyince, bin bir izlenim ve imge canlanır içimde, ama bunların hiçbirisi bir yaşantı değildir. Onlarla anlayamam, anlatamam Renaissance'ı.

Gel başka bir yaşantıdan çıkalım yola : Karlı bir pazar sabahıydı, Berlin'in dış mahallelerinde Dahlem Müzesi'ne gidiyordum. Yaprakları dökülmüş ağaçlar arasında, kapıları pencereleri örtülü villaların önünden geçerken bu ıssız yollarda kendimi bir ormanda sanıyordum. Batı Berlin'in en güzel resim koleksiyonu bugün Dahlem Müzesi'ndedir diyebiliyordum: Rembrandt'lar, Holbein'lar, Dürer gravürleri ve ünlü Fıravun karısı Nefertiti'nin büstü. Ah şu Berlin niye bu kadar ıssız, bu kadar cansız diye bir

üzüntü burkuyordu yüreğimi, içim donmuş gibiydi. Müze-
de ilkin gotik sanat eserleriyle karşılaştım : kilise kapıları,
oymalı kabartmalar, tahta ya da bakır, buz gibi maden,
kara kuru bitki, İsa'lar, Aziz'ler, Azize'ler, yolda yaprakla-
rı dökülmüş ağaçlar gibi soğuk. Koca salonlarda ormanda
dolaşır gibi dolaşıyordum. Birden bir dönemeçte, birkaç
basamağın üstünde bembeyaz bir vücut kara tahtadan dı-
şarıya fırlamış gibi göbeğini bana uzattı. Önce irkildim,
gerilledim : sütbeyaz bir kadın vücudu, incecik başı, omuz-
ları, kolları, bacakları süzölmüş, zambak gibi kıvrılıyor,
akıyıcı sanki o kocaman karına doğru. Karın da bembeyaz,
ama öylesine şişkin, öylesine dolu ki beyazlığın arkasın-
da kandan etten bir kaynaşma seziliyor, duyuluyor gibi.
Başımı çevirdim, karşısında bir erkek, onun gibi çıplak,
ayıbı bir asma yaprağıyla örtülü. Anladım : Adem ile Hav-
va, Adem iri, güçlü bir erkek, onun da kolları bacakları
uzun ve süzgün, onun da göğsü karnı etli, o da çırılçıplak;
ama göz ilişmiyor ona, göz görmüyor onu. Yine döndüm
Havva'ya, yüreğim küt küt vuruyor, gizliye, yasağa bakar
gibi bakıyorum, birden bir kapı açılmış da gözümün önün-
de çırılçıplak bir insan görmüşüm gibi. Yüzüme kan fış-
kırdı, yalnız mıyım diye bakındım çevreme, sonra doya do-
ya baktım Havva resmine. Oradan Rembrandt'lara geçtim,
saatlerce dolaştım, üst kata çıkıp Nefertiti'ye uğradım,
çok şeyler gördüm, düşündüm. Dönüşte yine o Havva sar-
dı büyüledi beni. Neden diye anlamıyordum o zaman. Şim-
di anlıyorum.

Cranach'ın mıydı bu resim, Lucas Cranach'ın mı, yok-
sa babası ihtiyar Cranach'ın mı? Hatırlamıyorum, ortaçağ
ile Rönesans arası bir Alman ustasındı, bir on beş on
altıncı yüzyıl sanatçısının, Luther'le din ve dünya düze-
nin yeni kurulduğu dönemde yaşayan Kuzeyli bir insanın.
Düşünüyorum da, bir çağdan bir çağa geçiş o Havva an-
latıyor bana bugün kitaplardan çok daha iyi. Ne anlatıyor?
Kısaca söyleyeyim mi? İnsanın, birbirinden kesince ay-
rılan bedenle ruhunu bir araya getirme çabasını anlatı-
yor. Yeni doğuş da bu. Rönesansın özü bu. Ama senin için

öyle, senin gözünde öyle diyeceksin. Görüşümü kanıtlamam gerekiyor, kanıtlamaya çalışayım.

Fransız şairi Villon'un *Asılmışların Baladı*'nın şu dize-lerine kulak ver :

Ey dünyada kalan insan kardeşler
Olmayın bu kadar katı yürekli;
Allah da sizden razı olur belki
Sizler acırsanız bizlere eğer;
Şurada asılmışız üçer beşer;
Kuş sütüyle beslenen şu bedene
Bir bakın, dağılmada günden güne,
Bakın kül olan kemiklerimize;
Gülmeyin, dostlar, bu hale düşene;
Tanrıdan mağfiret dileyin bize.

...

Görmedik bir gün olsun rahat yüzü;
Yağmur sularında yıkandık yunduk;
Kurda kuşa yedirdik kaşı gözü;
Gün ışıklarında karardık, yandık;
Kuş gagalarıyla kalbura döndük;
Durmadan kâh şu yana, kâh bu yana
Esen rüzgârlarla sallana sallana...
Kargalar geldi konu üstümüze.
Sakın siz katılmayın bu kervana.
Tanrıdan mağfiret dileyin bize.¹³

Villon bu şiiri kendine bir mezar yazıtı olarak hazırlamıştı; öylesine karışık bir hayatı vardı ki, caniler hırsızlarla birlikte darağacında can vereceğe inanıyordu. Birçok şairler yaşarken ölümü bunca gerçekliğiyle kendi etinde duymuş değildir sanırım. Beden maddesinin dış etkilerle nasıl dağıldığını, çürüyüp yok olduğunu somut örneklerle gösteriyor şair bize : kemikler toz ve kül oluyor, deriyi yağmur yıkayıp yuğuyor, güneş onu kurutup karartıyor,

(13) Türkçesi: S. Eyuboğlu - O. V. Kanık, *Fransız Şiir Antolojisi*, Varlık Yayınları 1947. s. 8.

kargalar gözleri oyuyor, bedenlerin kıllarını yoluyor, rüzgâr ölüleri ordan oraya savuruyor. Tüyler ürpertici bir manzara. Bu manzarayı şair kendi bedeninde görüyor, te-
ninde duyuyor.

Homeros da olanca çıplaklığıyla anlatıyordu ölümü, ama gel de ilkçağ şairinin renklerini ortaçağ şairininkilerle karşılaştıır! Hektor'un ölüsü Troya şehrinin çevresinde yedi gün toz toprak içinde sürüklenir, Akhilleus düşmanın bedenini köpeklerle yedirmek ister, ama tanrılar karışır bu işe : (İl. XXIII. 184-192)

Ama köpekler uğraşmıyordu Hektor'la
Aphrodite kovuyordu köpekleri yanından,
Zeus'un kızı, gece gündüz
gül kokulu tanrısal bir yağ sürmüştü ölünün bedenine
Akhilleus onu sürüklerken yüzölmesin diye derisi.
Phoibos Apollon, gökten ovaya
onun için kara bir bulut indirmişti,
gözden kaçırmıştı ölünün kapladığı yer,
güneşin gücü, gövdesini saran deriyi
vakitsiz kurutsun istemiyordu.

Een okurken, dost sözü ağızından aldı, dedi ki :

— Bu iki şiiri karşılaştırmakla nereye varmak istediğin belli : gene dine çatacaksın, Hristiyanlığa, diyeceksin ki Homeros'un çok tanrılı din anlayışında tanrılar insanı ölümünde bile destekliyorlar, ölünün güzelliğini koruyorlar da ortaçağ şairi katolik dinli François Villon kendini acındırmak için, işlediği suçlara Tanrıdan af dilemek için, doğrudan doğruya Tanrıya yakaramıyor da, insan kardeşlerinin aracılığına başvurmak zorunda kalıyor. İlkçağda insana ve insan bedenine değer veriliyor, ortaçağda verilmiyor diye göstereceksin. Ama bir şey unutuyorsun : Homeros'un sahneye koyduğu kişiler kusursuz kahramanlardır, Villon'unkiler hırsızlar, caniler, suçlu kişiler. Homeros'un ahlak görüşü çok basittir, kapsayamaz tek tanrılı dinlerden sonraki toplum ve insan sorunlarını, onun

sahneye koyduğu kişilerin de hiçbir gerçekliği yoktur, Homeros masal ve efsane anlatır. Bu masal dünyasında Tanrı da, insan da gerçekdışı birer yaratık, birer hayaldir. Nasıl karşılaştırırsın hayalle gerçeği?

— Karşılaştırırım, çünkü hangi çağdan, hangi dinden olursa olsun şair hayalle gerçeği birleştiren kişidir, daha doğrusu hayal gibi görünen yoldan çağlarüstü gerçekleri söylemeyi başaran kişilerdir şairler. Çağların gerçek anlayışına ancak onların aracılığıyla varılabilir. Nitekim ilkçağ insanın dünya görüşüyle ortaçağ insanının dünya görüşü arasındaki ayrımı en gerçek en güvenilir çizgileriyle bu iki şiir parçası verebilir bize. Renaissance denilen dönemde bazı yazarlar kendilerine *humanist* insancı sıfatını veriyorlardı. O gün bugün insancı sözü dillerden düşmez, her devlet yöntemi humanist olmak iddiasında, Mussolini ile Hitler bile öyle olduklarını ileri sürerlerdi. Ama Rönesans humanistleri gözlerini ilkçağa çevirmiş insanlardı; ilkçağ yazını okumak, okutmaktı emelleri, çünkü bu yazın ürünlerini *litterae humaniores* yani daha insancı yazı eserleri sayıyorlardı. Horatius Villon'dan daha insancı mı? Villon'un bu okuduğumuz şiiri bunca yüzyıl sonra yüreğimize işleyen ciğerden kopma sözler değil mi? Horatius kendi eseri için :

Exegi monumentum aere perennius.

«Tunçtan daha dayanıklı bir anıt dıktım» demiş. Villon böyle bir söz söyleyemezdi. Onun dini ona *humilis* olmayı öğretmişti. *Humus* Latince toprak demek, *humilis* ilk anlamda topraktan demek, ama bu sıfat sonradan ahlaki bir nitelik kazanır : *humilis*, Fransızca *humble*, olan insan topraktan yaratıldığını, toprak olup toprağa döneceğini hiç unutmayan ve Tanrı karşısında güçsüzlüğünü, boşluğunu, hiçliğini her zaman için bilen insandır. Topraktan gelme bedeninin tek bir varlığı varsa, o da negatif bir varlıktır : günahın meyvesini taşımaktır. Havva'nın o karnı, balon gibi şişkin, dışarıya fırlayan o beyaz karnın içinde

günah tohumları oluşur. Yalnız karnından değil, insanın bütün bedeninde günahlar fıkır fıkır kaynaşır, cehennem ateşindeki şeytanlar gibi. Ortaçağ hayal gücünün bu günahları ne tüyler ürpertici, çirkin ve korkulu biçimlere büründüğünü görmek için, hemen her ortaçağ ressamının çizdiği *Ermış Antonius ve Şeytan*¹⁴ adını taşıyan resimlere bakmak yeter. Günahın çekiciliği dayanılmaz bir büyüdür o çağ insanı için —hem yalnız onun için mi, çağdaş sinemanın en ünlü yöneticilerinden İngmar Bergmann için de öyle değil mi?— suç ve günahın kaynağı da bedenindedir. İnsan ne yapsın da karşı koysun bu çekiciliğe? Tek çaresi *mortificatio*'dur, diyor din, yine Latince bu deyimle. Kimi öldürmek? Bedeni öldürmek, sonsuz eziyetlerle teni diri, canlı, yaşar halinden çıkarıp, onu ölü bir yük haline getirmek ki, ruh yaşasın. Canım insanım, neler çektin yüzyıllar boyu milyarlarca bedeninde, seninle birlikte doğan canı canlıyı öldüresin diye! Başındaki din olacaktı zorba sana Allah vergisi diye bildirdiği canı bir çırpıda yok etmene de izin vermez, kendi kendini yavaş yavaş öldüreceksin ki ölümsüz hayata kavuşabilesin. Sevgi dinliymiş, bu, insanlara sevgisinden ölmüş İsa, onları kurtarmak için!

— Dedim ya dinlere çatmak işin gücün! Hani Rönesans yeniden doğuştu? İlkçağa dönmekle Rönesans insanın daha insancı olduğuna inanmıyorsan, niçin bu yazı? Yalnız bu yazı değil, Ecce Homo diye adlandırdığın bütün kitap neye varacak? Birkaç örnek vermek, bir de ona buna çatmakla aydınlanmaz bu düşünce.

— Biliyorum, ama bir örnek daha vereceğim, yine Villon'dan, «Testament» (Vasiyetname) adlı şiirinin son üç kıtasını :

İnsanlar tanıdım fakir zengin,
Akıllı deli, dinli dinsiz,

(14) Bak. G. Flaubert, *Ermış Antonius ve Şeytan*, Türkçesi: Sabahattin Eyuboğlu, Cem Yayınları, İstanbul 1968.

Soylu soysuz, cömert pinti,
Büyük küçük, güzel çirkin,
Ne bayanlar, halleri başka başka.
Kimi açılmış saçılmış,
Kimi takmış takıştırmış,
Ölüm hepsini aldı gitti.

Ölen ister Paris olsun, ister Helena
Ölüm acı gelir her ölene,
Sesi soluğu kesilir insanın,
Zehirler dolar yüreğine;
Ne terler döktüğünü Tanrı bilir!
Kim derdine derman olabilir?
Ne oğlu, ne kızı, ne kardeşi
Ölen insanla ölebilir.

Ölüm ürpertir, sarartır insanı,
Büker burnunu, gerer damarlarını,
Boynunu şişirir, etini gevşetir,
Kemiğini, sinirini çeker uzatır.
Ey kadınsı beden, öylesine yumuşak,
Ak pak, baldan tatlı, dünyadan kıymetli,
O acılara katlanacak mısın sen de?
Yoksa dipdiri gidecek misin göklere?

— Görüyorsun ya, yine ölüm, yine beden. Ölümle bedeni birbirinden ayıramıyor ortaçağ insanı : ölüm dedi hemen aklına beden geliyor, beden dedi mi hemen ölüm. Soyut ölüm kavramını somutlaştırmak için onu bedenle birleştirmekten başka çare bulamıyor. Ama bedeni başka bir düşünceye bağlıyor ki o ufuklar açıcıdır. Üçüncü kıtanın son dizelerine bak ne diyor : *Ey kadınsı beden...* Fransızcası şöyledir :

Corps femenin qui tant es tendre
Poly, souef, si précieux,

Te fauldra il ces maux attendre?
Oy, ou tout vif aller es cieulx.

Şiirin bu kıtalarını benim için çeviren Sabahattin Eyuboğlu ilkin *corps femenin* deyimini 'nazlı bedenim benim' diye Türkçeleştirmişti. Öyle ya, *femenin* (bugün *feminin* denir) *femme* (kadın) sözcüğünden gelme bir sıfattı, ama Villon erkek olduğuna ve kendi bedenine seslendiğine göre, bu deyimle kendi erkek bedeninin kadın bedeni gibi nazık ve nazlı olduğunu dile getirmek istemiş olacak. Nitekim bu *femenin* sıfatına yumuşak, ak pak, tatlı, kıymetli gibi başka sıfatlar da eklemiş. Sen bir erkeğin kendi bedenine kadın bedeni dediğini hiç duydun mu?

— Hatırlamıyorum ama kadın bedeni dememiş ki, bu sıfatla bedeninin yumuşaklığını, tatlılığını, yani bedenine olan sevgisini, düşkünlüğünü dile getirmek istemiş.

— Peki ama beden sevgisini niye kadın kavramıyla birleştirmiş? *Femenin*'den sonra gelen sıfatların hepsi bir değer ölçüsü taşıyor değil mi? Yumuşak, ak pak, tatlı, kıymetli olan beden güzeldir besbelli. Gel ilkçağımıza dönelim : Bu kitabın ilk bölümünün bir parçasını dergide yayımladığımda, bir dost bana : *erkek güzelliğini anlatmak istemişsin* dedi. Önce şaşırdım, yazımda Homeros'un güzellik anlayışını belirtmek istemiştım, kadın erkek diye bir ayırma yapmamıştım, ama sonra hak verdim dostuma, Homeros beden güzelliğini asıl erkekte görür, güzelliği Troya Savaşı'nı doğuran Helena'yı anlatmak için bir tek sıfat bulamaz da, onu tanrıçalara benzetmekle yetinir. (Bkz. Bölüm 1, s. 16). Bu anlayışı ilkçağ boyunca süregldi : güzel beden erkek bedenidir, nitekim güzel bedeni ilkçağ sanatçısı çıplak delikanlı heykellerinde yontmuştur; insan bedeninin kendisine esinlediği denge, uyum, renk ve biçim duygusunu Venüs heykellerinden çok Apollon heykellerinde dile getirmiştir. İlkçağ sanatında ideal erkektir. Bak Fransız Akademisi'nde Thierry Maulnier de diyor : *L'erotisme de l'art grec a son apogée est un erotisme viril, c'est le corps masculin qui en est le symbole,*

*même pour l'homme, alors que dans l'Europe moderne la fonction érotique est passée au corp féminin, même aux yeux de la femme.*¹⁵ Her çağın bir güzellik ülküsü vardır, aşk anlayışı da ona bağlıdır : Marilyn Monroe göğüslerinin ideal sayıldığı bir dönemde dolgun göğüslü kadınlar beğenilir ve sevilir. Bu ideal zamanla değişir, kimi zaman modayla birlikte değişir. Sanat bu ülkeye uyar, onu yankılar. Yunan'ın güzellik anlayışında erkek ön planı tutmaktadır, Thierry Maulnier'in bu sanatın en yetkin çağı dediği İ.Ö. beşinci yüzyılda erkek sevgisinin de yaygın olduğunu hep biliriz. Erkek güzel sayıldığı için, erkek sevilir. Oysa modern Avrupa'da güzellik sembolü kadındır, sevilen de kadındır. Sanat da kadını anlatır, yüceltir. Hristiyanlıktan bu yana bu böyledir, ufak tefek ayrıntılarla hep böyle. Peki, bu anlayış ne zaman değişmiş ve neden değişmiştir?

— Karşılığını kendin veriyorsun ya : Hristiyanlıkla değişmiştir. Nedenini de hem dinde, hem toplum yapısında aramalı. Ama bununla nereye varacağız? Kıyaslı bir din ve toplum tarihi çizmeye mi kalkışacaksın?

— Yok korkma, sana bir yaşantımı daha anlatacağım: on dört yaşındaydım, bir akşam Brüksel'in La Monnaie Operası'nda bir galaya gitmiştim : Wagner'in *Tristan ile Isolde*'si oynanıyordu. Almanya'dan bir primadonna gelmişti; o oynayacaktı Isolde rolünü. İri yarı, dolgun göğüslü, uzun sarı saçlı bir kadındı; onun kadar görkemli bir Tristan ile aşk aryalari okuyorlardı karşılıklı. Büyülenmiş gibi dinliyordum, ama beni büyüleyen ne Wagner'in müziği idi, ne de ağır yapılı bu kadınla bu erkeğin sesleri. İçime kapanmış, kendimi yaşıyordum : Isolde bendim, Tristan ile geminin güvertesinde aşk iksirini içmiştik bir gece, sonra bunca engellere karşı çabalıyorduk birbirimize kavuşalım diye, saraydan kaçıyorduk, bir ormanda sevişiyorduk, yan yana uzanmış aramızda bir yalın kı-

(15) Thierry Maulnier, *Cete Grèce ou nous sommes nés*, Paris, Flammarion, 1964. s. 63.

lıçla uyuyorduk, yine ayırıyorlardı bizi, çok çile çekiyorduk, özlemle kıvranıyorduk, ama her şeye dayanıyorduk, çünkü aşk insanüstü bir güç vermişti bize. Sevişiyorduk, suçluyduk, ama aşkın, toplumsal suçları hoş gösteren tanrısal bir gücü vardı gözümüzde. Sonunda ölüyorduk. Aşk-tan ölünür, aşktan ölmek güzeldir diye biliyordum. Operadan göğsüm kabarmış olarak çıktım : ben de bir kadındım, o altın saçlı İsolde gibi güzel ve âşık bir kadın... Nasıl olmuştu da ben, yirminci yüzyılın Avrupa'sında yaşayan bir kız, kendimi ortaçağın bir masal kahramanıyla bir tutabilmiş, onun macerasını kendi maceram gibi yaşamıştım? Sanatın gücüyle mi olmuştu bu iş, tiyatronun aldatıcı gerçekçiliğiyle mi? Değil dostum, İsolde ile senin benim aramızda dekor ayırımları var, onlar çok olabilir, ama önemli değil. İsolde de senin benim gibi bir kadındır, oysa Elektra, Antigone, Medela, giderek Alkestis bile, Yunan tragedyasının insan özüyle dolup taşan kişileri senin benim gibi birer insan değil. Biz kadınız, onlar kadın değil!

— Nasıl değil? Ne demek istiyorsun?

— Bak söyleyim : sen ben bir yere girerken önden geçeriz, erkekler paltomuzu tutar, sigaramızı yakar, biz girince kalkarlar, elimizi öperler, konferansçılar : «Bayanlar, baylar...» diye başlarlar ya sözlerine, daha dün, de Gaulle'ün seçimde kazandığı oy sayılarını okurken, gazette *Les Françaises et les Français* diye yazıldığını gördüm, evet Batı'da ve dünyamızın her yerinde kadın bugün başta geçmektedir. İşte bunu da ortaçağa borçluyuz. *Tristan ile İsolde* masalını Wagner'den çok önce yazan adsız bir ozana. Bir erkeğe diyeceksin. Evet bir erkeğe, erkeklere, belki İsa'ya, Havva anamızı hem yerin dibine batıran, hem de ana diye yücelten bir peygambere. Havva Kybele idi bir zamanlar, insanlığın en eski anıtını Anadolu toprağının altında bulan Mellaert yontulmamış taş çağında kadına tapıldığını gördü ve gösterdi dünyaya. İlkel denilen, doğaya en yakın insanın, doğanın ilkelerine uyarak kadına taptığını biliyorduk, ama sonradan unut-

muştı insanlık Ana Tanrıçayı, devirmişlerdi egemenliğini, bugünün diliyle konuşmak gerekirse, bir cins öbür cinsi sömürmüştü, sömürücüler, kompradorlar baskın çıkmıştı. Kadın da bir gerçek olarak değil, bir özlem olarak yaşadı durdu bunca yüzyıl boyunca Avrupa'da.

— A dostum, kıyaslı toplum tarihi yapma dedikse yüz-yıllardan bir çorba yap da demedik ya. Ortaçağı bu kadar yerdikten sonra, göklere mi çıkaracaksın şimdi de? Şövalyeliği öveceksin besbelli, kadını üstün, kutsal, göksel bir varlık olarak, erkeği ona erişmek için bin bir zora katlanır gözüpek bir âşık gibi gösteren saray edebiyatını yücelteceksin. Ortaçağın genel karanlığını bir köşeye attın, ufak bir zümrenin zevke dayanan dünya görüşünü temel sayıyorsun insanlığın gelişmesine. Doğru mu, tutarlı mı bu düşüncen? Korkarım kadınca bir yorum bu, yani temelde akıl değil de, duygu bulunan bir düşünce.

— Övmek yüceltmek değil benim işim, kadın gibi düşünmekten de korkmam, çekinmem, tersine övünürüm. Avrupa kadına tapmış ama onun düşüncesine gereğince saygı göstermemiştir, onu sevmiş okşamış, melek, ana, sevgili, ilham perisi diye tahta oturtmuş ama, kadını *öbür cins* saymaktan alamamış kendini. Eşit haklı, eşit düşünceli insan diye kadınla işbirliğine yeni yeni başlıyor dünyamız. Sana bir şey söyleyeyim mi : uygarlık kadından gelir, kadını saydıkları, sevdikleri ölçüde uygar olur insanlar : Asya'ya bak, Afrika'ya bak, bir de Avrupa'ya bak, geri kalmış ülkelerin hepsi kadına değer vermeyen, kadını kara bezlere bürüyüp bedeninin ve kafasının özgürce gelişmesini önleyen ülkelerdir. Bu böyle, başka türlü de olamaz. Bugün kültürlerin hallaç pamuğu gibi savrulup karıştığı dünyamızda uygarlık yarışının başında, kimimizin burun büküp de beğenmediği Avrupa geliyorsa, yarın da gelecekse, gelişmek için onun çizdiği yoldan başkası bulunamıyor ve bulunamayacaksa, bunun nedenini Avrupa'nın kadına saygıyla açtığı çığırda aramalı. Düşüncenin erkekçesi, kadıncası yoktur, insancası vardır, ama insan da kadınla erkekten bir araya gelir, insan iki cinstir, biri

sömüren, öteki sömürülen yaratık olarak kaldıkça, kes umudu gelişmeden, uygarlıktan. Ortaçağın şövalyelik ideali bir zümreden doğmuş olabilir, kaynak incecik bir su sızıntısıydı belki başlangıçta, ne yapayım ki yol aldıkça gürül gürül bir ırmak olmuştur bu su, kaplamıştır insanlık alanını. Neden mi? Çünkü bu yol özgürlüğe varır. İnsanlığın özgürlük savaşını yaşıyor dünya. Çatalhöyük çağından füzeler çağına dek, daha kim bilir kaç yüzyıl savaşacaktır ta ki kazansın bu ulu savaşı. Kazanacağından hiç şüphelen olmasın. Ama özgürlük nedir? Ekonomik özgürlük diyoruz bugün, dikkatimizi ekmek kavgasına çevirmişiz. Doğru, iyi ediyoruz böyle düşünmekle. Mutluluğa dikmişiz gözümüzü. Çünkü mutluluğu yalnız özgürlük getirir insana diye biliyoruz. Doğrudur, yanılmıyoruz. Ne var ki özgürlüğün birçok cepheleri var, en önemlisinden biri de beden özgürlüğüdür, kaynağında Platon bulunan bedenle ruh ayrımını ortadan kaldırmak için girişilen savaş var. İşte bu savaşı izlediğin zaman —ki bu savaşı izlemek çok önemlidir diyorum— ortaçağa da humanist, insancı bir dönem demek zorundasın, çünkü bedene yapılan baskıyı bunca acısıyla o duymuş ve söylemiştir. Bugün bikini, gıderekle monoklini ile canım kumsallara serilip, güneşin sağlık ışınlarıyla canımıza can katabiliyorsak —ki kaç insanımız yapabiliyor bunu?— benliğimizin yüzyıllarca yasak edilen, murdar sayılan bir parçasına hakkını verebiliyorsak, bunu ortaçağda duyulan ilk özleme borçluyuz. Kaynağı ister sarayda olsun, ister dinde, duru bir kaynaktır.

Onun akışını en iyi sanatta izleyebilmemiz insanca gerçekliğinin başlıca belirtisidir. Fransa'da troubadours, trouvères, Almanya'da Minnesinger denilen ozanlar —dostum, biliyor muydun : şövalyelik aşkını dile getiren *Minne* bizim Yunanca *menos*'la aynı köktendir; Hint-Avrupa dillerinde hayat gücünü dile getiren bu kök bir yandan *mens* dalıyla insanın düşünme yetisini belirtir, öte yandan insana en özgü olan sevme yetisini adlandırır— evet, ozanlar şövalyelik idealini bir disiplin olarak bütün Av-

rupa'ya yaymışlardı. *La Dame*, sevilen kadın, ulaşılmaz bir erektir, Dante'nin Beatrice'si gibi tanrı katına ermiş, İsa, Meryem ve meleklerle karışmıştır, ama onun çekici gücü erkeğe kılavuz olmaktadır. Dante gibi her erkek ideal olarak seçeceği ve şövalyelik kurallarına uyarak seveceği bir kadının rehberliğinde tanrı katına, yani ortaçağın anlayışına göre, mutluluğa erişebilir. Mutluluğun yalnız aşk ve aşkı esinleyen kadın yoluyla erişilebileceği düşüncesi bütün Batı edebiyatının kaynağı olmuş, roman da, romantizm de ondan doğmuştur. Klasisizme ulaşp da ortaçağ verileriyle ilkçağ, Rönesans ve Doğu'dan gelme akımları şilrinde birleştiren bir Goethe bile en olgun eseri *Faust*'u şu dillere destan sözlerle bitirir :

Alles Vergaengliche
Ist nur ein Gleichnis :
Das Unzulaengliche,
Hler wird's Ereignis;
Hler ist's getan;
Das Ewig-Weibliche
Zieht uns hinan.¹⁶

Ölümsüz, ulaşılmaz ereğe, yani tanrıya giden yolda kadın varlığı insana kılavuzdur. Vardık mı yine Kybele'ye, binblr adı ve kılığıyle hayat ve bereket sembolü Ana Tanrıçaya? Tanrısal sembolünü yeryüzünde canlı bir cinste, karnından doğduğu ve karnına girmekle yaratıcılığı sürdüreceği kadında araması Batı insanının bir mutluluğudur. Çünkü din onu ne kadar gerçek ötesine zorlarsa zorlasın, o, öteye varmanın yolunu bu dünyada bulmuştur. Din baskısına karşın, Batılı insanın gerçekçi yaratıcılığı

(16) Milli Eğitim Bakanlığı klasikleri arasında çevirisi yayımlanan Recai Bilgin, *Faust*'un bu dizilerini şöyle Türkçeleştirmiştir: Bütün bu olup bitenler birer rümuzdan ibarettir; erişilemeyen şeyler, burada bir hakikat, anlatılamayanlar birer vakıa; bizi yükselten de ebedi kadınlıktır.

da burdan gelir.

Yeni doğuş, dostum, benim kadınca görüşüme göre, bedene olan özlemin çıplak Havva biçiminde tahtadan bir tablo üzerine resmedildiği gün başlar. O gün insan Montaigne'in özlediği bedenle ruh birleşimini gerçekleştirme yoluna girmiş ve gelecek mutluluğu haber vermiştir :

«RUH VE BEDEN

Güzellik, insanlar arasında, çok tutulan bir şeydir. Aramızda ilk anlaşma onunla başlar. İnsan ne kadar vahşi, ne kadar kötü yaradılıştaki olursa olsun onun büyümesine kapılmaktan kendini alamaz. Bedenin varlığımızdaki payı ve değeri büyüktür. Bu bakımdan onun yapısına ve düzenine verilen önem pek yerindedir. İki temel taşıma (ruh ve bedeni) birbirinden ayırmak, koparmak isteyenler yanılıyorlar; tam tersine onları çiftleştirmek, birleştirmek gerek. Ruhtan istenecek şey bir köşeye çekilmek, kendi kendine düşünmek, bedeni hor görüp kendi başına bırakmak değil (Hoş, bunu ancak sahte bir çeşit maymunlukla yapabilir ya), ona bağlanmak, onu kucaklamak, sevmek, ona arkadaşlık ve kılavuzluk etmek, öğüt vermek, yanlış yola savdı zaman geri çevirmek, kısacası onunla evlenmek, ona gerçekten koca olmaktır. Ta ki ikisinin hareketleri arasında başkalık ve karşıtlık değil, uygunluk ve benzerlik olsun."

(Kitap II, bölüm XVII) »

(17) Montaigne, **Denemeler**, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu. Milli Eğitim Basımevi, Üçüncü Basılış, İstanbul 1964. s. 21.

CADI KAZANI

... Bir Alman kasabasının pazar meydanı. Çepeçevre gotik evler. Meydan kalabalık. Halk bağışıyor, itişip kakışıyor meydanın ortasına doğru. Orada bir masa kurulmuş, başında kahverengi cübbeli bir keşiş oturuyor. Keşişin adı Tetzal. Yıl 1515. Tetzal *indulgentia* satıyor Papanın izniyle. Indulgentia, müsamaha demek Latince, göz yumma, günah bağışlama. Ortaçağdan kalma bir âdet : günahlı kişi kiliseye para vererek af beratı alır. Kârlı bir iş. Cenneti kazanmak için bir çeşit yatırım. İnsan ne suç işlerse işlesin. Arafa bile uğramadan doğru Cennet'e gidebilir. Tetzal'ın meydanlarda dolaştırdığı papaz çömezleri şöyle bir beyit tutturmuşlar :

Altın değince tasa
Ruhlar uçar halasa!

İnsanlar da koşuşuyor. En başta derebeyleri, prensler, dukalar : herkes varlığına göre bono alacak. 20 florini verdin mi, tamam, işin iş, yolun cennet. Şöyle birkaç yüzyıl eğlenebilirsin azizler, azizeler, meleklerle birlikte. O kadar paran yoksa, bir florinlik, yarım florinlik, giderek çeyrek florinlik aflar da var, onlardan satın alabilirsin. Ama

pek güven olmaz onlara, yarı yolda bırakırlar insanı. Ne de olsa yarım bilet, çeyrek bilet! Parasına göre, parasına göre. İşler iyi gitti bu 1515 Mart ayında : 17.443 bonoya karşılık 127.799 yıllık günah bağışlandı. Sonsuzluğa dek değil çünkü bu iş : yarın öbür gün Papalık gene bir toplu parayı gereksinir, gene açar bir af kampanyası...

Bu alışverişi, senin benim gibi alaya almayan bir adam vardı 1515 Almanyasında: Martin Luther. Aydede suratlı, tombul vücutlu, temizpak cübbeli bir keşiş, doctor theologiae, bilgin, sofu bir papaz, iyi niyetli, yumuşak huylu bir adam. Martin'in babası, oğlunun avukat ya da noter olmasını istemişti, iyi para kazansın da bir sınıf yükselebilsin diye. Bunun için bir papaz okuluna vermişti onu. Gel gör ki Martin işi ciddiye almış, papaz olacağım diye tutturmuştu. Yemez, içmez, uyumaz, keşiş hücresinde gece gündüz eziyet edermiş bedenine.. Neden derseni, inancını pekiştirmek için, Tanrıya inanmak ister de inanamamış bir türlü. Şeytan çelermiş aklını, zaman zaman ruhu kinle, öfkeyle dolar, küfredesi gelirmiş o ne yapsa inanamadığı, sevemediği Tanrıya. Sert, amansız, adaletli insafsız bir baba bilirmiş onu, biraz kendi babası gibi çoluk çocuğu titreten, evde dehşet saçan bir varlık. Doğuştan lanetli, günahlı insanoğlunun bu Tanrının affına sığınmak için tek yolu gece gündüz dua etmek, dünya işlerinden el etek çekip, nefesine ve bedenine eziyet etmektir. Martin bu yolu benimsemiş, öylesine kıyıyordu ki kendine: *keşişlik yoluyla cennete ulaşmış bir tek keşiş olsaydı, ben de ulaşırdım* diyor. Ne var ki bu yol Luther'i, yine kendi deyimiyle, *daha büyük bir korku ve daha derin kuşkularla Tanrıdan uzaklaştırıyor, kin ve küfürle O'na karşı gelmek isteğini uyandırıyor*. Papazların gösterdiği yol, keşiş olmayı seçmiş, ne pahasına olursa olsun inanç bütünlüğüne ulaşmakta direnen bu adama uygun değildi besbelli. Luther başka bir yol, kendine göre bir yol aradı ve buldu :

bu yol Söz yoludur. Tanrı, Söz'ünü İsa yoluyla insana ulaştırmış, bu Söz İncil'lerde yazıya alınmıştır. İnsan bu Söz'e doğrudan doğruya kulak vermeli, din ve inancını onun üstüne kurmalı, hayatta bütün davranışını ona uydurmalıdır. İnanca ermenin, Tanrıya kavuşmanın, korku ve kuşkudan kurtulmanın tek çaresi İncil'i okumaktır; gece gündüz dua edip nefesine bedenine eziyet etmek değil, Tanrı Söz'üyle doğrudan alışverişi sürdürmektir.

Ama insan o Söz'le doğrudan alışverişe girebilir mi? İncil Latince yazılmıştır, Latinceyi de papazlar bilir: hoş Latinceyi her okula giden öğrenir, yazar olmak da 16. yüzyılda Latince yazmak okumak demektir. Gerçi Fransızca, Almanca, İtalyanca gibi halk dilleri vardır, ama onlar ancak günlük konuşmaya yarar, Tanrı Söz'ünü yansıtmaya elvermez. Sonra, İsa'nın bu dünyaya gelip peygamberlik ettiği günden Luther'ın zamanına dek kocaman bir kilise kurumu kurulmuştu : Papadan köy papazına kadar basamak basamak bir derecelenmeyle kurulmuş bu teokratik düzen aristokratik düzenin bir tıpkısıydı, din işleriyle devlet işlerinin ayrılması şöyle dursun, Hristiyanlık kurumu, devleti dinle pekleştiren, devlet üstünde bir devlet olmuştu. Günahlı doğan, ömrü boyunca günah işlemekten kendini alamayan insanın tek kurtuluş umudu yeryüzünde gördüğü ceza, çektiği çileyle orantılı olarak artar diye biliniyordu. Bu kuralı kişiye göre uygulamak kademe kademe din adamlarının eline verilmişti. İnsanın en büyük erdemi *humilitas* olduğuna göre, kişi hiçbir istem göstermeksizin kendini yöneticilerinin eline verip, onların buyruklarına körü körüne uymakla kazanacaktı cennetini. Kişinin *humilitas*'ı ne kadar dipsizse, Kilisenin *auctoritas*'ı o kadar sonsuzdu. Günah çıkarma kurumu, papazın önüne bütün çıplaklığıyla çıkan kişiyi Kilisenin çok kolay oynatılır bir kuklası yapmıştı. Duasını da, cezasını da papazın karar ve buyruklarına göre ayarlayan kişinin inanç diye bir sorunu yoktu aslında. Tanrı'dan insana varan yol, birer sınır taşı gibi dikili din yetkilileriyle öylesine döşenmiş donatılmıştı ki, gözü ka-

palı yürünebilirdi bu yoldan. Kilise epey düzletmişti onu. İnsan bol bol günah işlese de, söz dinler, boyun eğerse, öbür dünyada iyice bir yer sağlayacağına güvenebilirdi. Cennetteki yerler tıpkı bu dünyadaki şeref mevkileri gibi parayla satın alınırdı. Bu satışlar hem Kilsenin zaman zaman çok yükselen masraflarını karşılamaya ve egemenliğinin temellerini sağlamlaştırmaya, hem de Hristiyan topluluğunda güvenlik duygusu artıran bir çeşit sigorta kurmaya yarıyordu.

Diyecek yok, herkes memnundu. Bir Luther diyecek buldu bu işe ve 95 madde halinde kaleme aldığı bir protestoyu kilise kapılarına astırdı. Bu bildiride af satın almakla cennete gidilemeyeceği, buna inananların yanıldıklarını, kurtuluşun yalnız İsa'ya inanmak ve İncil'de müjdelenen Tanrı Söz'üne kulak vermekle elde edileceği, günahların bir anlık kefaretle değil, ancak bir ömür boyu çekilen pişmanlık ve ceza ile ödenebileceği yazılmaktaydı. Protesto büyük bir ilgi uyandırarak yıldırım hızıyla yayıldı. Papalık bilinen yollara başvurdu : soruşturdu, kovuşturdu, sözünü geri alsın diye Luther'e baskı yaptı ve hiçbir şey fayda etmeyince, onu aforoz etti, papazlıktan attı, eserlerinin yakılmasını, kendisinin de yakalanıp öldürülmesini buyurdu. Tıpkı Galile gibi, Luther de din ve dogmaya aykırı sapık inanç ve görüşler beslemekle suçlandırılıyor, inancına *heresia*, kendisine *hereticus* deniyordu.

— Yüzyıllar boyu Ingulsition mahkemelerinde sürünen, zindanlarda çürüyen, tüyler ürpertici işkencelerden sonra, diri diri yakılan bunca insana yüklenen suç neydi diye sorarsın şimdi.

— Bu *heresia* işte. Ama *heresia* ne demek, onu da bir sorsan a! *Heresia* Yunanca *hairein*'den gelir ve seçmek demektir. Evet, insanlar seçtikleri için öldürülüyorlardı. Ama seçtikleri neydi? Dinsizlik, tanrısızlık mı, zındık, kâfir mi oluyorlardı? Yoo, Hristiyanlığa ve İsa'ya tam bir inanç içinde rasgele bir din kuralının papalıkça benimsenmiş yorumundan başka bir yorum yapıyorlar ve bunu bilim

yoluyla savunuyorlardı. Peki, Luther'ın seçtiği ve Papalığın ölümle cezalandırmayı uygun gördüğü sapıklık neydi?

— Sapıklık filan aramaya ne lüzum diyeceksin, Luther, Papalığı din ticareti yapmakla suçluyor ya. Kilisenin mutlak hâkimi ve İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi olan Papa yetkilerinin ayak altına alınmasına, şerefının beş paralık edilmesine göz yumabilir mi? Öç alıyordu Luther'den.

— Yoo, o kadar kolay da değil. Roma Kilisesi yetki alanlarını birbirine karıştırmış, ruhani iktidarla yetinmemiş, cismani iktidarı da ele geçirip devletlerarası ve devletlerüstü bir egemenlik kurmuştu. Papalar da din gücüne dayanarak keyfi yönetimi zorbalığa kadar götürmüşlerdi. Bu yeni değil, yüzyıllardan beri sürüp gidiyordu. Yüzyıllardan beri de ağır yergilere uğruyordu papaların bu tutumu. Dante'ye bak, «Cehennem Kantosu»nun bütün bir bölümünü din ticareti yapan papalara ayırıyor, acı acı sesleniyor onlara :

O Simon mago, o miseri seguaci,
Che le cose di Dio, che di bontate
Deono essere spose, voi rapaci
Per oro e per argento adulterate.¹⁸

Ateş çukurlarında baş aşağı gömülü olan bu papaların havada sallanan ayaklarının tabanlarını alevler yalıyor... Hayır, Luther'ın suçu ruhanilerin paraya düşkünlü-

(18) Simon, Aziz Petrus'tan cennet anahtarlarını satın almayla kalkışan putperest bir rahiptir. Dante'nin dizeleri şöyle çevirebilir:

Ey büyücü Simon ve sefil halefleri,
Siz ki faziletle evlenmişken,
Doymak bilmez hırsınızla aldatır
Satarsınız Tanrı varlıklarını
Altınlara, gümüşlere karşılık.

ğünü açığa vurmuş ve yermiş olmak değil. Papalar bu çeşit yergilere çoktan alışmışlardı, bütün çabaları onları duymazlıktan gelip örtbas etmektir. Luther'ın asıl suçu, tıpkı Galile gibi, kendi kendine düşünmüş, ve bağımsız, özgür bir düşünceyi dile getirmiş olmasıdır.

Batı dünyasına yayılmış olan şu Katolik dininin sa-natta, şiirde, edebiyatta meydana getirdiği bunca esere bakar, beğenir ya da beğenmeyiz, bu kültürün ürünlerini benimser ya da benimsemeyiz, ama ister sanat, ister düşünce, ister kültür ve uygarlık olsun, karşımıza dikilen varlığı bir din ve bir dünya görüşünün ürünü diye görmeyiz, yani Batı dediğimiz zaman, bu kavrama Hristiyan diye bir sıfat eklemek aklımızdan geçmez. Oysa Batı bütünü ve ayrıntılarıyla Hristiyan, özellikle Katoliktir. Batı'nın bu daraltıcı özelliklerinden silkinip bütün insanlığa uyabilecek bir gelişme yoluna nasıl girdiğini inceleyecek değilim, ama belki konumuz kendiliğinden aydınlatacak bu sorunu. Bakalım. Dediğim şu ki, Hristiyanlığın ürünü olan yapıtların kaynağında Hristiyanlığı görmüyoruz artık bizler. Oysa vardır ve bu varlığı bir kez için de olsa tanımlamaya değer.

Sorarım sana : Hristiyan olmak ne demek? Gel, Yuhanna'nın *İncil*'ine girişini okuyalım, eski çevirisini bırakıp, onu kendi dilimizde okumayı deneyelim mi?

Başlangıçta söz vardı,
ve söz Tanrıdaydı,
ve söz Tanrıydı.
O, başlangıçta Tanrıdaydı.
Her şey onunla yapıldı,
ve onsuz yapılmadı
var olanlardan hiç biri.
Onda hayat vardı,
ve hayat insanların ışığıydı.
Ve hayat karanlıkta parlar,
ve karanlık almadı onu.

Bir adam var oldu
Tanrının gönderdiği,
adı Yahya'ydı.
Tanıklığa geldi,
ışığa tanıklık etsin diye,
ağzından duyup inansın diye herkes :
Hayır, ışığın kendisi değildi,
ama ışığa tanıklık etmeliydi.
Işık, gerçek ışık,
her insanı aydınlatan ışık
gelmekteydi dünyaya.
Söz dünyada vardı
ve dünya onunla yapıldı,
ve dünya bilmedi onu.
Kendi evine geldi
ve kendi evindekiler benimsediler onu.
Ama onu benimseyenlerin,
onun adına inananların
hepsine verdi
Tanrı çocukları olma yetkisini.
Onlar kandan doğmadılar,
ne de beden isteminden,
ne de insan isteminden,
Tanrıdan doğdular.

Ve söz beden oldu
ve yerleşti aramıza,
ve biz onun şanını gördük
bir şan ki babadan biricik oğluna vergi
lütuf dolu, hakikat dolu.
Yahya ona tanıklık eder.
«İşte o benim dediğim,
benden sonra gelen
benden öne geçti,
çünkü benden önceydi.
Onun doluluğundan aldık hepimiz
lütuf üstüne lütuf.»

Üç kıta, biri 11, ikincisi 24, üçüncüsü 13 dize, yani herhangi bir orantı yok aralarında. Ama birinci kıtanın ilk dizesiyle, üçüncü kıtanın ilk dizesinde aynı kelime geçiyor : Söz. İkinci kıtada bambaşka bir konu ele alınmış, Söz kelimesi hiç geçmiyor. Ama bırakalım onu da, bu birinci kıtayı inceleyim. Ne diyor? Dört kelime geçiyor : SÖZ, TANRI, HAYAT, IŞIK. Bu dört kelime arasındaki ilişki nedir diye ararsan, bir oluş var, bir fiil var yani : bu fiil nedir? İbranlcesini okuyamıyoruz İncil'in, ama bu fiil dillerimizin hepsinde de bir yardımcı fiil gibi görünüyor : idi, var idi, oldu. Bir de yapmak ve onun karşıtı yapılmamak fiilli geçiyor. Başka ne fiil var?

— Filleri saymaya girişme, aslındakileri bilmediğimiz için kestiremeyiz tam anlamlarını. Başka bir yoldan gitmeli bence; ilk kelimeyi al : BAŞLANGIÇTA. Başlangıçta demek, bir şeyin başladığını göstermek demek, yani her zaman var değildi var olan, o halde fiil hangisi olursa olsun, dinamik bir oluş gözetiyor demek. Nerde okudum bilmiyorum, bir kitapta *Odysseia* destanından bir parçayla *Tevrat*'tan alınmış bir parça karşılaştırılıp, Homeros'un en ufak ayrıntılarına kadar gerçekçi olduğu, *Tevrat*'ınsa gerçeküstü bir üslupla tarih ve özellikle dünya tarihi olmak niteliği belirtiliyordu. Erlich Auerbach'ın *Mimesis*'inde olacak¹⁹, *Tevrat*'la *İncil*'in özelliği tarihsel bir akış izlemektir deniyor. Öyle ya, Tanrı ve söz'den dem vurulduğu halde, varlığı başlangıçsız ve sonsuz göremiyor bu din kitapları, hemen Tanrı katında olup bitenlere geçiyorlar. Şu birinci kıtayı şimdilik bırak da, üçüncüye bak : tam hikâyeye, tarihe giriyoruz : Tanrı Yahya'yı, İsa'yı tanıklık etsin diye göndermiş, o da görevini yapmış, sonra İsa gelmiş, kimi onu benimsemiş, kimi benimsememiş; yani bir şeyler anlatılıyor, bir söylenti aktarılıyor. İbranicede hikâyeye kipi varsa, herhalde o kiple yazılmıştır bu kıta. Senin İonyalı filozofların diliyle tam bir karşıtlık var burada :

(19) Erich Auerbach, *Mimesis, Dargestellte Wirklichkeit in der Abendaendischen Literatur*. Bern. Francko. 1946. (s. 7-30)

LOGOS da SÖZ anlamına gelir; ama o logosla bu söz arasında pek bir ilişki yok gibime geliyor. Hem söz diye çevirmişsin, acaba doğru mu? Eski deyimini : *Kelam*. Fransızca *le Verbe* sözden çok fiil. Her neyse, logos değişmez bir ilkeyi, süresiz bir kanunluğu gösteriyor, oysa bu SÖZ her ne kadar Tanrıysa, ışıksa, hayatsa, yani her şeyin kaynağıysa da, geliyor gidiyor, alınıyor, alınmıyor, benimseniyor benimsenmiyor. Bir de bakıyorsun son kıtada BÉDEN oluveriyor, yani bir insan ve o insan bir babanın oğlu. Biliyor musun, neyi hatırladım bu parçayı okurken: Kolophonlu Xenophanes'ı; ne diyor: Habeşler tanrılarını kendileri gibi yassı burunlu ve kara, Trakyalılar sarışın ve mavi gözlü düşünürler. Böyle olunca, atların, arslanların elleri olup da resim yapabilselerdi, atlar tanrılarını at gibi, arslanlar tanrılarını arslan gibi çizeceklerdi. Bu baba oğul ilişkisi de ona benziyor. Antropomorfik bir görüş değil de ne?

— İşte parmak bastın asıl meseleye! Gerçekten de bu Yuhanna *İncil*'i Hristiyanlığı özetliyor bir bakıma; şöyle ki Hristiyanlıkta öbür tek tanrılı dinler arasında ayrılık nedir diye araştırarak olursak, bir bu baba-oğul ilişkisi çıkar karşımıza. Çok önemli bir ayrılık bu, çünkü söz, ışık, hayat, hangi kelimeyle nitelenirse nitelensin, bu tanrı günün birinde yeryüzüne inmiş ve insan olarak insanlara karışmıştır demek. *Tevrat* bir Mesih'in geleceğini haber vermişti. O gelmeden hemen önce de Yahya tanıklığa gönderilmişti. Bir gün geldi ki, «söz beden oldu» diyor Yuhanna, yani Tanrı etten kandan bir insan oluverdi: herhangi bir insan gibi doğdu, yaşadı ve öldü. İşte ayrılık burda: Tanrı insan gibi doğar, yaşar ve ölür mü? Hristiyanlık dindaşlarını bu gerçeğe inanmaya çağırıyor. Çünkü *İncil*'ler İsa'nın Tanrı oğlu olduğunu ve insanları gök saltanatına kavuşturmak için yeryüzüne indiğini söylerler ve onun insanüstü, tanrısal bir özü olduğunu kanıtlamak için ölüleri dirilttiğini, kötürümleri yürüttüğünü, balıkları, şarapları çoğalttığını, yani birçok mucizeler yarattığını anlatırlarsa da, İsa'nın bu dünyadaki serüvenine inanmak,

varlığın kendisi olan sonsuz, bitimsiz, tek Tanrı'ya inanmaktan bambaşka bir şeydir. Nitekim Museviler kutsal kitapların İsa'ya kadar olan bütün olaylarını benimserler de, Yahudilerin kralı diye karşılarına dikilen İsa'ya dur derler. Onu amansızca öldürmüş olmaları şaşılacak bir olay değildir : İsa onların gözünde öyle bir devrimciydi ki, etkisi yalnız geleceğe değil, geçmişe de uzanıyor, kaynağında bulunmakla övündüğü din ırmağının akışını değiştiriyordu.

Muhammet İsa'ya karşı çok daha insanca davranır, onu peygamber sayar, kızıoğlu kız Meryem'den doğuşunu da şöyle açıklar : *Meryem dedi ki : «Tanrım! Benden nice bir çocuk doğar? Bana insan dokunmadı!» Yine Tanrı buyurdu ki : «Böylece Allah dilediğini yaratır, ne zaman ki bir nesneye hükmettiğinde, ona 'ol!' der, o hemen olur.»* Tanrının oğlu sorununu da şöyle yorumlar *Kuran : Allah oğul edinmedi, o kutsaldır, bir işe hükmederse, ona «ol!» der hemencek olur.*

Ama İsa'yla Muhammet arasında altı yüzyıllık bir süre var, o süre içinde olmuş, İsevi ile Musevi ayrılmışlardı, Muhammet ise asıl onlara karşı değil de, çok tanrılı ilkel dinlere karşı savaşırdı daha çok. Ne var ki İsa çağdaşı olsaydı ve dinini yaymaya kendi zamanında girişseydi, Muhammet onun doğuşunu Tanrının mutlak kudretiyle açıklamak şöyle dursun, peygamber sayılmasına bile izin veremezdi.

Evet, Hristiyanlığın inanılmayacak yönü Tanrının bir gün gelip de insan oluşudur. Bu dinin kuruluşu sıralarında asıl tepkiyi nasıl bir dogma yaratmışsa, sonraları da Hristiyanlığı sarsan ve içinden bölen din kavgalarına da bu dogma yol açmıştır. İsa'nın tanrı olup olmadığı ve ölümlü bir kadından doğmuş olması bu tartışmaların can alıcı iki noktasıdır. Ama Hristiyanlık bu dogmanın tartışmasıyla kalsaydı, milyarlarca yayılmaz, yüzyıllar boyunca tutunamazdı tutunduğu yayıldığı gibi. İsa bu katı, bu gerçekdışı dogmayı öylesine yumuşattı, insanlaştırdı ki, yalnız bir sevgi dini koydu ortaya.

— Ne demek istersin, a dostum? Her din bir sevgi dinidir. İnsan, tanrısına döker sevgisini, güvenini, umut ve kuşkusunu. İnanç dediğin sevginin en yücesi, en özlüsü değil mi?

— Ya o inancın taşıyıcısı bir insansa? O insan tanrı olup, insanlık koşulunun gerektirdiği acılardan sıyrılmak elindeyken, insanım der de insanlığın bütün çilesine katlanırsa, insanlığını daha çok duymak için çekmedik acı, görmedik işkence bırakmazsa, bundan yalnız sevinç, insan olma sevincini duyar ve işte kurtuluş budur, mutluluk burdadır derse sana, sevmez misin, inanmak istemez misin o insan-tanrıya? Evet, bambaşka bir telden çalıyordu bu İsa peygamber. Onun Baba dediği Tanrı hiç benzemiyordu Musa'nın korku saçan Yehova'sına, onun için sürükleyebildi fakir fukarayı, ezilenleri, sömürülenleri. Yeryüzünde kurmaya çalışıp kuramadığı sosyal adalet düzeninin, Babasının egemen olduğu gökler ülkesinde tam olarak kurulu olduğunu bildirdi; bu sözüne de inanmak gerekiyordu, çünkü İsa bu düzeni düşünmek ve söylemekle kalmamış gerçekleşsin diye kanını dökmüştü. Kurban vermişti kendini. Sonra on altı yüzyıl boyunca bu kişiyi bir kurum gölgelemiş gölgelemiş, görünmez hale getirmişti. Kurum şiştikçe şişmiş, kişi silindikçe silinmişti. İşte Luther bu kişiye, bu söze kulak verelim diyor, bütün kavga da ondan kopuyor.

— Anacığım, diyeceksin şimdi, sen de seviyorsun bebelli bu İsa'yı; öyle ya Batı kültürü içinde büyüdün, o benimsediğin, var gücünle yaymaya çalıştığın Yunan'ı Hristiyan aynasında yansımış olarak gördün, ilkçağın insan değerlerini Hristiyanlık mayasıyla yağrılmış olarak sindirdin. Ama bu kitabı niye yazıyorsun, bir düşünsene, sana aşılarmış bu sevgiyi bilincin eleğinden geçirmek için değil mi? Güzel bu İsa dini, epey iş gördürmüş insanlara, yapılar diktirmiş göklere dek, alacalı renklere boyatmış dünyamızı, en derinden gelen seslerle içini döktürmüş insana. Evet, seviyorsun, ama bu kitap niye? Ebedenle ruh ikiliğinden çıktın yola; insanlığın mutluluğu mu konun? Bel-

ki o, ama mutluluğu özgürlük diye anlar yirminci yüzyılın insanı; gördün Hıristiyanlığın bu ikilik kavramını nasıl kötüye kullandığını, insan ezmek, sömürmek için nasıl bir araç yaptığını. Benliğini bölümlü bilmekten, kişiliğini özerk bir bütün olarak duyamamaktan daha büyük kompleks olabilir mi? İşte bu kompleks doğurmuş Hıristiyanlık insanı. Öteden beri anlatıyorsun insanın bu rahatsızlığını. Eh şimdi İsa'ya duygulanmayı bırak da, yürü gene izlediğin yoldan. Ne diyordun : beden özgürlüğü konusunu tükettin mi, ruh özgürlüğüne mi geldin? Luther'i ele aldın: ruhun özgürleşme sürecinde Luther'in rolü nedir, onu anlat.

— 1520'de, inanca kavuştuktan birkaç yıl sonra Luther *Hıristiyanın Özgürlüğü Üstüne* adlı bir kitap yayımlıyor. Özgürlük ha? Evet, Luther hep ruhun özgürlüğü için savaşıyor. Bu özgürlüğü de Hıristiyan dininde buluyor. Nasıl olur? Özgürlüğü kısıtlayan Hıristiyanlık değil mi? Luther ise tam tersine söylüyor. Bak ne diyor :

«Bir Hıristiyanın ne olduğunu ve İsa'nın onun için kazanıp ona bağışladığı özgürlüğün ne olduğunu iyice anlamak için, şu iki önermeyi ileri süreceğim :

*Bir : Hıristiyan her işte özgür bir efendidir ve kimse-
nin buyruğunda değildir;*

*İki : Hıristiyan her işte bir kuldur ve herkesin buy-
ruğundadır.»*

Ne anlarsın bu sözlerden? İnsan nasıl hem efendi, hem kul olabiliyor? Bu ne biçim özgürlüktür ki, insanı herkesin buyruğuna verdiği halde, kimsenin buyruğuna vermiyor? Çelişmeli gibi görünen bu iki önerme arasında gerçekten çelişme var mı, yok mu? Bir karara varmak için, gene onun sözlerine kulak verelim: *«İnançtan Tanrı sevgisi ve sevinç doğar: sevgiyle insan özgür, şen ve canlı bir ömür sürüp, kendini hiçbir karşılık beklemeden öbür insanların hizmetine verebilir. Yoksul olan nasıl bizim fazla varlığımızı gereksinirse, biz de Tanrı karşısında yoksul olur. onun lütfunu gereksindik. Bu yüzden Tanrı nasıl hiçbir karşılık beklemeden İsa'nın aracılığı bize destek olmuşsa, biz de bedenimizin aracılığı ve elimizden gelen iş-*

lerle öbür insanlara destek olmalıyız. Böylece ömrümüz yüce bir güzellik içinde geçer...» Bir de şunlar : «İnsan inancıyla yeniden yaratılır ve cennete yeni baştan yerleştirilir. İnsan arınmak için hiçbir iş yapmak zorunda değildir, ama tembelliğe düşmemesi ve bedenini koruması için, ve yalnız kendini Tanrıya beğendirmek amacıyla iş görmesi salık verilir.»

— Anladım : özgürlükten inancı anlıyor Luther. İnanç da düşünce gibi değil mi? Düşüncem gibi inancım da yalnız benimdir, kimse karışamaz ona, benden başka kimse onu ne var edebilir, ne yok edebilir. Düşünüyorum, o halde varım, yerine : İnanıyorum, o halde varım da diyebilirim. İnancı cennet olabilir insana. Mistik dediğimiz nice nice insanlar sevginin de, sevincin de en yücesini inançta bulmadılar mı? Luther de Katolikliğin bin bir kuralıyla varamadığı inanç bütünlüğüne kendi kendine, özgürce ve yalnız İsa'nın sözüne kulak vermekle varıyor. Ama dinin gerektirdiği bütün işleri de silip süpürüyor bir kalemde. Evet, inanan Hristiyan özgür bir efendidir, ama özgürlüğünü başka insanların hizmetine vermek şartıyla. Karşılık beklemeden vermek sevginin ta kendisidir, bu sevginin en yücesine tanrı da diyebilirsiniz. İnanan insan bu sevgiden yoksun değildir, tersine fazlasıyla taşır onu içinde, ondan yoksun, yoksul olana vermeyi tanrısına yaklaşımanın en kestirme yolu bilir. İmdi buyruk altına girmekle kendine buyruk olur, kul olmakla efendi olur. İster kul, ister efendi desin kendisine, özgürlüğü tamdır. Anladım Luther'in ne demek istediğini. Çelişme yok, önermeleri birbirini tutuyor ve önemli bir gerçeği açığa vuruyor.

— İnanç özgürlük verir insana, ama özgürlüğünü elinden alan da inanç değil mi? İnancı bir kez kurdun, temele sağlamca oturttuğun mu, onun kulu kölesi olmuyor musun? Bir İsa'nın kurduğu adalet düzenine bak, bir de birkaç yüzyıl sonra Katolik dininin onun yerine oturttuğu zorbalık düzenine. Birine İsa'nın komünizmi deniyor, öbürüne tek bir isim verilemiyor, çünkü zorbalık mı, sömürücülük mü, kapitalizm mi, emperyalizm mi, hepsi var içinde.

— İşte bu açıdan Luther'i bir daha ele alalım : Luther'in hayatında ikinci bir safha vardır diyebiliriz, kendisi dinde yaptığı devrimi başarıp sağlam temellere oturtuktan sonra, kendisi gibi devrimci bir başka papazla karşılaşır : Thomas Münzer din devriminde daha ileri gitmek ister. Luther'in Münzer'e karşı tutumu ibret vericidir, onu inceleyelim aşağıda.

Papaların din ticaretine karşı koyan Luther bir gün geliyor ki, insanın insan tarafından sömürülmesini de İsa adına ve İsa'nın öğretilerine dayanarak yeriyor. Roma Kilisesi Luther'i aforoz etmiş, ölüm yargısına çarpmıştı. Luther'i tutan, destekleyen, ayaklanmış keşişi ölümden kurtaran kimdir? Bir prens, bir Alman derebeyi ki, tıpkı Papa gibi o da kiliselerdeki kutsal kalıntıları para karşılığında halka gösterir, elletir, öptürür. Gün gelir ki, Luther nasıl Kiliseye karşı ayaklandıysa, derebeylerinin zorbalığı altında inim inim inleyen köylüler de öyle ayaklanır. Luther de benimser ilkin davalarını, Papaya seslendiği gibi, derebeylerine de seslenir: *«Tanrının izniyle işler öylesine aldı yürüdü ki, kimse dayanamaz oldu sizin zorbaca basınıza. Yolunuzu değiştirin ve Tanrı buyruklarına boyun eğin. Bu dediğimi isteye isteye yapmazsanız, zorla yapacaksınız. Sizi zorlayan köylüler değilse, başkaları olacak. Köylülerin hepsini kesip biçseniz bile, Tanrı karşınıza başka düşmanlar çıkaracak. Çünkü sizi vurmaya karardır ve sizi vuracaktır. Size başkaldıranlar değildir, zulmünüze karşı koyan Tanrının kendisidir...»*

Ama Luther'i Papaya karşı tutmayı, onu kaçırmayı, saklamayı göze alan Alman derebeyleri, kılıç bu kez kendilerine karşı yönelince, bambaşka bir tavır takındılar. Luther'i tutmak, sözünü dinlemek şöyle dursun, onu hiçe sayıp çıkarlarına uygun olanı yaptılar, binlerce, yüz binlerce köylüyü asıp kestiler, kana boyandı tarlalar, kesik kafalar, kollar, bacaklar sürüklendi ırmaklarda. Niye ayaklanmıştı, ne istiyordu bu köylüler? Başlarında bulunan Thomas Münzer adlı keşiş Luther kadar inançlı, Luther'den daha güvençliydi. Luther Papalık saltanatını devir-

meve uğraşmıştı, Münzer bir adım daha ileri gidiyor : İsa'nın komünizmini getirmeye çalışıyordu. Zengine karşı fakiri tutuyordu ya İsa, zengine cennete gitmek devenin iğne deliğinden geçmesi kadar güçtür, demişti, başta gelenler sona kalacak, sonda olanlar başa geçecek, demişti. Martin Luther doksan beş maddeyle Papalığa karşı yerlerini nasıl kaleme almışsa, Thomas Münzer de on iki maddede sıralıyordu köylülerin isteklerini. İstedikleri de neydi ki : her köylü topluluğu papazını kendi seçebilsin, kölelik kaldırılsın, angaryalar hafifletilsin, hukuk düzeni kurulsun; on ikinci maddede de şöyle diyordu bu köylü bildirisi : *«Yukardaki bir ya da birkaç maddenin Tanrı sözüne uyuşmazlığı görülürse (ki sanmıyoruz görüleceğini), hemen vazgeçeriz bu isteklerimizden.»*

Luther'inkinden çok yumuşaktı bu bildiri, bir umutsuzluk havası içinde yazılmıştı. Luther'in *der arm mann*, fakir adam, diye vasıflandırdığı köylü sanki önceden biliyordu başına geleceği, İsa'nın kurduğu düzenin bir daha gerçekleşemeyeceğini. Ama *der arm mann*, koruyucusu, kışkırtıcısı Luther'den bekler miydi şu sözleri : *«Yetkililer görevlerini görsünler! Yola gelmediği her yerde vursunlar köylüyü. Bu işte her prens Tanrı hizmetindedir. Merhamet çağı geçmiştir, hışımla kılıca kalmıştır iş... Olağanüstü bir çağda yaşıyoruz, prensler bugün kan dökmekle kazanabilirler cennetlerini, başkaları duayla kazandıkları gibi. Unutmayınız ki, bu köylüler arasında aldatılmış, yanlış yola götürülmüş birçok ruhlar vardır. Bu ruhları ne pahasına olursa olsun kurtarmalı. Onun için vurun, boğun, öldürün! Bu arada can vererseniz, ne mutlu size, bundan güzel ölüm olur mu!...»*

Bunu Luther söylüyor, bunu Luther yazıyor, lüks ve sefahat içinde din duygusunu yitirmiş bir ahlaksız papa değil, bir Cesar Borgia değil, inançtan gözü dönmüş bir Savonarole de değil! Yüzyıllarca sarsıla sarsıla orta direği çökmüş kilise enkazının altında İsa'yı bir insanlık ülküsü olarak çıkarıp diriltten Luther, halk dini, halk dili, halk düzeni için savaştan Martin Luther...

Acı üstüne acı, kan üstüne kan.

Kayna kazanım kayna, yan ateşim yan.

— Macbeth'in cadıları?...

— Evet, cadılar, cadı kazanı. Ingulsition nereye varmışsa, reformation da oraya varıyor : kan dökmeye, insan öldürmeye, dın adına, inanç adına, insanın kurtuluşu, mutluluğu adına... Olur şey mi, inanılır şey mi?²⁰

(20) Luther hakkında buraya aktardığım bilgilerin ve metinlerin çoğu şu kitaptan alınmıştır: Georges Casalis, **Luther et l'Eglise confessante**, Editions du Seuil, Maîtres Spirituels No. 28, Paris 1962.

III.

BİZİMÇAĞ
(*Symphonia*)

.

DEVİRİM

— Bunca yüzyıl özgürlük uğruna savaşıyor görüyoruz insanı : beden özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, inanç özgürlüğü... Çabılıyor, içine saplandığı bataktan çıksın da, açık havada rahat soluk alsın diye. Ve sırasıyla birçok yolları deniyor; ama kiminde açılmaz bir engel çıkıyor karşısına, kimi yol çıkmaza götürüyor onu. Arapsacı gibi giriftleşiyor değerler. Açıklık, mutluluk derken, fıkır fıkır bir zift kazanı içine düşmüş buluyor kendini. Rönesansı ele aldık, reformation'u inceledik; doğrusunu istersen, bu incelemeler sonunda, insanı özgürlük yolunda epey ilerlemiş göreceğimizi umuyordum, oysa ikisinde de Ingultion'la karşılaştık. Ortaçağdan bu yana bir arpa boyu yol alamadı mı insan? Niçin ilerleyemiyor? Sen de ben de biliriz ki yol almak Ay'a merdiven uzatmak, ya da atom bombası yapmak değildir. İnsanın yalnız insanlık yolunda mutluluğa varabileceğini iyice biliyoruz. Ama yolu bulmakta neden bu kadar güçlük çekiyor insanlar?

— Tuhafsın : mutluluğun bir tek yolu varmış da, ormanda ağaçlar çalılar arasında onu bulmak gerekmiş gibi konuşuyorsun. Yani din adamları gibi, bir tek doğru, bir tek gerçek mi benimsiyorsun? Mutluluk yolu her çağ, her insan, her topluluk için bir mi? Rönesansı, reforma-

tion'u incelemişsin de çıkmaza varmışsin ikisinde de! Bu koca akımları kavrayabildiğini mi sanıyorsun? Yaptığın da ne : iki akımı en iyi yansıtır sandığın birer kişi seçmişsin, onların tek tük sözlerini aktarıyorsun, içinde yaşadıkları bazı olayları anlatıyorsun, bu olaylara tepkilerini izliyorsun. İki de birde de bir şiir alıyorsun ele, çağına özgü diye yorumlamaya girişiyorsun onu : yorumların nesnel de değil, kendi yaşantılarının açısından bakıyorsun her şeye. Bu kez DEVRİM diye bir başlık koymuşsun. Yüksekten atmışsin gene. Hangi devrim, ne devrimi? Korkarım Fransız Devrimini anlatmaya kalkışacaksın şimdi de.

— Evet. Sen istediğin kadar taşla beni, gene de bir şiirle girişeceğim işe : *La Marseillaise*, Fransa Cumhuriyeti'nin milli marşıyla. Onun ilk ve son kıtalarını ele alalım diyorum, ama Türkçeye çevirmeyelim, çünkü Fransız Devriminde bestelenip Fransa'nın cumhuriyetçi hükümetlerince benimsenen Marsilya Marşı bir sınıfı başka bir sınıfa karşı ayaklanmaya çağırır. Türkçesi verilirse, Türk Ceza Kanununun 142. Maddesinden kavuşturmaya uğrayabilir.

— Güleyim bari! Savcının başka işi yok da, senin *La Marseillaise* çevirine takılacak! Ayol, futbol maçlarında bile söylenir milli marşlar. Bu mu propaganda sayılacak?

— Neyse, ben Fransızcasını yazarım da, sonra düşünürüz :

Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé!
L'étendard sanglant est levé! (bis)
Entendez-vous dans les campagnes
Mugir ces féroces soldats?
Ils viennent jusque dans nos bras
Egorger nos fils, nos compagnes.

Aux armes, citoyens, formez vos bataillons!
Marchons! Marchons!
Qu'un sang impur abreuve nos sillons!

Amour sacré de la Patrie,
Conduis, soutiens nos bras vengeurs!
Liberté, Liberté chérie,
Combats avec tes défenseurs! (bis)
Sous nos drapeaux, que la victoire
Accoure à tes mâles accents!
Que tes ennemis expirants
Voient ton triomphe et notre gloire!

Aux armes, citoyens, formez vos bataillons!
Marchons! Marchons!
Qu'un sang impur abreuve nos sillons!

Bilirsin ya, *La Marseillaise*, Rouget de Lisle adlı bir subayın eseridir. Strasbourg'da karargâh kurmuş Fransız ordusunun istihkâm Yüzbaşısı Rouget de Lisle bu marşın müziğini de, sözlerini de 26 Nisan 1792'de bir gecede yazmış derler. Marşına taktığı ad : *Chant de guerre pour l'armée de Rhin*, Ren ordusuna savaş türküsü idi. Devrim üç yıldan beri sürüp gidiyor, mutlak krallık ve feodalite düzeni temelinden sarsılıyordu. 1789'da Paris halkı Bastille Kalesi'ni almış, XVI. Louis'yi Millet Meclislerini toplama-ya zorlamıştı. Meclis meşrutiyete temel olacak bir anayasa hazırlarken, yeni düzene katlanamayıp Fransa dışına göçmüş asilzadeler bir yandan, anayasa düzenine gönüllü görüldüğü halde, Fransa'ya saldırıp silah gücüyle eski düzeni yeni baştan kurmaları için, Avrupa hanedanlarıyla gizliden gizliye pazarlığa girişen XVI. Louis öte yandan devrimi alaşağı etmeye çalışıyorlardı. 1792 baharında yabancı ordular Fransız topraklarına girmişlerdi bile. Birkaç ay önce memleketten kaçıp düşman safına geçmeyi deneyen kral ve ailesi yolda yakalanmışlar, Paris'te Le Temple Hapishanesi'ne kapatılmışlardı. Kıtık gene baş göstermiş, Paris halkı gene ekmeksiz kalmıştı. Devrimin üç yıllık çabaları boşa gitmek üzereydi : gerici güçler ağır basıyor, taşrada, köylerde yeni düzene karşı direnmeler, ayaklanmalar oluyordu. Devrim, birlik olmuş iç ve dış düşmana karşı savaşmak zorundaydı. İşte bu sırada Rouget de

Lisle Ren ordusunu savaşa çağıran bu marşı yazdı. Marş hemen tutunup hızla yayıldı, öyleki Paris'i desteklemek üzere Marsilya'dan gönderilen bir tabur asker yolda öğrendikleri bu marşı söyleye söyleye girmişlerdi Paris'e ve başkenti bir alev gibi saran *Marsilyalıların Marşı* halkı coşturarak devrimci gücünü artırdıkça artırmıştı. O gün bugün *La Marseillaise* devrimci karakterini yitirmedi. Napoleon onun için : «Bu havanın bıyıkları var» dermiş. Gerçekten de devrimi Avrupa'ya yaymak amacıyla sefere çıktığında Bonaparte'a en iyi savaş ortağı Rouget de Lisle'in bu marşı olmuştu, çünkü yüzyıllardan beri üstün sınıfların baskısı altında ezilen halklar Fransız ordusunun kendilerine *La Marseillaise* ile birlikte özgürlüğü de getireceğine inanıyorlardı.

— Ee peki, ne oldu? Napoleon Avrupa halklarına devrimi mi özgürlüğü mü, insan haklarını mı getirdi? Tam tersine kcyu bir zorbalık getirdi. Savaşla kana boğdu Avrupa'yı. Kendi ulusunu da iliklerine kadar sömürdü, öyle ki birkaç yıl içinde bitkin düşen halkının, özgürlüğü özleyecek gücü bile kalmamıştı. Devrimin parlak renklerle gözlerinin önüne serdiği özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkelinin, gerçekleşmeyen, gerçekleşmeyecek, hiç değilse halkın kendisi için hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir serap olduğunu anlamıştı Fransız halkı. Hem sorarım sana: bu 'bıyıklı' havayı, *La Marseillaise*'i sen halkın bir türküsü mü sayıyorsun, halkın içinden, ciğerinden mi koptu biliyorsun onu? Hiç de öyle değil! Üslubuna bak bir kere : şişkin, tumturaklı, düzme bir dil... O ne o : «*enfants de la patrie*», «*l'étendard sanglant est levé*», «*pue la victoire accoure a tes mâles accents*»... Bu lafları gel de çevir bakalım çevirebilirsen! İçi boş kalıplar bunlar. Halk böyle mi türkü söyler? Şaşarım bunu seçtiğine, sen de pek iyi bilirsin ki *La Marseillaise* Paris halkının devrim sırasında kendi bestelediği bir türkü değildir. Hem Rouget de Lisle kim? O da asilzade, devrimle sınıf çıkarlarının zedelendiğini anlar anlamaz devrime sırt çeviren bir subay. Sen halkın öz malı olan türküleri ara. Vardır böyleleri : İn-

sanın insan olarak hak ve ödevlerinin ne olduğunu birden, göz kamaştıran bir ışık içinde görmeye başlayan Fransız halkı insanlık uğruna giriştiği bu ölüm kalım savaşında ses, oyun ve sözü birbirine katarak, Paris meydanlarında coşkuyla horalar tepmiş, türküler çağırmıştır. Bunlar vardır; ama devrim sonucu Fransız halkını aldatanların bu havaları tutmadıkları da bilinir, nitekim senin Napoleon başa geçer geçmez yasak etmiştir *Ça ira* ve *La Carmagnole* gibi gerçek halk türkülerini; La Marseillaise'i tutmuşsa, kendisine benziyor diye tutmuştur, yalancı, düzme bir marş olduğu için.

Hem ne istiyorsun, nedir amacın bu Fransız milli marşını buraya almakla? Villon dedin, Shakespeare dedin, *İncil* dedin; peki : bu metinlerin bir değeri var ya da olabilir, düşünce sürecini adım adım izleyelim diye katlandım bütün bu yabancı edebiyata, ama işi kötü edebiyata dökersen, insanlığın aşamalarını milli marşlarla anlatmaya kalkışırsan, ben yokum artık. Üstelik de söylesene bakalım nereye varacak bu yazı? Fransız Devrimini anlatacakmışsın! Eh insaf yahu! Kaç sayfaya sığdıracaksın bunu? Ecce Homo kitabı yetecek mi, yoksa başka bir kitaba mı taşıracaksın konuyu? Fransız Devrimini nerden biliyorsun, onun üstüne kaç kitap okudun ki bana anlatmaya kalkışıyorsun! A dostum, boyundan büyük iş değil de, iş bile değil artık bu senin yaptığın. Otur oturduğun yerde, yazamayacaksın bu yazıyı, çıkaramayacaksın bu kitabı.

Dost haklı çıktı : yazmadım yazıyı. Aylarca uğraştım, yazdım attım, yazdım yırttım, tomar tomar kâğıt karaladım, olmadı, yazı çıkmadı. Düşünceler renkli kelebekler gibi uçuşuyordu kafamda : hiçbirini yakalayamıyordum, hiçbirinin ne rengi ne biçimi kesince belirliyordu beynimde, fikirler kelime ve cümle, yani söz olup doğamıyordu bir türlü. Zamanla renk ve biçim de silindi, dumanlandı ortalık, konum benden uzaklaştı : ne yazabiliyor, ne düşünebiliyordum, ne söylemek istediğimi bile bilmiyordum ar-

tık. Okuyucum, o ne çiledir o! Kitabına yabancılaşma, kendisine yabancılaşma... Neden böyle olduğunu bilemezsin, çare dersin bulamazsın başka bir şey de yapamazsın, elinden hiçbir şey gelmez, ne bir yazı, ne bir çeviri... Şaşkın şaşkın dolaşırsın, acırsın kendine. Birgün olacak diye körolası umuttan da hoşlanmam : Camus gibi, Sartre gibi, umutlara sarılmak insana yakışmaz diye düşünürüm ben de. Olmayacaksa olmasın, gücüm yetmiyorsa, yazılmasın bu yazı!

Bir kitap yazılmamış bir bölüm varsa, o kitap kitap olur mu? Bilmem, karar veremiyorum, belki olmaz. Ama bir yazar, kitabının bir bölümüne gelip aylarca çalışır dindir de, o bölümü yazamazsa, ne yapar? Kitabını yazmaktan vazgeçebilir, yahut o bölümü yazmaktan vazgeçebilir. Kitabımı yazmaktan vazgeçemiyorum : Ecce Homo'dan vazgeçmek kendimden vazgeçmek olur : bir bölüm atlamak ve düşüncemin akışındaki bir boşluğu saklamak, okuyucuya yalan söylemek ve bugüne dek yazdığım yüz şu kadar sayfanın gerçekliğine leke sürmek olur. Bunu da yapamıyorum. Devrim bölümü, biliyorum, bu kitapta yer almalıdır, ama onu ben yazamıyorum. Neden yazamıyorum? Belki devrimi anlamadım, belki devrimi yaşamadım, gereğince anlamadım yaşamadım da ondan dile getiremiyorum; belki şu, belki bu, ama yazamadım işte, ne dialog biçimini tutturabildim, ne monolog biçimini. Namuslu bir yazar olarak elimden bir şey gelir : nasıl yazmadığımı yazmak. Açık açık, temiz temiz anlatırsam, sen, sabırlı okuyucum, neden yazmadığımı belki anlarsın. aramızda monolog ya da dialog, tekli ya da ikili bir konuşma, Ataç'ın deyişiyle bir söyleşi kurulur ve senden bana, benden sana esen ılık düşünceler gelir kara sözcükler biçiminde ak kâğıt üstüne dizilir. Sonunda da devrim mi, mevrim mi, adı ne olursa olsun, bir yazı çıkar ortaya.

Neden insanımla birlikte ben de çıkmaza girdim? Ni-

çin yazamıyorum bu yazıyı? Acaba nereye varmak istediğimi bilmediğim için mi? Nereden geldim, nereye varacağım, bunu özetlesem kendi kendime.

Platon'un beden-ruh kuramını eksen yaptım düşünceme. Bu çıkış noktasından, zamanda geriye ve ileriye doğru iki yönden yürüdüm. İlk olarak Platon öncesi görüş dünyasını, görüşler bütününe inceledim. Bu dünyayı bir bütün olarak kavrayabilmek için, görüşlerin dile gelişini bir yandan şiirde, öte yandan felsefede, yani düşünce ve bilimde ele aldım. Gördüm ki şiirle felsefe aynı yola çıkıyor, aşağı yukarı aynı sözlerle aynı dünya görüşünü dile getiriyor. Bu dünyada insan uyumlu bir bütün içinde kaynamış, uyumlu bir birliktir: kendi içinde kaynamış, uyumlu bir birliktir: kendi içinde birlik vardır, kendi kişiliğiyle dış dünya, yani içinde doğa ve toplum arasında birlik ve uyum vardır. Bu bakımdan insan *mutludur*: kendi dışında bulunan kurulu düzenleri —doğa ve toplum, daha çok da doğa— izlemek, anlamak ve söylemek çabasıdadır. Bu çabada bir iç çekişme yoktur. İç ve dış düzeni olduğu gibi benimsemiştir. O bakımdan da *özgürdür*.

Özgür ve mutlu diyorum; bu iki kavramı tanımlamalı: *Özgür olmak ne demek? Mutlu olmak ne demek?* Mutlak bir bağlantı kurmuşum bu iki kavram arasında. *Böyle bir bağlantı var mı? Besbelli ki özgürlükten ne anladığımı açıklamalı.* Özgürlük ilintili, bağıntılı bir kavramdır; özgürlük gerçekte bağıntılıdır. Descartes: «*Düşünüyorum, o halde varım*» der ya, insan düşündüğü anda, düşüncesi vardır, bu düşüncenin varlığı insanın asıl varlığıdır, diyor Descartes. Ama insan, özgürlüğü düşündüğü oranda özgür müdür? Bir bakıma öyledir, çünkü özgürlüğün düşüncesini kavrayabildi mi, özgürlüğün kendisini elde etmek için çabaya girer. İki aşamalı bir süreçtir bu: özgürlük düşüncesi özgürlüğün soyut varlığını sağlar, soyut varlıksa somut varlığın gerçekleşmesi yolunu açar. İki anı birbirini yakından izleyen bir süreç. İki anı da bir bilinç anıdır: *une prise de conscience*, bir bilince varma: köle köleliği-

nin bilincine vardığı an, köleliği yenmek için savaşmaya başlar. Tasarladığı özgürlüğe kavuşmak için, önüne dikilen engelleri bir bir aşması, yenmesi gerek. Ne var ki salt özgürlük diye bir şey yoktur. Özgürlüğü, sonsuzluğa uzanan bir yol olarak alırsak, yol üstünde bir engel aşıldı mı, bir başkası dikilir karşımıza, onu da yenmek gerekir. Özgürlük bitimsiz bir özlemdir insanda : İnsan salt özgürlüğe kavuşamaz. Kavuştu mu tanrılaşır.

Derken kestini gene sözümü, karışmak, konuşmak istedin, oysa sensiz düşüncektim bu konuyu. Ama neyse, söyle, ne diyorsun?

— Çok soyut konuşuyorsun, diyorum. Üstelik de sen konuşmuyorsun. Sen değilsin bunları söyleyen, senin düşüncelerin, senin yaşantıların değil bunlar : Başkalarının etkisinde kalmışsın, onları aktarıyorsun, Vercors'u, Camus'yü. Belki farkında bile değilsin, ama öyle. Soyut düşünceyi hem beceremiyorsun, hem de böyle düşünmek şimdiye dek tuttuğun yola uymuyor : İnsanı canlı bir tarih süreci içinde izledin. Mutluluk özgürlük diyorsun : mutluluk mu özgürlükten gelme, özgürlük mü mutluluktan? Bir çeşit tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıkar sorununa getirdin sözü. Bu yolda asıl sen çıkmazdasın. Konuna dön : Platon'un beden-ruh ikiliğini eksen yaptım diyorsun. Geriye ve ileriye gitmişsin. Gerisi ne? Şiiri ve düşüncesiyle Ege ilkçağını ele aldın. Bu çağ hem mutlu hem özgür diyorsun. Özgürlük bir bilinç anıdır da dediğine göre, bu çağ bilinçli bir çağ olmak gerek. Platon'a çatıyordun senin insanının özgürlüğünü, mutluluğunu elinden aldı diye. Platon bir eksen, ama Platon'dan önceki çağ da özgür ve mutluydu, ve Platon gibi bilinçliyse, gerisiyle ilerisi arasında ne fark, nasıl bir ayrım var, anlamıyorum. Neden İlkçağ, Ara Çağ, Bizim Çağ diye bu bölmeli başlıklar? Neye göre ikiye, üçe bölüyorsun kitabını? İnsanın beden ve ruh diye ikiye bölünmesine karşıt olan sen değil miydin? Yoksa senin kafan da mı bölmeli bir kafa?

— Evet, Platon bir eksen ve bir bilinç noktasıdır. Kesen olarak ayrılıyor ondan önceki ve ondan sonraki çağ-

ların düşüncesi. İstersen, bu bilinç noktasıyla birbirinden ayrılan çağlara şimdilik bilinç öncesi çağlarla bilinç sonrası çağlar diyelim. Bu ikisinin özgürlüğü bir değil. İstersen, orada da bir ayırım yapalım : bilinç öncesi özgürlükle bilinç sonrası özgürlük diyelim. Ege ilkçağı özgür ve mutlu, çünkü özgürlüğü öne, varılması gereken bir erek olarak dikmiyor, geleneksel doğa ve toplum düzenini kabul ediyor, benimsiyor, onu bir engel, mutluluğuna bir köstek diye görmüyor. Platon'dan sonra öyle mi? İlkın Platon'un kendisi insana, içinde yaşadığı geleneksel düzenin dışında ve üstünde bir erek çiziyor, toplumu da olduğundan başka türlü kurmaya çalışıyor; insan-doğa ilişkisini de yeni kuramlara göre açıklayıp, insanı bu ilkeleri tanımaya çağırıyor. İnsanın, ancak bunları tanıdıktan sonra, insan olup mutluluğa varabileceğini ileri sürüyor. Özgürlük bir tanım sorunudur Platon'a göre; özgürlük de, onun sonucu olan mutluluk da erek olarak öne yansıtılıyor. Oysa bilinç öncesi çağ için, arkada kalıyor özgürlükle mutluluk; doğa ve toplumla uyumdan doğan bir durum oluyor. Hesiodos'un Altın Çağ efsanesini hatırlasana. Doğa ile birlik olmaktan doğan mutluluk çok geride kalmış, insan mutluluğunu çoktan yitirmişti bu efsaneye göre, bir daha bulmamacasına yitirmişti : demir çağın belalı cenderesi içinde kıvranır durur. Platon'la özgürlük de, mutluluk da öne, ileriye, geleceğe yansıtılınca, insan bir savaş girmek zorunda kalır, engelleri ortadan kaldırıp ereğe varmak için. Bilinç aşaması engellerin dikilmesine yol açıyor. Platon'dan kısa bir süre sonra, tek tanrılı dinler kuruldu, Hıristiyanlık tutundu ve yayıldı. Bu din insanı bedeniyle ruhuyla köstekleyen engeller dikti önüne. Hatırlarsın ya : Adem'le Havva cennetten kovulduktan sonra, bir daha içeriye giremesinler diye Tanrı, ellerinde alev saçan kılıçlarla melekler dikmişti cennet bahçesinin çevresine.

— Anlıyorum : kitabının ana hatlarını boydan boya bir daha ele alıp özetlemekle ne amaç güttüğünü anlıyorum. Böyle bir bilanço çıkarmak gerisi ve ilerisi için fay-

dalı olabilir : geldiğin yolu aydınlatıp gideceğin yola ışık tutabilir. Ama salt mantık üstüne kurduğun bu düşünce yöntemi, kitabına yabancı bir hava katıyor. Üslubun bozulmasın bu yoldan! Üslup değiştirmekten sakın. Düşüncenin mantıklı akışında bir noktaya gelmişsin ki, burada DEVRİM bölümü gereklidir diyorsun, peki; ama şimdiye dek izlediğin tarihsel yoldan ayrılıyor, renksiz bir soyutluk enginine dalıyorsun birdenbire. Kanıtlamak istediğin şu : Platon ve özellikle Hristiyanlıktan sonra insanın özgürlük ve mutluluk arayışı başka bir biçime giriyor. İyi ama bunu kesin zıtlıklar çizmeden yapamaz mısın? Platon bilinç anının ta kendisidir, Platon'dan önce bilince varmamış insan, bu yüzden de özgürlüğü aramamıştır demek basite kaçmak değil mi? Bilinç öncesi çağlar, bilinç sonrası çağlar... Bu deyim yersiz, uygunsuz, üstelik de yanlış. Bilinci Platon'la başlatırsan, Ege düşüncesini yermek atmak zorunda kalırsın, oysa asıl onu yüceltmek senin amacın. Kendi kendinle çelişmeye düşüyorsun.

— Eeh... somut anlatıyorum beğenmiyorsun, soyut düşünce veriyorum istemiyorsun. Ne istediğine karar ver! Hem ne diye karıştın gene işime, kendi kendime düşünecektim bu bölümü. Yazamadığımı söyledim ya, bırak barı ne yapıp ne yapamadığımı kendi kendime anlayayım. Çekil git artık! Kemirdin sömürdün beni. Düşman mısın, nesin, sen?

— Bak Heidegger ne diyor : *«En belalı, en zorlu tehlike düşüncenin kendisidir. Onun için kendi kendisine karşı da düşünmesi gerekir, oysa binde bir yapar bunu.»*

— Ne demek? anlamıyorum. Dedim ya, bırak beni kendi yolumdan gideyim. Bir iddiam yok ki, biliyorsun, insanı bulmak sevmek istiyorum. Canım Kuros'um, Egeli insanım...

— Sevdiğin Egeli insan bak ne diyor : *«Aynı ırmaklara hem giriyoruz hem girmiyoruz, hem biziz, hem biz değiliz...»* Anlıyor musun bu sözü?

— Sus! Ben konuşacağım... Ege'de bilim doğdu : Bilim bilgi değildir, bilgi Ege düşünürlerinden önce de var-

dı, Ege'nin çoğu bilgileri dışardan gelmedir : Mezopotamya'dan, Fenikye'den, Mısır'dan. Bilgiyle bilim arasındaki ayrım ne? Gök bilgisi, denizcilik, sağlık bilgileri, matematik, giderek yazı bile dışardan geldi Egellilere, alfabelerini Fenikyelilerden aldılar örneğin, ama aldıktan sonra da Homeros destanları diye bir yapıt çıktı ortaya. Nasıl oldu bu iş: besbelli ki bir başkalık var bilgiyi kullanmada. Öbürleri geleneksel bilgileri sürdürüyorlardı, yenilerini katsalar bile onlara, nicelikte bir değişme oluyor, nitelikte olmuyordu. Bilgiyi bilim yapan Egeli İonyalılar, bizim Yunanlılar dediğimiz insanlardır; bu bakımdan Yunan mucizesi demek yerindedir. Ege mucizesi demek daha doğru olurdu. Bu olay gelenekte bir kesintiden doğuyor : bir gün geliyor ki insan hayır diyor geleneksel bilgilere, onlara karşı ayaklanıyor. Acaba böyle mi? diye soruyor kendi kendine. Bu soru Galile'nin sorusunun tıpkısıdır, ne var ki Ege sorucuları yalnız gözleme dayanıyorlar, deneyi daha bilmiyorlar. Ama davranışları birdir : yalnız kişisel akla güvenerek bakıyorlar çevrelerine, tartıyorlar, ölçüp biçiyorlar ve gözlemlerini aklın sınavından geçirdikten sonra dile getiriyorlar. Bireyci bir davranış bu, bireyci çağlar bunlar, bu çağlarda ilerleme toplumcu görüşten bireyci görüşe geçmekle elde ediliyor.

Platon'un görüşü, davranışı başka mı? Ege düşünürleriyle Platon arasında elbette ki bir ayrım var, ayrım olduğunu gördük. Bunu kesinle dile getirmek çok önemli : kitabımın bel kemiği bu.

— Haydi, dile getir bakalım : neymiş bu ayrılık?

— Platon bireyci değil, toplumcu. Toplumun iyiliği için düşünüyor ve kuruyor düzenini, toplumun mutluluğunu kesince dile getirmek, sonra da o mutluluğu sağlayacak koşulları gerçekleştirmektir amacı. Bir toplum düzeni kurucusudur Platon, Lykurgos, Solon gibi bir kanun koruyucusu, bir yasacı. Başka emeli yok aslında, bütün o dialoglar, bin bir konuyu ele alan tartışmalı düşünceler hep bir hedefe çıkıyor : kusursuz toplum düzenini kurmaya; *Devlet*'tir, *Kanunlar*'dır tek eseri. Onun için kovuyor Ho-

merc's'u Devletinden, yoksa büyük ozanı sevmediğ'inden değil. Bak ne diyor *Devlet*'te : «Çocukluğumdan beri Homeros'a duyduğum sevgi ve saygı duraksatıyor beni, ama gene de söyleyeceğim. Bütün o güzel tragedyaları yaratanların ilk ustası, yol göstereni Homeros'tur, biliyorum. Ama doğrunun hatırı bir insanın hatırından daha büyüktür.» (Dev. 595 c).

— Pekî neymiş bu *doğru*? Şiiri, güzeli feda etmeyi gerektiren bir doğru var demek, söylesene bunun ne olduğunu.

— A canım, ben mi söyleyeyim, içinde yaşıyoruz bu zorlu doğrunun. Senin benim sesimizi bastırıyor, mutluluk özlemlerimizi tıkıyor boğazımıza; bireyin mutluluğu hiçtir diyor bize : tek insanın değil, bütün insanların mutluluğu için kuruluyor artık bugün ve yarınki düzenler. Toplumculuk, sosyalizm, komünizm... bu düzenleri gerçekleştirmeli ne pahasına olursa olsun, şairleri kovmak, aydınları ezmek pahasına da olsa...

— Sesin acı çıkıyor, ağlayacaksın nerdeyse. Öylesiniz siz Batılı aydınlar, toplumcu dersiniz kendinize, oysa ödünüz kopar bunca özlediğiniz sosyalizm birgün gerçekleşecek diye; çünkü bireycisiniz iliklerinize dek, toplumcu düzende yeriniz yoktur, kovulur sürülürsünüz ya da inim inim inlersiniz sesinizi duyuramadığınız, sözünüzü ağzınıza tıkadıkları için.

— Niye bu taşlama, bu düşmanca davranış? Bu sorun hepimizin sorunu değil mi? Sen de bu sorunu keskin bir bıçak gibi etine saplanmış duymuyor musun? Sen de gerçekleşmesini özlediğin toplumda yerinin ne olacağını kendi kendine sormuyor musun, görevini hem kendi doğruluk görüşüne hem de toplumu yöneten kişilerin görüşüne uydurmakta güçlük çekeceğinden korkmuyor musun? Sus. karşılık verme, önce Brodski davasını gözden geçirelim bir kez.

Brodski davası yazılmadı. Çünkü Brodski davasını başka davalar izledi, daha başkaları da izleyecektir herhalde.

Dava konusu sorun şudur : toplum düzeni içinde her insanın bir çalışması ve bir ürünü vardır. Tarım işçisi buğday üretir, fabrika işçisi mal yapar. Bu ürünlerin ikisi de insanların tüketimine yarar. Her iki işçinin çalışması topluma doğrudan doğruya faydalıdır.

Ya sanatçı? Ve özellikle şair? Onun çalışma ürünü ne işe yarar?

Platon niçin kovuyordu Homeros'u devletinden? Çünkü devlet öyle bir düzen içinde kuruluyordu ki, toplumda her kişinin bütüne doğrudan doğruya faydası dokunsun : Marangoz masa yapıyor, kunduracı kundura yapıyor, duvarcı ev yapıyor. Doğruluk nedir? sorusuna da : «*Doğruluk her insanın kendi işini yapmasıdır*» diyordu Platon.

El işçilerinin başında devletin bekçileri ve yöneticileri vardır. Onlar tüketime yarayan işlerle uğraşmazlar, kurulu düzeni korumak, savunmak, sürdürmektir onların işi. Bu işi başarabilmeleri için titizlikle eğitilmeleri gerekir. Gözle görülür, elle tutulur bir ürün vermez bunlar, ama görevlerini ancak birtakım erdem ve yeteneklerden pay aldıktan sonra başarabilirler. Nasıl elde edecekler bunları? *Eğitimle*. Bekçilerin eğitimini inceler uzun uzadıya Platon. Ve Homeros'u bu eğitime almaması, şairin gerçeklikten yoksun olduğundan ötürüdür. O ne demek?

Masa vardır insan-işçinin yaptığı, masa ideası vardır tanrı-işçinin yaptığı. Peki şîir nedir ve şîiri kim yapar? Masa ve masa ideası gibi, gerçek ve onun ideası mı vardır, yani bir yandan hayat ve yaşayan insanlar, öte yandan bu gerçeklerin şîirde canlanması mı vardır? Şair bir *demiurgos*, bir tanrı-işçi midir? Korkar bu fıkirden Platon. Hemen atar onu. Hayır, yalandır şairlerin canlandırdıkları, gölge ve görüntüdür, gerçekle ilişkisi yoktur. Telaş içindedir Platon : sanatın yalnız ve yalnız bir *mimesis*, bir taklit, bir benzetme olduğunu kanıtlamak için bin dreden su getirir : yok Akhilleus ölümden korkar mıymış,

yok Zeus bulutlarda sevişir miymiş, koca yiğitler, tanrılar sövüp sayarlar mıymiş, hamallar gibi? Yalan bunlar, yalan. üstelik de insanı iyiye değil, kötüye götüren yalanlar, ahlak bozucu, tehlikeli! Bir sürü örnek verir. Bir şey anlayamayız biz bu örneklerden, bal gibi gerçek, bal gibi hayat deriz onlara. Peki, niye bu öfke? Sakallı feylesof bir düzen kurmak emelindedir, her şeyin yerli yerinde olduğu insanca bir düzen : bu düzende demiurgos, yani tanrı gerçeklerin idealarıyla gökyüzünde, insan-ışçı de gerçeklerin görüntüleriyle yeryüzündedir. Bir Homeros çıkar da karıştırırsa bu iki alanı, gerçekler dünyasını yeni baştan kurup demiurgos olmaya kalkışırsa, tehlikeli olur. Homeros'ları atmak daha elverişlidir, onları atarken Platon denilen sanatçı ciğerinden bir parça koparıp atmak zorunda kalsa da.

Brodski davaları işte budur. Yeni kurulan düzenler yaratıcılığı kendi kişisel yasalarına göre uygulayan sanatçıdan korkarlar. Onun toplumdaki yerini ve görevini keşince çizmek isterler, çizemezler bir türlü. Çünkü peşin yasası yoktur sanatçının, yasasını toplum değil, kendi kurar. Tıpkı Platon gibi sıkıntı duymaktadır bu düzenler : sanatçıyı atalım derler, atamazlar, ürünü topluma doğrudan doğruya faydalı olsun diye baskı yaparlar ona, yüzlerine gözlerine bulaştırırlar, kısacası ne onsuz yapabilirler, ne onunla. Sanatçıya karşı öfkeleri büyüktür, çünkü faydasız gibi görünen ürünlerinden alınan fayda, öbür bütün iş kollarının sağladığı verimden üstün ve yaygındır. İş değilmiş gibi görünür sanat, oysa asıl iş odur. Sanatlardan yalnız müziği alıkoyan Platon'a karşın, bugünün devrimci düzenleri bütün sanat kollarını tutmaya, geliştirmeye çalışırlar, sanatçıyı da bir okşarlar, bir horlarlar. Güçtür sanatçının durumu tutumu o toplumlarda.

— İyi ama bu devrimler niçin? Evrim yoluyla gelişmez mi insan da, insan topluluğu da? Niye devirmek, kafa kesmek, kan dökmek? Kurulu düzenlerin hep de bozulması mı gerek yeni bir düzen kurmak için? Düzensizlikle mi elde edilir düzen denilen?

Özgürlük mutluluk...

Eşitlik kardeşlik...

Bırak allahaşkına, Fransız Devrimi mi ortaya çıkardı bu sözleri? İnsan oldum olası bilmiyor muydu bu değerleri? Oldum olası özlemiyor muydu özgür ve mutlu olmayı, öbür insanlarla kardeş ve eşit olduğunu duymuyor muydu?

— Dostum, sen bir gün bana dedin, bana yazdın ve sordun : Homeros'taki insandan başlıyorsun, iyi yazmışsın Homeros ve ilkçağ dünyasıyla ilgili bölümleri. Tabii iyi yazacaksın : o dünyayı biliyorsun, senin dünyanın olmuş o bir kere, ama dünyayı senin benim bugünkü dünyamıza bağlayabilecek misin? Senin benim bugün insan ve insanlık için tek çıkar yol diye tanıdığımız sosyalizme getirebilecek misin? Ben de demiştim ki sana : Getiremezsem, bağlayamazsam, demektir ki kendimi dile getiremedim, kitabımı yazamadım. Ecce Homo'yu baskıya verdiğim bugün bile bu kitabı yapıp yazamadığımı bilmiyorum. Devrim yazısını yazamadım, nasıl yazamadığımı anlatıyorum burada. Bir dost dedi ki, zararı yok, kes burada yazıyı. Ecce Homo'nun ikinci baskısına yazarsın, her şeyi söyleyecek değilsin ya : Bir kitap canlı bir süreçtir, düşünce akar, düşüncen tükenmedi ki. —Evet, öyle ama oluşmamış düşünceyi vermek tatsız bir şey, ne çare ki öylesine vermek zorundayım.— Bundan sonra da kararım notlarımı buraya almak, başkalarının not ettiğim düşüncelerini olduğu gibi bu yazıya aktarmaktır.

Saint-Just diyor ki : «*Mutluluk Avrupa'da yeni bir fikirdir.*»

Ne demek istiyor? Ne anlıyoruz biz bu cümleden? Ben, bu cümleyle insanlığın yeni bir bilinç aşamasına vardığını anlıyorum. *Bilinç!* Öteden beri hep onun peşinde koşmuyor muyuz Ecce Homo'da? Evet, özgürlük, mutluluk, bu değerlerin hepsi vardı öteden beri, ama nasıl vardı? Ele aldığımız bütün kavramların önce mythos, efsane, masal halinde var olduklarını, neden sonra logos, yani bilinçli düşünceye eriştiklerini gördük. Mythos'tan logos'a geçiştir bizi ilgilendiren. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, bütün bu

kavramlar bir bilinç süreci içinde yaşar gelişir. Biz bu sürecin içinde, göbeğinde yaşıyoruz. Bütün bu patlamalar, devrimler, devrilmeler de ondan. Devrim yazısını yazamıyorsam, devrim bitmedi de ondandır. Devrimlerin en yıkıcısını ve de en yapıcısını yaşıyoruz bugün. Ama Fransız Devrimi ile başladım yazıya. Neden? Çünkü bizim çağımızın devrimlerine o açtı kapıyı. Fransız Devrimi insanlığa özgürlüğü, eşitliği, kardeşliği ve insan haklarını getirdi. Özlediğimiz halk yönetimi kurdu demiyorum. Fransız Devrimine özel bir sevgim yok, La Marseillaise'ı fazla benimsemediğim gibi. Ama nedir ki bazı kavramların dile gelmesini ve yayılmasını bu devrim sağladı. Dedik ya : önce mythos, sonra logos, sonra da gerçek. La Marseillaise kötü, zevksiz, yalancı bir şarkı da olsa, kanatlı söz haline getirdi bazı kavramları, bilinç kıvılcımı da bu sözlerden patladı. Ama neymiş bu sözler? Bir bakalım :

— *Vatan, hayal gücüyle süslemeye uğraştığımız bir kelime değildir; vatan, uğruna birçok şeylerden vazgeçtiğimiz emek verdikçe daha çok bağlandığımız, büyük çabalarla meydana getirdiğimiz bir varlıktır. Kuşklarımızın ortasında yükselen bu varlık, bize ne kadar pahalıya malolursa, ne kadar umutlarımızı taşırsa, o kadar sevilir...* (M. Roland'dan XVI. Louis'ye Mektup, 10 Haziran 1792)

— *Fransız cumhuriyetçileri olduğumuzu ilan etmiş olmak yetmez, halkın mutlu olması gerekir, ekmek bulması gerekir; ekmek olmayan yerde kanun yoktur, hürriyet yoktur, cumhuriyet yoktur.* (Convention Meclisinde Paris'in 48 bölgesinden gelen temsilcilerin söyledikleri sözler, 12 Şubat 1793)

— *Devrim, özgürlüğün düşmanlarına karşı savaştır.* (Robespierre)

— *Toplumun amacı kamunun mutluluğudur.* (İnsan Hakları Bildirisi, 1793 Anayasasının 1. Maddesi.)

— *Kamu hizmeti kutsal bir borçtur. Toplum mutsuz yurttaşların geçimini sağlamak zorundadır : Ya onlara iş vererek, ya da çalışacak durumda olmayanlara yaşama olanakları sağlayarak.* (Aynı, Madde 21)

— *Eğitim herkesin ihtiyacıdır. Toplum var gücüyle kamu aklının ilerlemesine çalışmalı ve öğretimini bütün yurttaşlara ulaştır hale getirmelidir.* (Aynı, Madde 22)

— *Hükümet halkın haklarını yediği zaman, ayaklanma halk için ve halkın her bölümü için en kutsal ve kaçınılmaz ödevdir.* (Aynı, Madde 35)

— *Hürriyet boş bir hayaldir, bir sınıf insan ceza görmeden başka bir sınıfı aç bırakabilirse.* (Jacques Boux'nun Convention Meclisinde, 25 Haziran 1793'te söylediği sözler.)

— *Eşitlik boş bir hayaldir eğer zenginler öbür insanların ölüm kalım haklarını tekellerinde tutuyorlarsa.* (Aynı metin.)

— Eğitim hakkında Lepeletier de Saint-Fargeau Planı, 13-21 Temmuz 1793'te Robespierre tarafından Convention Meclisinde okundu : *Üç yıldan beri birbirini izleyen devrimler öbür yurttaş sınıfları için her şeyi yapmış, ama asıl yapılması gerekeni, tek varlığı emeği olan proleter sınıfı için daha hiçbir şey yapmamıştır. Feodalite yıkıldı, ama yıkılması proleter sınıfının işine yaramazdı, çünkü özgürlüğe kavuşan topraklarda hiçbir varlığı yoktur onun. Vergiler daha haklıca dağıtıldı, ama onlar o kadar yoksuldur ki vergi ödeyemezler... Yurttaşlar arasında eşitlik kuruldu, ama öğretim ve eğitimin yoksa bu yurttaşlar... Yoksulun devrimi işte bu olmalıdır...*

— Camille Desmoulins Robespierre'e : *Brûler n'est pas répondre.* Yakmak cevap vermek değildir. Robespierre *Vieux Cordelier* gazetesinin yakılmasını buyurunca, Ca-

mille Desmoulins ona yukardaki sözleri söyler. (Ocak 1794)

Bu sözler ve daha başkaları günümüze dek yankılanıp, insanlığın özgürlüğü ve eşitliği elde etme savaşında insana ışık tutmuştur. Ama Fransız Devrimi ne sağladı, ne kadarını gerçekleştirebildi bu fikirlerin? Herkes bilir ki bu devrimden sonra halkın yalnız bir sınıfı hak elde edebildi, Fransız Devrimi burjuvazi sınıfını kurdu ve geliştirdi. Le tiers-état, üçüncü sınıftır bu devrimden yararlanan. Bu üçüncü sınıf 19. yüzyılın sanayi gelişmesiyle birinci ve baş sınıf haline geldi. Ve yavaş yavaş bütün dünyada egemenliğini kuran bu sınıf, haklarını aramak zorunda kalan başka bir üçüncü dünyayı meydana getirdi. Bu dünyaya gene bir Fransız deyiimiyle, *Tiers-Monde* Üçüncü Dünya deniyor : gelişmemiş, azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere verilen bir addır bu. Artık bir sınıf değil, bütün bir dünya bu, çünkü devrim Avrupa'dan çıkmış, Asya'ya, Amerika'ya ve Afrika'ya yayılmıştır. 1948'de Birleşmiş Milletlerin kurulmasıyla ikinci bir İnsan Hakları Bildirisi yayınlandı. Evrensel sıfatını taşıyan bu bildirinin yirminci yıldönümünü kutluyoruz bu yıl. Ve bütün dört bir köşesinde. Üçüncü dünyanın açtığı devrim savaş açmış bulunuyor dünyamız. 1968 yılının ana sorunu, büyük davası bu üçüncü dünyanın insan haklarına kavuşması, emperyalizmi başından atıp özgür ve mutlu yaşama yollarını bulmasıdır. Erek belli, ama ereğe varmış olmaksan çok uzağız. Korkunç savaşlar sürüp gidiyor dünyanın dört bir köşesinde. Üçüncü dünyanın açtığı devrim savaşlarına istiklal savaşı denir. Türkiye bunun ilkinin açmış ve kazanmış olmakla mutludur. O gün bugün çok daha kanlı savaşlar gördü ve görmektedir dünyamız. Savaşların adı da değişmiştir : *guerilla* deniyor bunlara. Çok tuhaftır ki atom bombasının ve en öldürücü toplum silahlarının bulunduğu bu çağımızda küçük insan topluluklarıdır savaşı yürüten ve yer kazanan. *Guerre* değil, *guerilla*, savaş değil, savaşı. Savaşıklarla baş edemiyor çağımızın koca sömürücü devletleri. Bir avuç insanla, *insanla* başa çıkamı-

yorlar demektir. Che Guevara ile baş edememiştir Amerika, direnen birkaç insanla başlarındaki delikanlıyı öldürmüşlerdir, ama ne çıkar ölümden, insan gerekince bir masal, bir fikir kıvılcımı olup savaşını sürdürmek yolunu bulabiliyor. Ölümü çoktan yenmiştir insan düşüncesi, Sokrates'ten bu yana kazanmıştır o savaşı. Devrim bugün politik olmaktan çıkmıştır. İki dünya görüşü, iki sınıf değildir birbirlerine karşı savaşan, insan haklarını elde etmeye uğraşan insan savaşıyor. O kadar. Akhilleus'la Hektor savaşıyor diyebiliriz, sömürene karşı sömürülen. Ne var ki Troya savaşında bu davanın bilinci ışımaya başlarken, bugün apaydın bir bilinç milyonlarca insanı sarmıştır, milyonlarca Hektor savaşıyor milyonlarca Akhilleus'a karşı. Çağımızın devrimi de bu.

Devrim yazısına aldığım notların bitiminde İlhan Selçuk'un 2 Şubat 1968 tarihli Cumhuriyet gazetesinde çıkan «Vietnam Saati» adlı yazısı var. Onu da burada olduğu gibi veriyorum :

VIETNAM SAATİ

Anadolu, ocak ayının sonuna doğru kara kışın donmuş beyazlığına sarınırken, taa uzaklarda Hindi Çini'de, kan ve ateşten bir gül açtı. Çağımızın destanı Vietnam'ın yalazı, insanlığın bilincinde nefes alıp veriyor artık. Saatinizin tik-taklarını dinleyiniz! Vietnam'ın saatidir artık o saat. Bir milletin ordulaştığı, bir ordunun uluslaştığı saat. Ölümün alinyazısında İnsan Hakları Beyannamesinin okunduğu saat. Silahın namlusunda özgürlüğün tüt-tüğü saat. El bombasında milliyetçilik yasasının patladığı saat. Savaşçının yüreğinde mazlumun âhının duyulduğu saat. Bir toprağın, ağaçları, yaprakları, bataklığı, sazlığı, ovası, dağı, sokakları, caddeleri, kentleri, köyleriyle milli kurtuluş savaşına dönüştüğü saat. Yoksul evlerin duvarlarına narin sarmaşıkların gururla tırmandıkları saat. Yabancı zalimlerin, her kapı ardında, her kayanın sipcrinde, her tarlanın sınırında, her köşebaşında milli şeref sa-

vunmasıyla karşılaştığı saat. Soluk benizli insanların vitamin uygarlığı sömürücülerine başkaldırdığı saat. Milli bilincin inancında haksız kaba kuvvetin yenilgiye uğradığı saat. Ana karnındaki çocukların yarınlarını emperyalizmin elinden kurtaracak saat. Korkunun millet dilinden kalktığı, zilletin sözlüklerden kazındığı saat. Özgürlüğün çığlık çığığa ortaya saldığı saat. Namus kavramının vuruşma şakırtısında keşfedildiği saat.

Karanlık ölümün özgürlük savaşında ışıdığı saat.

Bu saatin nasıl bir saat olduğunu anlamak isteyen, Amerika Birleşik Devletleri'nin üç gün önce ilan edilen bütçesine bir göz atar :

1.861.000.000.000...

Bir trilyon sekiz yüz altmış bir milyar lira!

Bu saatin nasıl bir saat olduğunu anlamak isteyen bilmelidir ki, Kuzey Vietnam üstüne atılan bombalar bütün İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya üstüne atılan bombalardan daha fazladır. Bilimin son yirmi yılda tüm ilerleyişi, yoksul ve küçük bir ulusu dize getirmek için kullanılıyor. Elektronik beyinler gece gündüz bir milletin geleceğini karartmak için çalışıyor. Bir trilyon sekiz yüz altmış bir milyarlık bütçenin sahipleri, çıplak ayaklı on sekiz yirmi yaşındaki genç kız ve delikanlıları öldürmek, ezmek, parçalamak; ve sonra da hepsinin cesetleri üstünde tepinerek:

— Kazandım! Uygarlığı getirdim bu geri ülkeye!... diye sırtarak zaferini kutlamak istiyor.

Ama on binlerce elektronik beynin, yüz binlerce laboratuvarında tıkr tıkr çalışıp da hesap edemediği bir şey var:

Bir şey var ki, kimisi Tanrı der ona, kimisi insan, kimisi tabiat der adına, kimisi evren... Ne dersiniz deyin siz adına, durmuyor o! Bir kütüğü kemiren böcek durmuyor, tarlaya düşmüş tohum durmuyor, yumurtanın içindeki civciv durmuyor, ölüyü toprağa katan kurt durmuyor, ana rahminde bebek durmuyor, dalın ucuna vurmuş sürgün durmuyor, yaprağa değen güneş ışını durmuyor,

buğdayı serpen el durmuyor, başak üreten emekçi durmuyor, mezarda tahta tabut durmuyor, göğe yükselen bulut durmuyor, yere yağan yağmur durmuyor, saatin tik-takları durmuyor, zamanın sıcaklığı durmuyor, haksızlığa karşı çıkan yürek durmuyor, sömürüye karşı savaş durmuyor, kafalarda düşünceler durmuyor, zindanlarda özgürlük durmuyor, cephede asker durmuyor, bilincin ışığı durmuyor, toplumların biçimi durmuyor, çocukların oyununu durmuyor, başkaldırma durmuyor, meyve dalında durmuyor, çiçek sapında durmuyor, büyüyen şey durmuyor, özgürlük savaşı durmuyor...

Durmayan, durdurulamayan bir şey var evrende... ki evrenin kendisi o! İster Tanrı deyin adına, ister tabiat, isterseniz başka şey...

İsterse bir trilyon sekiz yüz altmış bir milyar değil, yüz trilyonluk, bin trilyonluk bütçelerle bütün Amerikan kapitalizmi elektronik beyin olsa o durmayan şeyi durduramaz.

Yürüyecektir o! İlerleyecektir! Onun karşısına çıkmak isteyen, onu durdurmak isteyen, yenilgiden yenilgiye düşecek, kafasını yerden yere vuracaktır. Gazi Mustafa Kemal işte o durmayan şeyin ne olduğunu keşfettiği için 1922'de zafere ulaştı.

Ve Vietnam işte o durmayan şeyin 1968'deki adıdır.

Elektronik beyinleriyle, atomları, füzeleriyle, iğrenç kapitalistleri, milyarlarca dolarları, atom gemileri, nükleer güçleriyle Amerika, tarih boyunca durmayan şeyi durduramayacaktır. Vietnam'ın geleceği, işte böylesine değişmez bir yasanın birinci maddesinde yazılıdır. Her gün gazetelerde, ajans haberlerinde okuduğumuz onun gerçek destanından bize ulaşan dizelerden başka nedir ki!...

İLHAN SELÇUK

Temmuz 1968

Bu kitap bitmemiş «Devrim» yazısıyla gitti geldi, ba-

sılamadı bir türlü. Arada olaylar oldu, yeni yeni devrimler filizlendi, anladım ki haklıymışım: DEVRİM durmuyor ve durmayacak. Ne var ki şu Temmuz 1968'de «Ecce Homo'yı böyle bitmemiş olarak baskıya verirken, güzelim hayat akışının bize öğrettiği birkaç gerçeği daha burada dile getirmek istiyorum. Diyaloğumu biraz daha sürdüreceğim, ve Ali ile bu sefer. Ali kim? Ali 1968 Türkiye üniversitesinin bir öğrencisi, dünyanın devrim yapan milyonlarca Kuros ve Kore'lerinin biri. Günümüzün çıplak ayaklı, uzun saçlı, mini etekli Beatnik ya da Hippie dediğimiz Kuros ve Kore'leri bilince varmışlardır, yeryüzünü karıncalar gibi sararak 20. yüzyıl devriminin bayrağını çekmişlerdir. Ve biz ellisini geçmiş ihtiyarlara öyle bir ders, öylesine tutarlı ve kesin bir bilincin örneğini verdiler ki, kavram ve görüşlerimizi sağlam temellere oturttığımızı sanan biz, onları bir daha gözden geçirmek. tartmak, ölçmek biçmek zorunda kaldık.

Ne diyor Ali'ler?

Gene Fransa'dan çıkma bir sözdür yeni devrimin parolası: CONTESTATION.

— Contestation ne demek Ali? Anlatsana bana.

— Ben Fransızca bilmiyorum, ya da az biliyorum. Benim bildiğim şu: siz ellisini geçkin öğretmenlerimiz çok şey biliyorsunuz elbet, bize de bir şeyler öğretmek istiyorsunuz, ama hoca kesilmişsiniz hepiniz, kürsünün tepesinden sesleniyorsunuz bize. Barikatları kuran biz değil, sizsiniz, yükseklerde oturmuş ötüyorsunuz papağanlar gibi. Bakalım faydası var mı bize, sizin sunduğunuz bilgilerin? Neye yarayacak bu bilgiler? Biliyoruz vereceğiniz cevabı: sınavı kazanmaya, sonra da hayatta sizin gibi adamlar olmaya, memur, politikacı, işdamı; para kazanmaya yarayacak, para! yani bir apartman katı alabileceğiz, bir otomobil, bir buzdolabı, bir çamaşır makinesi, bir elektrik süpürgesi, cici bir hanımla evleneceğiz, sonra ona Amerikan pazarlarından avuçlar dolusu parayla roblar, mantolar, rujlar, mayolar, bikiniler, mini ve maksi etekler alacağız. Derslerinizden tam faydayı çıkarmayı bilirsek, komprador

bile olur, sömürücülük sanatını ilerlettikçe ilerletiriz. Kısacası tüketim toplumunun yarış alanına çevirdiği şu dünyada para peşine takılıp bir ömür boyu koşmayı öğreniriz sizden. Bu koşu, bu yarış mı mutlu edecek bizi? Biz mutluluk istiyoruz, hem yalnız ak ya da kara ya da kızıl derililer için değil, herkes her insan için, işitiyor musunuz! Birleşmiş Milletler, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi... ne kadar kâğıt, ne kadar kırtasiyecilik bunlar, göz boyama? Ne kadar rahatınıza düşkünsünüz, sizler, göbekleri şişkin burjuvalar! Para sizin tanrınız. Gözbebeklerinize baksanıza bir kere, bakın, bakın, gözbebeklerinizin üstüne bir para oturtmuşsunuz yusuvarlak, o paranın arkasından görüyorsunuz insanı. Para mı mutluluk getirecek? Mutlu musunuz sizler? Pek düşünmediniz, bilmiyorsunuz mutlu olup olmadığınızı. Ya özgür müsünüz? Olmadığını biliyorsunuz, çoktan vazgeçmişsiniz özgürlükten, lafını bile etmiyorsunuz. Kendi çıkarınız için alavere dalavereye öyle alışmışsınız ki, bulanık suda balık avlamaktan başka bir yol bulamamışsınız kendinize, bize de bu çeşit avcılığı öğretmektir bütün öğreticiliğiniz. İşte buna düzen diyorsunuz. Bu düzene karşı konu mu, Rezalet! diye bağırırsınız hep bir ağızdan, karşı koyanı anarşist, komünist, Maoist diye coplamaktan öylesine bir zevk duyarsınız ki! Oysa sizin kurduğunuz düzen insana mutluluk değil, yalnız para getiren yalancı bir düzendir. İnsan'a boş veriyorsunuz, bilgileriniz İnsan'a varmıyor, İnsan'ı yalnız yabancılaştırıyor çevresine ve dünyaya karşı Demokrasi diye bir yalanı ballandıra ballandıra sürdürüyorsunuz, halkın yönetimi sözüm ona, oysa paranın ve para babalarının yönetimidir bu aslında. Politika, ekonomi, teknoloji diye betondan külçeleşmiş sistemlerin baskısında ağır ağır yürütüyorsunuz düzeninizi. Kiminiz de toplum düzeninin sırrını bulmuş gibi insanların kafasına vura vura zorla gerçekleştirmek istiyorsunuz tek doğru diye tanıdığınızı bir doktrini. Doğrular vardır belki bulduğumuz, kurduğunuz düzenlerde, insanca değerler olabilir, ama biz yeni baştan düşüneceğiz, yeni baştan tartışacağız hepsini,

hiçbirini önceden geçer akçe diye kabul etmeyeceğiz. Şimdi dayatacağız, sonra tartışacağız, ölesiye, hiçbir çaba esirgmeden, bilimin, bilincin ışığında ölçüp biçeceğiz, sonra karar vereceğiz, doğru bulduğumuzu seçeceğiz, ve onu yürütmeye koyulacağız. Sizin Frenkçe deylimiyle *contestation* dediğiniz buysa, işte bunu istiyoruz biz. Sizi de çağırıyoruz bizimle tartışmaya, bizimle aramaya. Gelirseniz, elbette faydalanırsınız asırlık bilgilerinizden, gelmezseniz, buyurun oturun köşenizde, sarılın bilgilerinizin kokuşmuş paçavralarına, tıka basa yeyin biriktirdiğiniz paraları. Bize ne! Mutlu değilsiniz ki! Mutluluğu biz arıyoruz yeni yeni, geleneksel değerlerin hepsini yirminci yüzyıl bilincinin ışığında tutarak. İşte bizim devrimimiz, bu, ve biz diyoruz ki devrim bugün başladı. Neydi o sizin anlattığınız Fransız Devrimi? O değil mi kapitalizm ve emperyalizm temeline oturtulmuş burjuva düzenini getiren? Ona mı devrim diyorsunuz siz? Sınıf devrimleri değil artık bugünkü devrim, yirminci yüzyıl devrimi, parti devrimi, giderek ideolojî devrimi de değil. Başka bir şey: insanlık devrimi, mutluluk devrimi, daha adını koymadık bilmiyoruz, addan bize ne! Biz çalışacağız şimdi, siz biraz susun, çok konuştunuz. Yok bizim gibi konuşmak, yani tartışmak araştırmak istiyorsanız bizimle birlikte, buyurun konuşalım.

— Ali, tartışmanıza elbette katılmak isteriz bizler, ister istemez de katılacağız. Ben bu tartışmaya insanlığın çok eski çağlardan beri kurduğu ve günümüze dek aktardığı bazı değerleri hatırlatmakla katılmak istiyorum. Çabaladım, Homeros'tan bu yana insan nasıl bir insan olmakla mutlu olur diye araştırdım. Hem önemli hem önemsiz bir iş yaptım biliyorum: Ecce Homo gibi birçok kitaplar yazılırsa önem kazanır benim kitabım, yoksa kitaplar arasında bir kitap diye susar geçer. Ama bu kitaba son noktasını koymadan birkaç söz daha eklemek isterim. Düşündün mü: devlet adamlarından yalnız biri, bizim Atatürk'ümüz bıraktı bütün çabasını gençliğe emanet. Bir o, başkasını göremiyorum. Bir o bildi ki 1920'ler-

de gerçek olan değerler 1960'larda değişebilir, bir o bildi ki devrimler sonsuz bitimsizdir, Homeros'un deylmiyle ölümsüzdür. Ve bir o *devrimciyiz* diye bir ok koydu partisine. O'nun sözlerini sizler ezberle bilirsiniz, bir an çıkmaz aklınızdan, emanetli toptan benimsediniz ve onun öngördüklerini yapmaktan geri kalmadınız bir an. Bense Ecce Homo'da seslenen bütün seslere onun sesini de katmak istiyorum: Bu senfonide en güzel insan sesi onunki si belki. Gel kelime kelime okuyalım onun sözlerini seninle. Bu sözleri iyice benimsedik mi, emin olabiliriz ki yapacağımız devrim gerçekten bir insan devrimi olacaktır.

● *İnsanlığın hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir uzvu saymak gerekir.*

● *Hodbinlik şahsi olsun milli olsun daima fena sayılmalıdır.*

● *Ben bir halk adamıyım.*

● *Dünya ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur.*

● *Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir durumda bulunmak gerekir.*

● *Her ilerleme ve kurtuluşun anası özgürlüktür.*

● *Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir.*

● *Bir millette şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın doğup yaşayabilmesi, o milletin özgürlük ve bağımsızlığa sahip olmasına bağlıdır.*

● *Herhalde âlemde bir hak vardır ve hak kuvvetin üstündedir.*

● *Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir.*

● *Yurt toprağı, sana her şey feda olsun!*

● *Efendiler, vatan artık imar istiyor, zenginlik ve refah istiyor; ilim ve marifet, yüksek uygarlık, hür düşünce, hür zihniyet istiyor.*

● *Memleketi gezmeli, memleketi tanımalı, eksiği ne-*

dir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur, yoksa lafla muhabbet fayda vermez.

● Atılan adımlar bundan sonra atılacak adımların ancak başlangıcıdır.

● İlim ve fen nerede ise oradan alacağız.

● İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.

● Kılıç ve sapan, bu iki fatihten birincisi ikincisine daima mağlup oldu.

● Ehven-i şer şerlerin en kötüsüdür.

● Hiçbir medeni millet yoktur ki ordu ve donanmasından önce iktisadiyatını düşünmüş olmasın.

● İlim ve fennin dışında mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir.

● İlmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki gelişmesini kavramak ve ilerleyişini zamanında izlemek şarttır.

● Artık insanlık kavramı vicdanlarımızı arıtmaya ve duygularımızı yüceltmeye yardım edecek kadar yükselmiştir.

● Dünya vatandaşları haset, açgözlülük ve kinden uzak olarak terbiye edilmelidir.

● Telif ve tercüme işleri milli egemenliğin dayanağı ve milli kültürün en önemli yayma aracıdır.

● Adam yetiştiren adam da çiçek yetiştiren adamın hisleriyle hareket edebilmelidir.

● Hayatta tam zevk ve saadet ancak gelecek nesillerin varlığı, şerefi, saadeti için çalışmakta bulunabilir.

● Bugün bütün dünya milletleri aşağı yukarı akra-ba olmuşlar ve olmakla meşguldürler.

● Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz.

● Uygarlığın emrettiğini ve istediğini yapmak insanlık için elverir.

● Memleketler çeşitlidir, fakat uygarlık birdir.

● Eğitim bir ulusu ya özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum haline getirir, ya da köleliğe ve yoksulluğa sürükler.

● *Sanatsız kalan bir ulusun hayat damarlarından biri kopmuş demektir.*

● *Dünyada uygarlığa ulaşmak, ilerlemek, gelişmek isteyen her ulus ister istemez heykel yapacak ve heykелci yetiştirecektir.*

● *Müzikle ilgisi olmayan yaratıklar insan değildir.*

Beethoven'ın 9. Senfonisini inceleyeceğim burada: 9. Senfoni dört yıllık yaşantımdır. Ama müzikten anlar mıyım ben? İdil Biret'e ilk notaları gösterdikleri gün, dört buçuk yaşındaki yumurcak: «Ha, bunlar çiçek!» demişti. Ben notaları az çok bilirim, Anadolu türkülerini de iyi kötü okurum, dost ağzından duyarsam. Ama o kadar işte. Ne var ki bu kitabın ilk bölümünü bitirir bitirmez, 9. Senfoni diye tutturdum. İlle de 9. Senfoni: plaktan, teypten, radyodan dinlemek, partiyonunu okumak, kuruluşunu anlamak, nasıl yazıldığını izlemek gibi, başımdan büyük işlere giriştim. Yaşar Kemal *Ortadirek*'i yazarken: «Bacı, senin ihtiyarı da geçeceğim, göreceksin,» demişti. Benim ihtiyar Homeros'muş. O gün, bu adam deli dedim, ama sonra düşündüm: İnsan kendinden bir şey vermeye uğraştı mı, isterse ufacık bir şiir olsun, bir parça bez üstünde birkaç renk çizgisi olsun, sırtını en büyüklere dayamak zorundadır. Platon'un 'demiurgos' dediği işçiyi, ustayı içine almak, sevmek, okşamak, gönlünde yaşatmak gereğindedir. O büyük, bir ben olur bende benden içeru! Öyle olunca da, ben nerde biter, o nerde başlar belli değildir. Karışır benlikler birbirine. Sevincimin en düşük, derecedeki cıva gibi yüzeye çıkamaz olduğu zamanlarda: Bak se-

vinci Beethoven hiçten yarattı, onu seven, ona sevinç veren mi vardı! Ona dışardan hiçbir şey gelmediği sağır bir çağında yarattı 9. Senfoniyi, diyordum kendi kendime. 9. Senfoniyle birlikte incelenmesi gereken bir şiir vardı: Schiller'in Lied and die Freude, Sevinç Türküsü. Senfoninin sonunda koro ve solistlerin okudukları bu türküdür 9. Senfoniye müzik tarihinde eşsiz bir özellik veren. Ama onun Ecce Homo'ya girebilmesi için, Lied iken türkü olması, Almanca değil de, Türkçe seslenmesi gerekti. Güç iş! Nasıl olurdu bu iş, kim yapabilirdi? Olsa olsa mavi yolculukta yapılır dedim ve 9. Senfoniyi banda alıp Lykia kıyılarında geziye giden mavi yolculara verdim. Toros'un Akdeniz'le sarmaş dolaş olduğu kıvrımların birinde, korsan sığınağı Ceneviz limanında, ayla güneş, gecenin pembeli karalı, sırlı sıklam kolları arasından ayrılmak üzereyken, cıgılık gibi bir çıkışla birbirine selam öttürürler ya, Eyu-boğlu işte o anda koymuş 9. Senfoniyi. Uykulu bedenler serili yamyassı güverteden kafalar topraktan biter gibi dikilmiş bir bir, kulaklar sıvrılmış ve böylece girilmiş mas-mavi bir güne. Dönüşte mavi yolcu Sevinç Türküsünün Türkçesini getirdi verdi bana. Schiller'in metnini 9. Senfonide Beethoven'ın dizdiği gibi ve her parçasına bir numara vererek yazıyorum buraya:

1. *Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrıların,
Cennetin kızı,
Yanıp tutuşarak coşkunluktan
Giriyoruz göklerdeki tapınağına senin.
Büyülerin birleştiriyor yeniden
Zamanın kıyasıya ayırdıklarını:
Temiz kanatlarının süzüldüğü her yerde
Kardeş oluverir bütün insanlar.*
2. *Kim ermişse yüce mutluluğuna
Bir dost ile dost olmanın,
Kim kazanmışsa yüreğini bir soylu kadının,
Evet, kim bu yeryüzünde,*

*Bir cana canım diyebilmişse,
Gelsin katılsın sevincimize!
Ama kim tadamamışsa bunu ömründe,
Çekilsin gitsin aramızdan ağlayarak.*

3. *Bütün varlıklar içer sevinci
Doğanın memelerinden,
Bütün iyiler, bütün kötüler
Yürür, güller serpili yolunda sevincin.
Öpüşleri verdi, asmayı verdi bize;
Ölesiye bağlı bir dost verdi,
Şehveti en küçük solucana da verdi,
Kerubi de vardı önüne Tanrının.*
4. *Sevinçle nasıl uçar güneşler
Engin ovasında göklerin;
Koşun yolunuza kardeşler, sevine sevine,
Zafere koşan yiğitler gibi!*
5. *Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrıların,
Cennetin kızı,
Yanıp tutuşarak coşkunluktan
Giriyoruz göklerdeki yurduna senin.
Büyülerin birleştiriyor yeniden
Zamanın kıyasıya ayırdıklarını;
Temiz kanatlarının süzüldüğü her yerde
Kardeş oluverir bütün insanlar.*
6. *Milyonlarca insan, kucaklayın birbirinizi,
Bütün dünyayı saran öpüşmeniz;
Kardeşler, yıldızlı kubbenin üstünde
İyi yürekli bir baba otursa gerek.
Yerlere kapanmıyor mu milyonlarca varlık?
Koca dünya, sezinliyor musun Yaradanı?
Yıldızlı kubbenin üstünde ara onu,
Yıldızların ötesinde, konağı orada olsa gerek.*

7. *Milyonlarca insan, kucaklayın birbirinizi,
Bütün dünyayı sarsın öpüşmeniz.
Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrılarının,
Cennetin kızı,
Yanıp tutuşarak coşkunluktan
Giriyoruz göklerdeki yurduna senin.*
8. *Yerlere kapanmıyor mu milyonlarca varlık?
Koca dünya, sezinliyor musun Yaradanı?
Yıldızlı kubbenin üstünde ara onu.
Kardeşler! Kardeşler!
Yıldızlı kubbenin üstünde
İyi yürekli bir baba otursa gerek.*
9. *Sevinç, cennetin kızı,
Büyülerin birleştiriyor yeniden
Zamanın kıyasıya ayırdıklarını;
Temiz kanatlarının süzüldüğü her yerde
Kardeş oluverir bütün insanlar.*
10. *Milyonlarca insan, kucaklayın birbirinizi,
Bütün dünyayı sarsın öpüşmeniz;
Kardeşler, yıldızlı kubbenin üstünde
İyi yürekli bir baba otursa gerek.*
11. *Kucaklayın birbirinizi,
Bütün dünyayı sarsın öpüşmeniz.
Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrılarının.
Cennetin kızı.
Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrılarının.*

Romain Rolland'ın 9. Senfoni üstüne yazdığı kitap-
tan²¹ okuyorum: Friedrich Schiller Lied an die Freude'yi
1785'te, çok sevdiği dostu Koerner'in evine ve çevresine

(21) Romain Rolland, **Beethoven, La Neuvième Symphonie.**
Paris, Editions du Sablier, 1943.

şığındığı bir zamanda yazmış. Şair daha yirmi altı yaşındaymış o zaman, ama acı dolu gençlik yıllarının kötümserliğini ancak Koerner'in sıcak dostluğuyla yenebilmiş ve baskı altında tuttuğu güçlü ülkücülüğü birden patlayıp Sevinç Türküsüyle dile gelmişti. Burada ülkücülük diye çevirdiğimiz, idealizm sözüdür. Alman düşüncesinin belli başlı akımlarından olan idealizm, Aufklaerung 'Aydınlatma' denilen bir çığırdan başlar. Kant, Aufklaerung'u şöyle tanımlamıştır: «*Aydınlanma nedir? — Aydınlanma aklın erginliğidir. Parolası da şudur: Kendi aklını kullanacak kadar yürekli ol! — Biz aydınlanmış bir çağda mı yaşıyoruz bugün? — Hayır, ama aydınlanma sürecini yaşıyoruz. İnsanların büyük çoğunluğu ergin değildir henüz; din işlerinde başkasının yöneticiliğinden sıyrılabilmiş değildirler, ama sıyrılmak kurtulmak yolunu tutmuşlardır.*» Ne anlıyoruz bu kısacık tanımlamadan? Kant'tan ömrüm boyunca bir şey anlamadım, ama burada bir kelime çınladı durdu içimde ve yankılandıkça yankılanarak beni bu kitaptaki düşüncemin özüne götürdü: o da *Mut* kelimesidir. *Habe Mut, dich deines eigenen Vertandes zu bedienen*, kendi aklını kullanmak yürekliliğini göster. Bu 'Mut' sözcüğünün Menos gibi MEN- kökünden geldiğini görmüştük biz (s. 44). Demek Kant'a göre aydınlanma bir yürek işidir. Neden olduğunu da açıklıyor hemen: yüzyıllardan beri din kuralları biçiminde insanın üstüne yığılan bir baskı vardır, bu baskı yönetimi insanı karanlıkta körü körüne yürüyen bir çocuk durumuna sokmuştur. İnsan ergin olamamıştır bu yüzden. Bu yöneticiliğe karşı ayaklanmak yürekliliğini gösterdiği gün, insan kendi aklının ışığında yürüyecek ve aydınlığa erecektir. Aydınlık yalnız insan aklının saçtığı bir ışıktır, insanın baskı yönetiminden kurtulup kendi başına, özgürce yürüdüğü yoldan varabileceği bir erektir. Böyle diyor Kant. Sözleri de ne tatlı geliyor kulağımıza: öteden beri kucaklamaya çalıştığımız can alıcı kavramlar değil mi bunlar? Ya Schiller? Bakın Sevinç Türküsünü yazmaktaki amacını nasıl anlatıyor: «*Uyum, düzen, gerçek-*

*lik, güzellik, yetkinlik bana sevinç verir, çünkü Yarada-
n:n yapıcı durumuna (in den taetigen Zustand) sokar be-
ni, çünkü aklı ve duyusu olan bir varlığın var olduğunu
açığa vurup, O'nunla akrabalığımı duyurur bana... Yet-
kinliği kavradık mı, bizim olur o yetkinlik.   k n n yüce
birliğı içinde kaynaştık mı, birbirimize karde   bir sev-
giyle ba lanırız. Sevinç ve güzellik ettik mi, güzellik ve
sevinç biçeriz,» diyor ve...*

Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrıların,
Cennetin kızı...

diye giri liyor bu varlığı övmeye.

Duyar duymaz da soruyoruz kendi kendimize: Home-
ros mu, Sappho mu, giderek Vergilius ya da Horatius mu
sesleniyor esin perisine? Dil onların dili, biçim onların
hymnos dedikleri övgü biçimi. Ama hangi peri bu? Tan-
rılarının d   n dernek kurdukları Olympos Dağı'nın doruk-
larını ezgileriyle çınlatan, oyunlarıyla  enleten, e iklere
g l, gönüllere su serpen dokuz Mousa'nın hiçbiri anılmaz
Sevinç adıyla. Kim bu peri ki, Olymposlu kardeşleri gibi
co turuyor tanrıları ve büyüleyip birle tiriyor bütün in-
sanları? Schiller tıpkı Homeros, Sappho, Vergilius ya da
Horatius gibi övüyor bu periye, ama peri besbelli ki başka
bir peri. Tanrıların kızı değil, tanrıların kıvılcımı deniyor
bu periye, yurdu da Olympos'ta değil, Elysium'da onun.

Elysium'u mavi yolcu cennet diye çevirmiş, öyle ya,
Schiller'in Elysium dediğı Vergilius'un yeraltında,  l ler
 lkesinde günahsız ruhların sonsuz bir mutluluğa erdik-
leri  ayır çimenler değil, Schiller'in Elysium'u yery z n-
dedir, ve kendi deyimiyle: * İnsanın a ılla, usla, yürekle,
ve bütün insanlarla karde   el ele vererek yeryüzünde ya-
ratacağı cennettir.*» İnsanlık bu cennetin özlemiyle ya-
şamaktadır, insanlık ülküsünün ger ekle eceğı gün bu cen-
net de kurulmuş olacaktır: Elysium insanlık tarihinin
son ereğidir. Peki, kim oluyor o halde Sevinç adlı peri?
Tanrıların kıvılcımı ve cennetin kızı... İlk iki dizede s y-

lemiş Schiller ne söylemek istediğini: Tanrı katından bir kıvılcım gibi fışkıran Sevinç, insanlığı kendi yurdu olan insanlık cennetine doğru götürmektedir. Bu ateş her insanın içinde vardır, kıvılcım olup parlamadığı zaman insanlar coşkunca bir sevgiyle birbirlerine sarılırlar ve başlıklar kendilerini mutluluğa götürecek yolda sonsuz alaylar halinde yükseldikçe yükselmeye. Bu yolda yeryüzünün büyük küçük bütün yaratıkları, iyi ve kötü bütün varlıkları birbirine sarılır, ta ki insanlık doğa ile birleşip Tanrı katına vara ve yüce birliği gerçekleştirerek evrensel bir öpüş içinde kucaklaşa.

Ama nasıl söylemiş bunu Schiller? An die Freude şiiri, her biri sekiz dizecik dokuz bölümden, ve üstünde *Chor* yazılı dokuz dörtlükten bir araya gelir. Sekizliklerle dörtlükler hiç şaşmaksızın birbirini izler. Beethoven bu sekizliklerden ve dörtlüklerden yalnız üçünü almış ve aldığı üç sekizle üç dörtlüğün yerini kendine göre değiştirmiş, şöyle ki senfoninin son bölümü olan koralda ses sololarını (iki kadın sesi: soprano ile alto ve iki erkek sesi: tenor ile bariton) ayrıca da koroyu kullandığı halde, söz unsurunu tek sesler ve koro arasında kendine göre dağıtmış. Yukarda yazılı Sevinç Türküsüne dön, göreceksin ki üç sekizlik arka arkaya dizilmiş: *Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrıların...* diye başlayıp: *Kardeş oluverir bütün insanlar...* diye biten birinci sekizlik, arkadan: *Kim ermişse yüce mutluluğuna* diye başlayıp, *Çekilsin gitsin aramızdan ağlayarak...* diye biten ve: *Bütün varlıklar içer sevinci...* diye başlayıp, *En büyük melek de vardı önüne Tanrının...* diye biten üç sekizlik Schiller'in şiirindeki, arada birer koro kesintisiyle, birbirini izleyen bölümlerdir; Schiller bunlardan başka daha altı sekizliği alt alta dizdiği halde, Beethoven yalnız üçüyle yetinmiş. Dörtlükleri ise daha da serbestçe kullanmış: *Sevinçle nasıl uçar güneşler...* diye başlayıp, *Zafere koşan yiğitler gibi* diye biten Beethoven'ın birinci dörtlüğü, aslında: *Sevinçtir sonsuz doğadaki / Güçlü kanadın adı, / Sevinçtir yürüten, Sevinç / Koca evren çarkını...* diye başlayan ve Beethoven'ın hiç almadığı

dördüncü bölümden sonra gelir Schiller'in şiirinde. *Milyonlarca insan, kucaklayın birbirinizi...* diye başlayıp, *İyi yürekli bir baba otursa gerek...* diye biten dörtlük ise aslında birinci sekizlikten hemen sonra gelen ilk korodur; bu koroya Beethoven: *Yerlere kapanmıyor mu milyonlarca insan?*... diye başlayıp, *Yıldızların ötesinde, konağı oralarda olsa gerek...* diye biten üçüncü koroyu ekleyip bir sekizlik biçimine getiriyor. Görülüyor ki, Beethoven sekizlikleri de dörtlükleri de solistler ve koro arasında serbestçe dağıtıp değerlendirmekle, Schiller'in şiirindeki tekzenliliği kırmış ve Sevinç Türküsünü bambaşka bir biçime sokmuş. Daha doğrusu, Sevinç Türküsüne asıl biçim veren Beethoven'dır, yoksa uyumlu bir düşünce akışına göre kuramadığı bu uzun ve karışık şiirini Schiller kendisi de yazdıktan birkaç yıl sonra beğenmemiş, beğenmemekte de haklıydı.

Bu başarısızlığının nedenini Schiller'in sevinç kavramına fazla yüklenmiş olmasında aramalı. Şair önce insanda, sonra evrende de öyle bir varlık sezinliyor ki bu, sözle açıklanması zor bir ateş, bir canlılıktır, birleştirici bir güçtür. Buna insan dostluk, sevgi ve kardeşlikle varabilir diyor, buraya kadar da bir gerçeği açığa vurduğu, dile getirdiği için inandırıyor bizi, ama daha ilerli gidip sevinç evrenin çarkını döndüren güçtür deyince, hemen aklımıza *menos* geliyor: Parmenides *menos'u* rüzgârda, ateşte, hayvanda, giderek yıldızlarda görmüştü (bak. s. 67). Empedokles ona: «azgın yellerin gücü» demişti (s. 67). Homeros'tan bu yana insan, sırrını çözemediği hayat gücüne bir ad aramaktadır besbelli. Schiller'in Freude'si de Ege düşünürlerinin doğada kavrayıp dile getirmeye çalıştıkları ilkeye, Alman idealizminin yolundan giderek bulup yakıştırdıkları bir isim olsa gerek. Gerçi kavrama evrensel bir yaygınlık vermekle onu biraz zorlamış oluyor Schiller, pek anlamıyoruz bu Freude'nin tam ne olduğunu. Ama bununla kalsa, şairce bir tanımlama, düşüncenin şiir diline vurulması diyeceğiz; ne var ki bununla da kalmıyor, kavramı toplumsal ve dinsel alanlara yayıp alabildiğine genileştiriyor.

La Fontaine'in kurbağası gibi şiştikçe şişen sevinç, erdemlerin hepsini kapsayan bir dev varlık oluveriyor: güzellik, iyilik, doğruluk, dayanıklılık, sabır ve metanet, umut ve gayret, daha iyi bir dünyanın kurulması için çabalar, zenginlikle fakirliğin kaynaşması, kin ve öfkenin ortadan kalkması, suçların bağışlanması, düşmanlıkların gözyaşları içinde dostluğa çevrilmesi, yamyamın bile yumuşayıp insansever olması, zorbanın, katilin, yalancının doğruluğa ermesi, öbür dünyada rahmet ve merhamet... bir güç ki bu sevinç, bir peri olmaktan çıkıyor artık, kadehte şarap gibi içilip büyük yeminler etmeye yarayan bir iksir oluveriyor. Şiir de, ahret yargıcının ağzından tatlı bir söz duymak umuduyla kefene sarılıp ölüm uykusuna dalan insanın hayaliyle sona eriyor. Arada, *Auch die Toten sollen leben!*, ölümler de yaşamalı, ve *Und die Hölle nicht mehr sein*, ve cehennem de olmamalı artık, gibi anlamı belirsiz dileklerde bulunuyor şair. Biz de ister istemez soruyoruz kendi kendimize: Hani dinlerin yöneticiliğinden kurtulmakla erginliğe varacaktı insan? Sevinç diye, pagan dünyasından alınmış imgelerle övülen varlık yeryüzündeki cenneti kurmaya götürüyordu ya insanlığı? Vara vara Hristiyanlığın ölüm ve ahret anlayışına mı vardık? Günahın bağışlanması, düşmana, sevgi, öbür dünyada karşılık görme umudu, bunlar ve yukarda sayılan öbür erdemler pek andırıyor İsa dininin değerlerini. Ya o baba, yıldızlı kubbenin üstünde, yıldızların ötesinde konağı olan, önünde milyonlarca varlığın yere kapandığı o iyi yürekli baba kim? Hristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh diye anılan üçlüğün bir numaralı tanrısı olmasın? Ona ermek için mi bu alaylar, yürüyüşler, yükselişler, tapınmalar, övgüler? Oraya mı çıkıyor önünde sonunda Alman idealizmi denilen bu insancı ülkücülük? Hayır diyemiyorum ben, sen de diyebilirsen.

Schiller bu işi başaramadı: önceden var olmayan, şi-

iriyile var etmeye giriştiği sevinçli yaratamadı, yaşatamadı. Fikir ve sözlerini düzenli bir akışa uyduramadığı için tutarlı bir bütün kuramadı, bu yüzden de düşüncesinin sonucunu alamadı. Amacı, dünya cennetini kurmaları için bütün insanlığa bir çağrı yöneltmek iken, okuyucusunu eski ve bulanık kavram ve değerlerin karıştığı bir çıkmaza götürdü. Schiller'in başaramadığını Beethoven başardı. Nasıl başardı? Gene dönelim düşüncemizin kaynağında hep karşılaştığımız koca Platon'a. Devlet'ten okuyoruz:

401 d: *«Onun için, Glaukon, müzik eğitimlerin en iyisidir. Hiçbir şey insanın içine ritim ve düzen kadar işlemez. Müzik eğitimi gereği gibi yapıldı mı insanı yüceltir, özünü güzelleştirir.»*

402 a: *«Eğitim bence müziğe dayanmalıdır.»*

411 e: *«Tanrı insanlara müzikle jimnastiği ne sadece kafasını, ne de sadece bedenini eğitmek için değil onlarda coşkun yürekle bilim sevgisi olsun diye vermiş olacak.»*

412 a: *«Müzikle jimnastiği en güzel şekilde uzlaştıran ve onları insana en ölçülü şekilde veren insan, işte asıl düzen ustası olur.»*

Platon ideal devleti kurmaktadır, biliyorsun; bu devleti koruyacak yaşatacak bekçilerin eğitimini düşünmektedir şu an: titizlikle eleyip seçer geleneksel kurumlardan ne alıp almayacağını. Öyle kesin, öyle sert davranır ki, kıyıcıdır, canım şilri, güzelim resmi bile atar dışarı, insanın güzelliğini ölmez bir maddeyle yeni baştan canlandıran heykele bakmaz bile; usta o işçiler, sanatçılar değildir, usta kimdir? Usta müzikle jimnastik ustasıdır, bekçileri eğitecek, yetiştirecek demiurgos odur. Tuhaf! Neden? Dostlarım, bu sorunun karşılığını bize Beethoven verdi, onun

sesinden anladık Platon'un ne demek istediğini. Gelin, size de anlatmaya çalışalım, dilimiz döndüğü kadar. Yalnız şunu unutmayalım gider ayak: Alman idealizminin gerçekleşmesi özlediği insanlık cennetiyle Platon'un kurmak istediği ideal devlet aynı kapıya çıkar, aynı şeydir. Nedir? Billyorsun: insanın insanca bir düzen içinde mutluluğudur, uzatmayalım. Müzik ve jimnastikle olur bu iş demiş Platon. Schiller bunun için yankısız kalan çağrılar yöneltmiş. Beethoven gerçekleştirmiş cennet. Ama nasıl? Gel onu görelim şimdi.

Vincent d'Indy *Cours de composition musicale* adlı eserinde senfoniye şöyle tanımlıyor: «*Une composition exclusivement orchestrale, ou chaque instrument, suivant sa nature, joue un role d'importance égale aux autres,*» demek senfoni yalnız bir orkestra eseridir, her saz bu orkestrada öbür sazlara eşit bir rol oynar, yani konçertoda olduğu gibi bir diyalog yapmaz, diyalog yoktur senfonide, adı üstünde sym-ponia, birlikte sesler, birlik olan sesler. Ama sesler de değil, sazlar, çünkü ses, insan sesi ne gezer senfonide? Ne yapmış Beethoven? «*Exclusivement orchestrale*» diyor ya d'Indy. Senfoniye insan sesi koymak, korolu senfoni! Olur şey mi bu? Bir eşi daha var mı? Ben bilmiyorum. Sen? Sen de bilmiyorsun. Ya müzik eleştiricileri? Aman ne kadar sınırlanmışlar, koca kafasında yeller esen ustaya! Olacak şey mi? Birinci bölüm bütün sazların fırtına koparması, iyi; ikinci bölüm vur patlasın çal oynasın bir cümbüş, buna da peki; üçüncü yumuşacık bir gönlün iki ezgiyle yayılması yalvarması, kafasına tokmağı yedikten sonra da boynunu büküp susması; eh neyse, musiki ruhun gıdasıdır deyip geçer; ya son bölüm, koca finale, ha oldu işte, sevinç teması bulundu, yavaş yavaş girdi, sazlar onu aldı benimsedi, uzun bir resitatif halinde söyledi. Tamam! Senfoni burada biter. Müzik eleştirmenleri de iş gördük diye, memnun, dönerler evlerine. Ama koca kafalı, aksî, pıntı herif dehasını istiyor, tutmuş bir koro getirmiş, sözü, insan sözünü karıştıracak araya! Olur iş mi, rica ederim,

senfoniye koro karışır mı? Kantat değil, Requiem değil ki bu! Senfoni, adı üstünde. Beyler, aradan asırlar geçti, gene de 9. Senfoni, insanlık dramının bu şaheseri koro-suz da olabilir diyenler var aranızda. Öylesine kalın kafalı, kalıp düşkünün softalarsınız sizler! Aslında insanı sevmesiniz de ondan, sözüm ona ruhu seversiniz, canım sıcak bedenini sevmesiniz insanın. Platon sizden değildir tam, o da ruhu dikmişti başımıza, ama insanı yaratmak için ruhla bedeni birleştirmişti eğitimde, düzenin yalnız bu birlikten doğduğunu anlamıştı. Beethoven insan sesini sokmakla Dokuzuncu'ya, insanı bir bütün olarak getirmek istemiştir Elysium'un kapısına dek. Bakalım kapıyı açtı sokabildi mi içeriye milyonlarca canlıyı, en küçük solucanından en büyük meleğine kadar. Biz soktu diyoruz, gelin dinleyelim.

Sabırlı okuyucum benim, bir makinen varsa plak döndürüp ses veren, hani Stereo mu, Hi-Fi mi ne diyorlarsa bugün o, gün geçtikçe gelişip, müziği bir somun ekmek gibi besleyici bir varlık olarak evlerimize sokan o gramofonlara, varsa, al Beethoven'ın 9. Senfonisini, koy ve çal: Yürüyelim birlikte, kardeş kardeş, sevince varan yolu.

Koydun mu? Başlıyoruz:

Boz bulanık bir düzlük... alabildiğine boşluk... hiçlik... kaos. İki kara nokta ufuktan beliriyor, çiziliyor, çakıyor. Bir daha, bir patlama, bir karaltı kaplıyor bütün boşluğu. Gök gürlemeleri, şimşekler, bir deprem gücü sarsıyor varı yoğu, re-la-fa-re diye gökten aşağı, yerden yukarı. Ne o? Baş tema diyor müzik eleştiricileri: Birinci bölümün amansız teması, senfoni boyunca yerden gökten fışkırıp ortalığı inim inim inleten, kara parmağıyla boşlukta yasalar çizen, kamçısını şaklatarak kaçışan varlığa çullanan, ordan oraya kovalanan bir zorba. Bir cin! Gökten Zeus mu saldırıyor, yarılan topraktan Hades mi fışkırıyor, zorbaların zorbası, tanrı gücü Kratos mu bu? Kim bu yumruğunu tokmak gibi indiren, buyruğunu ateş alev perçinleyen cin? Sevinç senfonisi dinleyecektik hani! Bu mu sevinç? Sevinç değil, tam karşıtıyla başlıyor 9. Senfo-

ni. Çok aradık bu temaya bir isim, bir şeyler de bulduk, o mu değil mi bir dinleyin. Bize öyle gelir ki. Beethoven Sevinç senfonisini Anti-Sevinç'le başlatıp, bir boydan bir boya sürdürüyor onun baskısını. Birinci, ikinci ve üçüncü bölümleri senfoninin ve dördüncü koral bölümü de hep bu sevinç karşıtının buyruğu altında, öyle yaman bir savaş ki bu iki karşıt güç arasında, canlının ölümle, insanlığın doğayla, İnsan'ın Tanrı ile savaşması gibi. Kim yenecek ve nasıl yenecek diye soruyoruz bir boydan bir boya kendi kendimize, sorumuz da kafanın ruhun sorusu değil, bedenimizi sarsıyor bu soru, kaslarımızı kavırıyor, omuzlarımızdan aşağı tırnaklarımızın ucuna kadar dalga dalga, burgu burgu, çıkış çakış geriliyor, kasılıyor, yaylanıyor. Bacaklarımız oynuyor, hopluyor, zıplıyor, bir devinektir kıpır kıpır bedenimizde. Tokmak tokmak vuruyoruz ölçüyü, adım adım ilerliyoruz geriliyoruz, çıkıyor iniyoruz, bir ses tütüyor, enleniyor, asılıyor, süzülüyor, tat, koku, renk buram buram özlem yalvarış... Madde mi ruh mu? Hangisi? Romain Rolland mı şunu söyleyen: Thymos diyor. Bizim Homeros'un ki, öyle mi? Ya Platon niçin müzikle beden eğitimi olsun diyordu: insanda *to thymoides* thymos varlığı gelişsin yer etsin diye. Biz zavallı yirminci yüzyıllılar, yitirmişiz thymos'u, coşkunluk diye çeviriyoruz bu sözü. Maddeyle ruh birlik olmuş 9. Senfonide. Sevinçli daha ötede arama, insanım, o birlikte Schiller'in de, Beethoven'in de yeryüzünde cennet diye aradıkları.

Birinci bölüm: insanla tanrı arasındaki savaş, ikinci bölüm: oyun, üçüncü bölüm: ezgi, her birini sılıp süpürüyor amansız alinyazısı insanın. Hayır hayır, diyor hep o tanrısal güç ve suçlu, baskılı, çırpınan insancığın mavi sulara açılan gözleri büyüyor çaresizliğe. Ama buluyor işte bir türkü, inceden nazlıdan tutturuyor onu, bir halk türküsü, nerden kimden, hangi bucağın hangi halkından, senin benim hepimizin ağzında kanatlanan bu türkü? Bilmiyoruz. Homeros, Yunus Emre, Pîr Sultan Abdal birer insan mı, birer halk mı? Karşılığını daha veremedik, belki hiç veremeyeceğiz bu sorunun. Sevinç Türküsünün

kaynağına gittik biz. Ne olup ne olmadığını gördük. 9 Senfonide o olmuş işte bir Beethoven-insan-halk türküsü

Bu türküyü tutturalım, bakalım...

Bir zil, bir ses:

— Sen keçileri kaçırmışsın!

— Ne? Ne demek o?

— Oku yazdıklarını da anlarsın ne demek olduğunu Kapandı.

Titredik.

— Aldırma, Olymposludur o, yüksekten gürler.

— Anti-Sevinç'tir! İstemez hepimizin kardeş olup kucaklaşmasını.

— Bağışlamıyor.

— Dur, ama bir bildiği vardır elbet.

— Yapamadık sevinçli. Biz de Schiller gibi mi?

Anladık. Haydi yeni baştan!

Okuyucu, plağı durdur, oku şu aşağıdaki satırları. 9. Senfoninin kuruluşunu kendi dilinde bulacaksın. Son notasına kadar anlamadan yazılmaz bu yazı. Çalışalım.

9. Senfoni dört bölümlü bir bütündür. Re minör tonundadır. 1817 ile 1823 arasında yazılmıştır. Beethoven'ın yazdığı ve müzik tarihinde yazılmış senfonilerin en uzunudur: çalınışı bir saat on dakika sürer.

Bölümlerini: biçim, tempo, tema ve her parçanın partisyonunda tuttuğu ölçü sayılarıyla aşağıya yazıyoruz:

1. Birinci bölüm: Sonat biçimi - Allegro ma non troppo. un poco maestoso (1-547)

1. Sunus (1-59)

a) Baş tema (1-73)

b) İkinci tema (74-131)

c) Sonuç teması (132-159)

2. Gelişiş (160-300)
3. Yenileniş (301-426)
4. Ekleniş (Koda) (427-547)

II. *İkinci bölüm: Sonat biçimli scherzo - Molto vivace* (1-559)

1. Sunuş (1-150)
 - a) Baş tema (1-92)
 - b) İkinci tema (93-126)
 - c) Sonuç teması (127-150)
2. Gelişiş (151-263)
3. Yenileniş (264-387)
4. Ekleniş (388-414)
5. Trio (415-530)
6. Ekleniş (531-599)

III. *Üçüncü bölüm: İki temalı Lied biçimli - Adagio molto e cantabile* (1-24) - *Andante moderato* (25 - 82) - *Adagio* (85-157)

1. Birinci tema (1-24)
2. İkinci tema (25-42)
3. Birinci tema, değişişli (43-64)
4. İkinci tema (65-82)
5. Köprü, genişletilmesi birinci tema ile (83-98)
6. Birinci tema, değişişli (99-120)
7. Ekleniş (121-157)

IV. *Dördüncü ve son bölüm (Korolu): Sevinç Türküsünün sözlerine göre kurulmuş Kantat - Rondo biçimli* - *Presto - Allegro* (1-940)

1. Resîsatıflı fantezi - Giriş (1-240)
2. Rondo temalı Sevinç Türküsü (bölüm 1, 2, 3) (241-330)

3. Ara - sazlardan marş (331-374)
4. Sevinç Türküsü (bölüm 4) (375-431)
5. Sazlardan ara (432-542)
6. Sevinç Türküsü (bölüm 5 ve 6) (543-654)
7. Sevinç Türküsü (bölüm 7 ve 8) (655-762)
8. Ekleniş: Sevinç Türküsü (bölüm 9, 10, 11) (763-940)

Birinci bölüm sonat biçimindedir, diyoruz. Bu ne demek? Sonat biçiminin üçlü bir kuruluşu vardır müzikte: düşünce önce açılır, sunulur (sunuş), sonra enine boyuna geliştirilir (gelişiş), son olarak yenilenerek tekrarlanır (yenileniş) ve bir Koda ile kapanır (ekleniş). Düşüncenin akışında üç parça görüldüğü gibi, düşüncenin kendisi de üçlüdür: yani üç cümleyle üç fikir söyler. Tema mı, cümle mi diyelim. Gelin temada karar kılalım. Bu temaların birincisine baş tema deniyor: asıl düşünceyi o dile getirir, odur esere özelliğini veren, damgasını basan. İkinci tema onun karşıtıdır: çokluk onun söylediğinin tersine dile getirmeye çalışır ve onunla çatışma halindedir. Üçüncü tema uzlaştıracıdır, karşıtlığın, ikili çatışmanın, diyalogun bir sonucunu çıkarır. Gelişiş, yenileniş ve ekleniş dediğimiz bölümün bütün parçaları boyunca da, bu diyalektik kuruluş sürüp gider.

Ama sözlü cümle gibi, müzik cümlesi de çeşitli parçalardan kurulur. Düşünce bir küt değildir, her düşüncenin kendi içinde de bir akış, bir dalgalanış, renkten renge bir geçiş vardır. 9. Senfoninin baş temasını örnek alırsak, ağır, sert, baskılı, görkemli bir ritimle başlayan bu fikrin tatlılaşıp ezgilendiğini, bu daha yumuşak unsurun üstünde, düşünceyi dile getirmek için, daha da çok durulduğu görülür. Müzik dialektiğinin sözlü düşünceden yalnız şu bakımdan bir ayrıntısı var diyebiliriz sanırım ki, söz kadar kesin değildir tutumu. Karşıt gibi görünen ses tümcekleri birbirine eklenir, bağlanır, kenetlenir, birbirinin içinden çıkar, doğar, kaynar, ayrılır, uzaklaşır, yakınlaşır. Dia değildir bu logos'u tanımlayan önek sym'dir;

ayırım değil, birleşimdir. Dedik ya dialogos değil, symphonia'dır adı. Harmonia, uyumdur sonucu.

Onun içindir ki, okuyucum, yeni baştan işlemeliyiz senle bu 9. Senfoninin düşüncesini: Sevinçle Anti-Sevinç dedik, değil; Tanrı ile İnsan dedik, değil; ve bir savaş dedik, o da değil; çatışmanın tüm öğeleri var, karşıtlar var büyük keskin, ama hepsi uyum içinde. Öyle olmasaydı, müzik olmazdı, 9. Senfoni de insanlığın dramını dün bugün ve yarın da yansıtmış, yansıtılan ve yansıtacak kısaca yapıt olmazdı.

Bir büyüğü söylemek için en iyisi başka bir büyüğe başvurmaktır. Kulağa gözü ekleyelim bu kez. Ve Beethoven'e Michelangelo'yu katıp, 9. Senfoni anlayışına Vatikan'daki Sixtina freskleriyle varalım. Varamazsak da, bir aşama yakın geliriz ya.²²

Koy yeni baştan plağını. Dinleyelim gene, göre göre.

Bir düzlük... ama yeşil bu kez. Boşlukta, çatır çatır yarılan bir kubbede. Karaltıya ışık vurmuş gibi, renkleniyor: mor pembe, ak ve sarı karışık... ten rengi, insan rengi. Ama insan mı o? Bir adam, gümüş saçlı, sakallı bıyıklı bir erkek, hem de iri, heybetli, güzel. Gövdesini saran saydam giysiden göğsü, omuzları, kalçaları gözüküyor. Bu gövdeden bir güç fışkırıyor. Ama nerden? Bir toplu bütün görüyoruz: doğan gün gibi morlanan karaltının içi fıkır fıkır kaynıyor, biçimler sarmış gövdeyi, kafalar, kollar, bacaklar ve hep o noktaya açılan gözler. Korku mu var bu bakışlarda? Üst üste yığılmış lüle lüle saçlar, yanaklar, kollar, parmaklar hep bir parmağa yönelmiş, kas kas bir koldan uzanan bir elin kalkık işaret parmağına. Güç, koca gövdenin ucundaki bacağın başparmağından yel gibi ısı gibi geçiyor bu sarmaş dolaş varlıkları; hepsinin özünü sarıp akıyor bir noktaya doğru. O noktaysa başka bir parmak: düşük bir elin işaret par-

(22) Aşağıda Sixtina Kilisesi'nin tavanında görülen insanın Tanrı tarafından yaratılması sahnesini anlatacağız. Bu kitaba resim eklemek istemedik. Okuyucu bu ünlü freskin bir fotoğrafını bulup bakabilir.

mağına degecek nerdeyse Yaradanın parmağı. Olay olayların en büyüğü, var oluşun en şaşırtıcı olayı: İnsanın yaratılması. Tanrıymış bu koca gövde, insana bunca benzeyen. Yaratıyor insanı yeşil düzlükte. İnsan erkek. Gövdesi dal dal kıvrıntılı, ağır ve gevşek, kalkmıyor bir türlü kök saldığı topraktan. Güç akmamış daha bu gövdeye, biçimi var, ama yaşamıyor daha. Gececek mi güç yaratandan yaratılana? Gözler hep onu soruyor korkulu korkulu. Ya insanın yusuvarlık kafası? Kara ışıltıları gözlerinin, yanaklarının, kımıldamak isteyen ağzının, soluklanan burnunun, morlu gümüşlü karaltıya yönelmiş tüm, bekliyor, diliyor, yalvarıyor. Uzatmış elini, yaşamayı özlüyor. Güç geçti mi, geçecek mi? İşte o anda bırakıyor bizi Michelangelo, o soruyla. Bir yaratana bakıyoruz bir yaratılana. Tanrı gürlüyor, istemi güm güm sarsıyor evreni: toprak ana bile toparlayamamış çıkıntılarını, insan kurtulamıyor tutarsın etinin ağırlığından, kolları, bacakları, başıyla kalkamıyor ayağa. Biçime güç geldi gelecek, insan var oldu olacak, yaşam doğdu doğacak... Madde mi, ruh mu? Menos gürlüyor. İnsan yaratılıyor, insan! Ressamın bir anı, müzikçinin uzayan, yeni, yeni baştan uza-yıp ses dalgalarıyla evrene karışan devineği. Birinci bölüm işte bu.

Bir düzen kurulmuş değil midir bu birinci bölümde? Ağır ve görkemli bir cümleyle daha tatlı ve melodik bir ikinci cümleden kurulu baş tema ile üç bölümlü gevşek, hafif, titreyişli ikinci tema arasında köprü atılmış değil midir? Tanrı gücü akmamış mıdır bir parmaktan öbür parmağa, mucize olmuş, insan yaratılmış değil midir ki böyle hep ısrarla yeni baştan gürlüyor bu güç? Bir varlığını aşılammamış mıdır öteki cana? Kaynaşmamış mıdır bir tek menos içinde canlar canlılar? Var olmamış mıdır bu uyum ki, birinci bölümün sonunda tanrı varlığı bir ölüm marşının ağır adımlarıyla ayrılıyor bizden? Hayat işte bu, Beethoven-insan, daha ne istiyorsun?

Gelsin bir insan daha ve o anlatsın bize, ikinci ve üçüncü bölümlerle Beethoven'ın 9. Senfonide ne demek

istediğini. Nietzsche'nin sözleri beylik sözler olmuştur de-
nebilir: Nietzsche Dionysos tanrıyla Apollon tanrısı görür
tragedyada, ve genellikle tragedya gibi insanı söylemeyi
başaran her sanat eserinde, sanatın kendisinde. Dionysos-
Apollon, coşkun güçle durgun güç, kaynayan ateşle par-
layan ışık: İnsanda vardır ikisi de, insan hem sarhoştur,
hem akıllı. Sanat da insanoğlunda bu iki gücün çarpışma-
sından doğar. Uyum demek, bu iki karşıtın ölçülü birli-
ğinden doğar.

Beethoven Dokuzuncu'nun ikinci scherzo bölümünde
Dionysos'u, üçüncü adagio-andante bölümünde de Apol-
lon'u söylemek istemiş gibidir. Scherzo bir oyundur: in-
sanlar kurulmuş düzen içinde birbirlerini oyuna çağırır-
lar, çok, sürüyle çok olmuştur insanlar, hepsi de benzer
Michelangelo'nun o yeni canlanan insanına. Kanı sıpsı-
cak akar bedeninden, kıpkızıl şişirir tenini. Doyamaz can-
lılığa, daha ister, oynar tepinir sarhoş olur, karışır insa-
na ve doğaya. Gücü kabarır, fışkırır, can ve canlılık olur
hep yeni baştan. Aman nedir bu devinekteki *da capo*'lar,
koca bir parça bittikten sonra yeniden başlamalar! Yo-
rulduk bıttık senden, taşkın insanoğlu, milyonlarca var-
lık! Çekil gıt artık! Gelip süpürüyor, nitekim birinci bö-
lümün baş teması hepinizi: kıcınıza bir süpürge, çil yav-
rusu gibi dağılıyorsunuz yellere tozlara yapraklara. Ol-
madı, gene olmadı, bu da değil. Ya ne?

Bir ezgi mi, ruhun derinliğinden yükselen? Yumuşak,
hava gibi okşayıcı, varlığın sezilmez ışınlarına değinen bir
ezgi, ötelerde süzülen ipil ipil maddeye nerdeyse el değ-
direcek bir özlem, bir düş... Varıyor. Vardı mı? Dinle gi-
diliyor, bir ışık köprüsünün üstünde titreşiyor. Varacak gi-
bi sonsuzluğa... Bir ikinci ezgi tutturmuş şimdi, daha ağır,
daha ölçülü, güvenli. Tutundu gibi o yüksekte, vardı söy-
lüyor... Beşikte sallanıyoruz, mavi mavi dalgalanıyor düş-
lerimiz... Güm! Gene o amansız tema, o uyandırıcı davul
bir damla zehir balımızda... Bırakmadı dalalım mutlulu-
ğa. Bu da değilmiş istediği. Bırakıp gidiyor bizi, tek tük
ses yırtıklarıyla ardından...

Ne istiyor?

Direniyor istemekte.

9. Senfoninin korolu finalini koy şimdi, okuyucum.

Geldi! Geldi değil, burada. İnsanı yaratan o koca varlık karşımızda, dikilmiş duruyor, hem de ne? Konuşacak mı? Güç, parmağından akan bir öz değil artık, ses de değil, söz söyleyecek gibi, insan sözü. Bedeni geriniyor, kasılıyor, dikiliyor kafası, kalkıyor eli, hem bir el değil, iki el, iki kol açılıyor kocaman bir insan var karşımızda. Ağzıyla söz söyleyecek, anlaşılır, sindirilir insan sözü.

Ve söz konuşuyor.

Yapabileceğiniz artık istediğini.

Diyor ki koca Beethoven gür bir erkek sesiyle: «*O Freunde, nicht diese Töne, sondern lasst uns angenehme anstimmen und freudenvollere.*» Dostlar, bu sesleri değil, daha hoş a gidenleri söyleyelim ve daha sevinç dolularını. Sevinç sözü beş ölçüye sığmış yirmi üç nota üzerinde dalgalanıyor baritonun sesinden. Bu sevinç neymiş ki bu kadar önemli? Hoş değil miydi şimdiye dek duyulan sesler? Sazlarda başaramadık mı demek istiyor bu insan-yaratan? Bir şeyler anlatacak bize, ama ne? Elimizde tutup kılavuz olacağı benziyor, kolları açık, elleri bir yönü gösteriyor, dikili durmuyor, yürüyecek, adımlanacak, bekliyor ki gelelim sığınalım hepimiz güçlü kollarının arasına. «*Heute ist ein feierlicher Tag*» diye yazmış ihtiyar besteci bu parçanın altına. Bir bayram günü diyor. Ne bayramı? Söyleyecek, yaşatacak şimdi bayram şenliğini, yaratacak insanlık bayramını. İnsanlar geledursun, senfoninin temaları da gelip geçiyor bir bir: oyun, ezgi... hayır o şenlik değil aradığımız; ama hayır diyen ses bu kez amansız baş tema değil, o yok artık, susmuş, unutulmuş, gitmiş. Peki ne? İnceden, nazlıdan küçük tekerler mi yuvarlanıp geliyor, çiçekler kara kara: *fa fa sol la la sol fa mi re re mi fa fa. mi mi... fa fa sol la la sol fa mi re re mi fa mi. re re... Freude, schöner Götterfunken, Tochter aus Elysium... Wir betreten feuertrunken, Himmlische, dein Heiligtum!*

Kılavuzun sesi konuşuyor bize:

Sevinç, güzelim kıvılcımı tanrıların,
Cennetin kızı,
Yanıp tutuşarak coşkunluktan
Giriyoruz göklerdeki tapınağına senin.

Toplandık, dinliyoruz sözünü: Bir ülküyü dikeyor kar-
şımıza kılavuz, anlatıyor, öğretiyor. Tapınağına gideceği-
miz varlığın özelliğini tanımlıyor, değerlerini sayıyor:

Büyülerin birleştiriyor yeniden
Zamanın kıyasıya ayırdıklarını;
Temiz kanatlarının süzüldüğü her yerde
Kardeş oluverir bütün insanlar.

Bu dersi dinledikten sonra, bütün koro evet, anladık,
benimsedik niyetine hep bir ağızdan okuyor dersini:
“Kardeş oluverir bütün insanlar” a kadar.

Ama kim bu insanlar yüce horona katılabilen? Sayı-
yor gene kılavuz: dostluğu tatmış olanlar:

Kim ermişse yüce mutluluğuna
Bir dost ile dost olmanın

Aşk ve sevinçten pay almış olanlar:

Kim kazanmışsa yüreğini soylu bir kadının,
Evet, kim bu yeryüzünde
Bir cana canım diyebilmişse,
Gelsin katılsın sevincimize!

Sevgiden yoksun mutsuzları ayırıyor hemen kılavuz:

Ama kim tadamamışsa bunu ömründe
Çekilsin gitsin aramızdan ağlayarak.

Burada eleştiriciler soruyorlar kendi kendilerine: ömründe hiçbir sevgisini tam gerçekleştirememiş olan Beethoven acı duyar mıydı bu sözleri yazarken? Ruhçu baylar, sizden beklenmezdi bu soru. Gene anlamadınız! Neyse geç.

Schiller'in bu iki sekizliğini Beethoven rondo teması üzerine yazmış. Horon dedik ya, bir oyun, bir dans, ama scherzo'daki trio oyunundan çok başka, çünkü oyuna katılan insanlık bu kez bir seçme yapıyor, körü körüne duyularına kendini bırakmayıp, oyunlar arasında oyun seçiyor, aklını kullana kullana, burada Dionysos'la Apollon birleşmiş olduğundan çıkmaza değil, bir yere götürecek insanlığı.

Nereye? İlk insanlarla kardeşlik kurmaya, sonra doğayla birleşmeye. İnsanlarla birliği dile getiren sekizliğin ilk iki dizesini (*Kim ermişse... dost olmanın*) üç solist söylüyor: tenor, bariton ve alto kadın sesi; (*Kim kazanmışsa yüreğini soylu bir kadının*) sözleri gelince, soprano'nun sesi çınlayıp büyülüyor bütün koroyu. Üçüncü sekizliğin ilk iki dizesini (*Bütün varlıklar içer sevinci / Doğanın memelerinden*) tenorla bariton söylüyor, üçüncü ve dördüncü dizeleri (*Bütün iyiler, bütün kötüler / Yürür, güller serpili yolunda sevincin*) tenor, bariton ve alto söylüyorlar, *Öpüşleri* sözüyle gene soprano çınıyor ve dört solistle koro birleşiyor coşkun bir öpüşmenin büyüsü içinde.

Horon gerçekleşmiş, bütün insanlar birleşmiştir koca kılavuzun kolları arasında, alay ereğinin tam bilincine varmış olarak hazırdır şimdi ereğe varacak olan yolu yürümeye. Bütün insanlık vardır bu alayda: iyiler, kötüler, büyükler, küçükler, insanlar, hayvanlar, hepsi aynı sütü emmiş doğanın memesinde, hepsi menos'la dolmuş. Gidiyorlar. Bakalım nereye?

Und der Cherub steht vor Gott! diye çınıyor koronun son sözü. Okuyucum, biz çeviremedik bu dizeyi, önce *Masum çocuk dikilir Tanrının karşısına* dedik, beğenmedik, *En büyük melek de vardı önüne Tanrının* dedik, o da

değil. Kerubi bir melektir, ama Tevrat'ın Asur geleneğinden esinlenerek aldığı bir figür, gücü temsil eden kanatlı bir boğa. Hıristiyan geleneğinde bu melek yalnız bir baş, iki kol ve iki kanatlı bir gövde olarak gösterilir. Rönesanstan sonra bu melek *Cherubino* biçiminde pagan geleneğinden esinli Eros'larla karışıyor, bir çocuk oluveriyor. Schiller'in ve asıl Beethoven'in burada düşündükleri Cherub hangisiydi? Eleştiriciler gücü temsil eden kanatlı boğa figüründen yana, ikisi de var besbelli. *Und der Cherub steht vor Gott* sözlerini önce dört solist söyledikten sonra, koro ile solistler bir daha söylüyor, sonra hepsi birden *steht vor Gott* kelimelerini iki kez, yalnız *vor Gott* sözlerini de üç kez söylüyorlar. Tanrı önüne dikilmiş oluyor insanlık, küçüğü büyüğü içine alan koca bir güç olarak. Bu *vor Gott* sözleri kapıya vurulan bir tokmaktır: göklere dek çınlıyor sesi, gümbür gümbür sarsıyor evreni. Kapı açılacak mı? İnsanlık girecek mi cennete?

Burada koro susuyor, bir sessizlik... Sazlar bir marşa başlıyor: temposu *assai vivace, alla marcia*. Nasıl bir marş bu? *Türkische Musik*, Türk müziği derlermiş buna Beethoven zamanında; orkestrada yaylı sazlar susuyor, bir sürü küçücük, tiz sesli ziller, çanlar, davullar, dümbelekler, kudumlar, kavallar, neyler, borular hepsi birden ötüyor bir yaman yürüyüşe. Serçeler kırlangıçlar gibi uçuşuyor kara noktacıklar kanatlı kuyruklu. İnsan sesleri yok, ama evrenin tekmi sesleri var. Fatihler yürüyor, hem de Türk marşıyla... Açtıracaklar elbette Tanrıya cennet kapısını.

Tenor solo. Genç bir erkek sesi tek başına! İnsan, genç bir yiğit, dımdık ayakta, yürüyor ana toprağın üstünde, uçuyor mu, hayır çevresinde uçuşan güneşler, yıldızlardır; o yürüyor başı havada, değerinin bilinciyle göğsünü gere gere. İki kez bağılıyor: *Froh! Froh!* diye. Sevinçli artık kendi içinde taşımaktadır, sevinçli, bu dik yokuşu tırmanmış olmanın verdiği sevinçtir. Bilinci de budur. Güneşler, yıldızlar, bütün doğa elindedir bu güzelim yiğidin. İnsan doğayı fethetmiştir. Ya Tanrı? Dur, oku-

yucum, daha ileri gitmeden, Almancasını dinleyelim bu marşın:

Froh!

Froh, wie seine Sonnen fliegen!

Froh, wie seine Sonnen fliegen!

Durc des Himmels praecht'gen Plan

Laufet, Brüder, eure Bahn,

Freudig, wie ein Held zum Siegen

Wie ein Held zum Siegen

Laufet, Brüder, eure Bahn...

Yiğit: *Koşun yolunuza, kardeşler!* diye bağırınca, koro bir ağızdan uyuyor bu çağrıya ve kardeş olmuş bütün insanlar koşuyor zafere hep birden. Hepsı birer yiğit insanların:

Freudig, wie ein Held zum Siegen.

Sözler, sesler dalgalanıyor al bayraklar gibi kalenin burçlarında. Zaferi kazandı insan. Kaleyı aldı. Bakalım ne düzen kuracak şimdi insanlık cennetinde.

Gene susuyor sesler, alıyor sazlar. Gene bir marş, ama daha ağır, daha yüklü, daha yaygın. İnsanlık cennetinde düzen kuruluyor: Herkesin işi var, dünya bir işliğe çevrilmiş, toprak belleniyor, çift sürülüyor, hamur açılıyor, sürü güdülüyor, taş taşınıyor, kazma vuruluyor, harç karılıyor. İş görüyor insanlar, iş! Nerede? Tostoparlık olmuş ana toprağın yaygın göğsünde. Sevinç nedir? Ekmektir. yüreği ısıtan.

Bundan sonra sesler gene yükseldiği zaman, solo ve koro ayrılığı diye bir şey kalmamıştır, kadın erkek, tiz ve pes, bütün ses ve sazlar hep bir arada çok sessizlik düzeni gereğince ortaya çıkarlar. Rondo teması üzerine okunur beşinci sekizlik kurulmuş düzene inancın bir daha dile gelmesidir. Altıncı sekizlik andante maestoso temposundadır, birinci bölümdeki görkemli baş temaya gider aklımız. Mesele de o burada: Sevinci kendisine tanrı edinmiş insanlık şimdi tanrı ile kozunu paylaşacaktır. Dinle-

rin tanrısını yadsıyacak mıdır insanlık ülküsüne göre insanlık cennetini kurmuş olan insan? Schiller'in bu sorunu çözemediğini görmüştük. Beethoven Schiller'in sazlarıyla Schiller'in düştüğü yanılgıya düşmeden, sorunu tanrılık dini yolunca değil, insanlık dini yolunca çözmek çaresini bulmuştur. Milyonlarca insanın kardeş olup kurdukları cennet besbelli ki yeryüzündedir. Oradan koro yukarıya bakar ve şöyle der:

Kardeşler, yıldızlı kubbenin üstünde
İyi yürekli bir baba otursa gerek.

Bu gerçeğin yüzde yüz gerçek olduğuna tam inancı yoktur, ama ne çıkar ondan? Evren sırlarının hepsini çözecek değil ya; insandır, tanrı değil. Ve mademki insandır, kendi ötesinde bir varlık düşünmeye de pekâlâ akli yatar. Bu varlığı düşünebilir, ona da *iyi yürekli* gibi zayıf bir nitelik de veriverir. Ama Tanrı ile insan arasındaki sınırları kesinlikle de çizer. Tanrının konağı (*Zelt*, yani çadır deniyor Almanca) yıldızlı kubbenin üstünde, yıldızların ötesindedir. Oraya çıkamaz insan. Varsın Tanrı orada kalsın. İnsan da insanlığını yaşasın. Ama insan kendi ötesinde, önünde yere kapandığı bir varlık sezinlenir. O nedir? Hiç de din tanrılarına benzemiyor o varlık. Senfoninin son sözleri asıl tapınılan varlığın ne olduğunu açıklar bize. Koro sevince inancını bir daha bağdırdıktan sonra, hep açılan, yayılan yükselen, *sempre piu allegro* bir çığlıkla şunu haykırır:

Seit umschlungen, Millionen,
Dieser Kuss der ganzen Welt.
Kucaklayın birbirinizi
Bütün dünyayı sarsın öpüşmeniz.

Ses, saz, orkestra, hepsi birbirine karışmıştır. Ortalık çınlar:

Der ganzen Welt
Der ganzen Welt
Der ganzen Welt

Öpüş bütün dünyayadır. Senfoni kapanır. Uyum olmuştur.

Şimdi düşünelim: Schiller'in yaratamadığı, Beethoven'in yarattığı bu sevinç, kardeşlik içinde birleşmiş insanların duyduğu birlik bir gerçek midir, yoksa yalnız sanatın dile getirebilip duyurduğu bir idea mı? Bu sevinç, bir daha söylüyorum, gerçek bir varlık mıdır ve şlirin dışında gerçekleşmiş midir? Önemli bir soru. Bu soruyu cevaplandıramazsak, benim bu yazım yalnız bir coşku yazısı olarak kalır. Bütün bu kitabın var veya yok olması bu soruya verilecek evet veya hayır cevabındadır.

Sevinç kavramı Alman insanının günlük hayatına girmiş bir kavramdır: *Sich freuen* der durur Almanlar, her fırsatta da sevinmeyi, sevinç vermeyi bir ödev bilirler. Öyleyken, Almanya Hitler'i yaratmış, ve sevinç parolasıyla bütün bir insanlığı korkunç bir yanılgıya sürüklemiştir. Anne Frank ak memesinde sarı yıldız damgalı o küçük kız da sevinmeye çalışıyordu Yahudi ailesiyle saklanmış olduğu köstebek yuvasında; gözü dönmüş Hitler gençliği de sevinci haykırarak atılıyordu savaşa. Sevinç orada gerçek değil, kapkara bir yalandı.

Ama sevinci, 9. Senfonide dile getiren anlamda bir kez gerçekleşmiş gördük: Köy Enstitülerinde. Bu sevinci ben anlatacak değilim. Köy Enstitülü Talip Apaydın'a veriyorum sözü.²³

BAYRAMDA ÇALIŞIRIZ, BAYRAMLAR İÇİN

Kurban Bayramı tam kışın ortasına rastlıyordu. O günler bir soğuktu, bir soğuktu... Kar, fırtına, tipi... Eskisehir ovalarında papaz harmanı savruluyordu. Göz gözü

(23) Talip Apaydın, **Karanlığın Kuvveti. Köy Enstitüleri Yılları**. Ararat Yayınevi, İstanbul 1967.

görmüyordu dışarılarda. Sular donmuştu hep. Seydi Suyu iri buz parçaları akıtıyordu. Santral kanalı kapandığından, elektriklerimiz kaç gündür doğru dürüst yanmıyordu. Akşam seminerlerinde kitap okuyamıyorduk, ders çalışamıyorduk. Lambalar ikide bir usulca sönuveriyordu. Dersliklerde pelerinlerimizle oturuyorduk da, gene de ısınamıyorduk. Musluklarımızdan su akmıyordu. Ellerimizi yüzlerimizi yıkamak için dere kıyısına gidiyorduk. İçme suyumuz yoktu.

Üç gün bayram izni vardı, ama bu soğukta nereye gidecektik? Köyü yakın olanlar gitti ancak.

Bayram sabahı kampana çaldı. Dışarda toplanılacak dediler. Başımızı gözümüzü sararak, büzülerek çıktık. Müdürümüz Rauf İnan merdivende bizi bekliyordu. Üstünde palto bile yoktu. Ellerini arkasına bağlamıştı. Boz urbanları içinde, yağız çehresiyle bir heykel gibiydi. Yere atlayacaktı sanki. Savrulan karlardan gözlerini kırıştırtıyordu. O halini görünce usulca pelerinlerimizin yakalarını indirdik. Ellerimizi cebimizden çıkardık.

«— Arkadaşlar!» diye başladı. Bir canlıydı sesi, bir heybetliydi. Önce yılgınlık psikolojisinin zararlarını anlattı. Korkan insanın muhakkak yenileceğini ve kor'ctuğuna uğrayacağını söyledi. Bu hava soğuk evet, fakat siz isterseniz üşümezsiniz, dedi. Olduğumuz yerde birkaç kere sıçramamızı ve kuvvetli tepinmemizi istedi. Dediğini yaptık. Birden ısınmıştık sanki. Hoşumuza gitmişti.

— Bugün bayram, dedi. Şimdi birbirimizi tebrik edeceğiz. Sonra yapacağımız iki iş var; ya içeri girip tekrar sıralara büzölmek, mıymıntı mıymıntı oturmak, bu üç günü böyle faydasız, hatta zararlı geçirmek, can sıkıntısından patlamak. Boşuna içlenmek. Üstelik üşömek. Yahut da, kazmayı küreğı alıp, yurdunu düşmandan kurtarmaya koşan bir asker heyecanıyla santral kanalını temizlemeye gitmek. Emin olun, gidenler kalanlar kadar üşümeyecektir. Çünkü, inanarak çalışan insan ne soğukta üşür, ne sıcakta yanar. O yücelten, diriltten, kuvvetli kılan bir heyecan içinde her türlü güçlüğün üstüne çıkmıştır... Onu

hiçbir karşı kuvvet yolundan alıkoyamaz. Yeter ki bir insan yaptığı işin gereğine inansın. Bakın size bu savaşta geçen bir olayı anlatayım. Görün inanmış insanın gücü neymiş... Biliyorsunuz Alman birlikleri Norveç'i istila ettiler. Fakat Almanlar hiçbir yerde Norveç'teki kadar kuvvetli karşı hareket görmediler. Çünkü Norveçliler yurtlarını seven insanlar. Hürriyetleri uğruna canlarını esirgemezler.

Ve sıfırın altında 40 derece soğukta iki Norveçli askerin akıl almaz kahramanlığını anlattı.

— Onlara bunu yaptıran güç yurtseverlikti, aldıkları göreve bağlılıktı. Bir memleket işte böyle insanlar sayesinde kurtulur ve böyle insanların omuzunda yükselir, diye bitirdi.

— Ben şimdi kazmamı küreğimi alıp kanala gidiyorum, dedi. Çünkü kanal açılınca elektriklerimiz yanacak. Elektrik yanınca okulun işleri yoluna girecek. Kitap okuyabileceksiniz, ders çalışabileceksiniz. Sularınız akacak, yıkanabileceksiniz. Size şunu söylüyorum, bizim asıl bayramımız, yurdumuz bu gerilikten, bu karanlıktan kurtulduğu gün başlayacaktır. Şimdilik bize düşen milletçe çalışmak, çok çalışmaktır. Parolamız şu olmalıdır : «Bayramlarda çalışırız bayramlar için!» Ben gidiyorum. Gelmek isteyenler gelsin.

Heyecânlanmıştı. Üşümemiz geçmişti.

— Hepimiz geleceğiz! diye bağırdık.

— Bayramda çalışırız bayramlar için!

— Bayramda çalışırız! Bayramlar için!...

Altı yüz kişi böyle bağırdık.

Sonra da kazma kürekleri koyduğumuz işliğe doğru bir koşuşma başladı. İnsanların böyle canlanması, bir amaç doğru saldırmaları belki sadece savaşlarda görülür.

Santral havuzundan başlayarak onar metre arayla su kanalına dizildik. Çıplak Hamidiye Ovası ayaz. Kırıkkız Dağı'ndan doğru zehir gibi bir rüzgâr esiyor. Pelerinlerimizin etekleri uçuşuyor. Kazmayı vurdukça yüzlerimize buz parçaları fırlıyor. Bazı yerlerde kar her yeri doldur-

muş, kanal dümdüz olmuş. Nereyi kazacağız belli değil. Müdürümüz, öğretmenlerimiz başımızda dört dönüyorlar. Bir o yana koşuyorlar, bir bu yana. Öyle çalışıyoruz ki, boyunlarımızdan buğu çıkıyor. Bazen adam boyunda buz parçalarını elleyip çıkarıyoruz kıyıya. Kimisi bağıırıyor, kimisi kazmalara tempo tutuyor. Bu gürültü gidiyor kanal boyunca. Yeşilyurt köylüleri evlerinin önüne çıkmış, bize bakıyorlar. Böyle çalışmamıza alışkınlar ama, bayram günü, bu soğukta nasıl donmadığımıza şaşıyorlar. Yeşilyurtlu arkadaşımız Azmi, —köyü yakın olduğu için izinli ya— bize evlerden bazlama ekmek taşıyor. Köylü ekmeğini özlemişiz, aramızda kapışıyoruz.

Yukarılardan, aşağılardan ikide bir sesler yükseliyor :
— Bayramda çalışırız, bayramlar için!
Arkasından marşımız :

Sürer eker biçeriz güvenip ötesine
Milletin her kazancı milletin kesesine
Toplandık baş çiftçinin Atatürk'ün sesine
Toprakla savaş için ziraat cephesine

Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz
Biz yurdun öz sahibi, efendisi, kölüyüz

Koca ova çınlıyor. Taa uzaktan Hamidiye'nin, Mesudiye'nin köpekleri ürüyorlar. Bu kış günü böyle seslere anlam vermiyorlar herhalde. Ayaz ovanın ıssızlığı yırtılıyor.

O gün kanalın yarı yerini açtık. Bir buçuk metre derinliğinde uzun, derin bir çukur karları yara yara gitti. Ertesi gün taa bende kadar tamamladık. Sonra merasimle suyu saldık. Nazlı bir gelin getirir gibi önünden ardından yürüyerek türküler marşlar söyleyerek getirdik ve geç zamandı, santral havuzuna döndük, sonra bir baktık, okulumuzun balkonuna çakılı «Ç K E» yandı. (Çifteler Köy Enstitüsü). O zamanki sevincimizi nasıl anlatmalı? Üşümüş ellerimiz alkıştan ısındı. Yaşa var ol seslerimiz ufuk-

ları kapattı. Dünyanın en içten gelen, en coşkun bayramı oldu belki. Hiç unutmam bir arkadaşımız kendi ellerini öpüyordu. «Aferin ulan eller, diyordu, bu elektriğin yanmasında senin de hissen var, yaşasın.» Sevinçten gözlerimiz yaşarmıştı.

Müdürümüz bir tümseğe çıktı. Birkaç kelimeyle başarmızı tebrik etti. Her nokta koyuşta «sağ ool!» diye bağı-
rıyorduk.

— Şimdi, dedi, depomuza su dolacak; banyoyu yaka-
cağız. Yıkanın ve çalışıp başarmış insanların huzuru için-
de uyuyun. İşte gördünüz, inanarak çalışan yapar! Ama-
cına ulaşır! Bu heyecanla çalışmaya devam edersek, biz
Türkiye'yi de yükseltebiliriz!

— Yükselteceğiz! diye bağırdık.

— Bayramda çalışırız bayramlar için!

— Bayramda çalışırız bayramlar!...

İçeri girdik, musluklardan şarıl şarıl sular akıyordu.
Birbirimizi tebrik ediyorduk.

Unutulmaz bir bayramdı.

DOST

— Neymiş humanizma?

— Humanizma, insanın kendine örnek seçtiği bir insanda bütün insanlığı görerek, bularak, severek insanlığı insanlık yolunda daha ileri götürecektir işler yapmasıdır.

— A dostum, gene çok kesin, keskin bir tanımlama yaptın. Haydi insanlığı insanlık yolunda daha ileri götürmeye peki diyelim, ama bir insanda bütün insanlığı görmek, bulmak, sevmek ne demek? İlle de bir insanı mı seveceksin insancı olmak için? Belli bir insanı değil de, bütün insanlığı sevsen daha doğru olmaz mı?

— Olmaz : bulanık, dağınık, esnek bir sevgi olur, bulutlarda kalır. İnsanı bir ahlak disiplinine götürmez; insana, kendi kendini aşıp yaratıcı olmak fırsatını vermez. İnsan Tanrıyı ülkü diye ortadan kaldırdı mı, ister istemez insanlar arasında bir iki insan seçecek ve onların yolunda çalışacaktır ereğe varmaya. İnsanın soyut ülkülere bağlanarak yürümesinin insanlık için ne korkunç sonuçlar doğurduğunu çok gördük. Soyut ülkü adamı insancı değildir, onu bir kalem sil, kalıyor insanlığa faydası dokunmuş, iyi işler görmüş büyük adamlar. Hepsisi insancı mı? Yalnız bilim sevgisi, millet sevgisi de itmiş olabilir belki onları. İlle de bir örnek mi seçmişlerdir kendilerine? Bilmem. Evet

diyesim geliyor, çünkü bu seçme bir gönül işidir, insan onu açığa vurmaz, bağır bağır bağırılmaz şunu seçtim, seviyorum diye. Ama sonradan belli olur. Her gerçek büyük adam da insanı çok sevdiğini açığa vuran sözler söylemiştir bir kez : Pasteur'leri, Einstein'ları düşün. Onlar humanist şüphesiz. Hem humanizma yalnız insanlığı sevmek, insanlığın iyiliğini gözetmek değildir. Humanizma bir tutumdur ki, onu *philanthropia* denilen insanseverlikle karıştırmamalı. Yoksullara yardım, hayır dernekleri kurmak gibi duygusal davranışlara yol açan insanseverliğin nice nice bencil ve çıkarıcı eğilimleri örtmeye yaradığını gördük biz.

— İyi ama günümüzün bütün filozofileri, ideolojileri kendilerine insancı diyorlar. «*L'existentialisme est un humanisme*» diyor Sartre, Marxist humanizma komünizmin bel kemiğidir; biri düşüncesinin olabildiği kadar insancı olmasına çalışıyor, öteki insancılığı bugün tam değilse de, yarın harfi harfine gerçekleştireceğine söz veriyor. Bu kadar büyük akımları kaplarken bu insancılık kavramı, sen tutmuş bana bir insanı örnek almaktan dem vuruyorsun. Kendini ve kendi yaşantısını söylemeye uğraşıyorsun habire. Kendi küçük çevrene indiriyorsun koca davaları. Hep sen, sen... anladık işte, bıktık artık bu laflardan. Başka bir telden çal, ara bul, söyleyecek başka bir şey bul...

— Çok aradım özledim

Yeri gökü aradım
Buldum insan içinde

— Yunus Emre! O da ne oluyor şimdi?

— Hiç, türkü söylüyorum kendi kendime :

Dost bağında bülbül olam
Ötem hey dost deyu deyu

— Dost mu? Yunus Emre'nin dost dediği Allaktır. Hem Yunus Emre bir tasavvuf şairidir, yani senin Batılı

anlayışınla bir mistik. Onun ne işi var burada?

— Mistik! Bir söz bulmuşunuz her salçaya uyduruyorsunuz. Mistik dediğin ne? Yunanca *mystikos* bazı tanrıların kültünde açığa vurulmayan ve yalnız o kültte gizli bazı törelerle bağlanan kimselerin bildiği ve katıldığı ayinlere verilen bir sıfattır; bu gizli ayinlere *mysteria*, onlara katılanlara da *mystes* denir.

— Aman, aman sus, anladık, Yunanca bildiğini de biliyoruz. Bilgiçlik taslamayı bırak da, Yunus Emre'yi buraya almakla nedir amacın, onu söyle. Humanizma tanrı fikrinin ortadan kaldırılması ve yerine insan ve insancılık ülküsünün getirilmesiyle başlar diyorsun bir yandan, öte yandan da Yunus Emre gibi bir dine, bir tarıkata bağlı olduğu su götürmez bir şairi öne sürüyorsun bu kitapta incelemeye kalkıştığın insancılık akımına örnek diye... Ama nereye varmak istediğin gözümden kaçıyor sanma: Homeros'tan tutun Beethoven'ın 9. Senfonisindeki insancılık ülküsüne kadar getirdin, kendin de söyledin ki Sevinç Türküsünde yüceltilen *Varlık*, Hıristiyanlığın Tanrısı değil, uyum içinde birleşmiş bütün insanlığın ülküsüdür, *İnsan*'dır. Ama hep Batı'da dolaştın durdun, bu akımı Batı dünyasından aldığın metinlerle belirttin yansıttın. Humanizmayı şimdi de bizim kültürümüze bağlayacaksın ki, kitabın bir mesaj taşıсын, bir kültür eseri, büyük bir eser olsun aklınca. Hiç, ama hiç ölçün yok senin, alçak gönüllülük diye bir şey tanımıyorsun. Bir eser istendiği zaman büyük olmaz, kendiliğinden olur ya da olmaz. Seninki, kor-karım pamuk ipliğininle bağlı olacak bir baştan bir başa.

— Nasıl bağlı olursa olsun! Ben bağlamaya çalışıyorum sen çöz çözebildiğin kadar. Evet insancı görüyorum Yunus Emre'yi, tam benim bu kitapta incelediğim anlam ve yoldan insancı, üstelik tam gönlümce insan ve insancı. Ama mesele orada değil gerçekten, mesele Anadolu'nun sesi ve sözü Yunus'u bugüne dek incelediğimiz akımın içine sokup sokamayacağımızdır. Bir deneyelim bakalım.

Mistik dedin. Elbette ki benim Yunan'dan verdiğim birkaç terim açıklamasıyla, Eleusis'te ya da pagan dünya-

sının başka yerlerindeki tek tük mysterlerle bitmez bu iş. Batı'da mistisizm diye bir akım vardır, Anadolu'da olduğu gibi. Batı'da mistisizm Hristiyanlığın doğmasıyla başlıyor ve neo-platonizm diye yarı felsefi bir eğilim alıyor. Ben bilmiyorum, anlamıyorum bu akımın ne olduğunu, anlamak için de üstüne eğilmeye hiç niyetim yok. Platon idealizmiyle Hristiyanlık kuramları karışık bir öğreti olsa gerek bu. Ansiklopedilerde birçok mistiğin adı geçiyor : Saint Bernard la Clairvaux, Sainte Thérèse d'Avila, Saint Jean de la Croix, daha birçok isimler. Hepsini Kılısece aziz mertebesine yükseltilmişler, ama ne yapmışlar, anladığıma göre din tarikatları ve özellikle manastırlar kurmakla Hristiyanlığa hizmet etmişler. Eserler de yazmışlar, ama yalnız birinin sözü söz, birinin yüzü yüz benim için, yalnız birini tanıyorum, o da San Francesco d'Assisi. Rastlantı belki. Assisi'ye gittim, orada Giotto'nun resimlerini gördüm, San Francesco'nun henüz İtalyanca olmamış, Latince şiirlerini aldım, okudum ve anladım, sonra da Liszt'in Kuşlarla konuşan «San Francesco» adlı senfonik şiirini dinledim de ondan mı bilmiyorum, ama seviyorum bu ince uzun, vıran yüzlü, boynu bükük azizi. Uzun yıllar önce Floransa'da Assisi'ye giderken, zambaklar şehrinde gördüğüm Fra Angelico'nun yaldızlı mavileriyle kamaşmıştı gözlerim. Erken Rönesans sanatının öyle içten bir gönül hazı vardır ki, gençliğin göklere atılışı gibidir. Ben de gençtim o zaman. Tepesinde San Francesco Kilisesi'nin toz pembe parladığı Assisi yokuşunu tırmanırken, büyümlü bir güzelliğin doruğuna erişiyormuş gibi coşkunca mutluydum. Giotto'nun süslediği o iki kat pırıl pırıl katedral, kireç badanalı o bembeyaz küçücük hücre, yer yer çocuk resimleri, yalın ayak, beyaz cübbeli, acılı yüzü kuş gibi çaresiz, ufacık bir insan, İl Poverello, zavalcılık, garipçik denilen o San Francesco büyülemişti beni. O gün bugün yaşar benim için San Francesco, hallerine benzer haller görürüm çok sevdiğim bir insanda. Şiirlerini Yunus'un şiirlerinden çok daha önce okudum ve sevdim. Birini de gel seninle okuyalım burada : Cantico del Sole, *Güneş İlahisi*'dir adı.²⁴

Yüceler yücesi, ulular ulusu Tanrım, övgüler, şanlar şerefler ve bütün rahmetler senindir yalnız.

Hepsinin odası yüce katındır senin ve adını anmaya layık değildir hiçbir insan.

Sana şükürler olsun Tanrım, bütün yarattıklarınla birlikte.

En çok Güneş kardeş için şükürler olsun sana, bizi ısıtan, aydınlatan Güneş için;

O güzel, o nur saçan Güneş ki bütün parıltısıyla bir elçin gibidir senin.

Tanrım, şükürler olsun sana, Ay bacı ve bütün yıldızlar için; ne güzel donatmışsın o ışıltılarla gökleri.

Şükürler olsun sana Tanrım Rüzgâr kardeş için, hava için, bulutlu bulutsuz gökler için, yarattıklarını besleyen her mevsim için.

Tanrım, şükürler olsun sana Su bacı için, o pek yararlı ve alçakgönüllü, o pek değerli ve tertemiz Su için.

Şükürler olsun sana Tanrım Ateş kardeş için, o güzel, o sevinçli, o dipdiri, o güçlü ateş ki karanlığa ışık tutarsın onunla sen.

Şükürler olsun sana Tanrım Toprak anamız için; odur koruyan, yöneten bizi, türlü yemişler, renk renk çiçekler, bitkiler veren bize.

Tanrım, şükürler olsun sana sevgin uğruna her şeyi bağışlayanlar, beden ve ruh cefalarına katlananlar için.

Ne mutlu barış içinde yaşayıp sen yüce Tanrımın gözüne girecek olanlara.

Şükürler olsun sana Tanrım bedenimizin ölüm facısı için, o bacı ki hiç bir canlı kurtulamaz elinden.

Vay başına cehennemlik günahlarla öleceklere.

ne mutlu senin kutsal dileğince yaşayıp ölümden kötülük görmeyecek olanlara.

Övün, kutlayın Tanrımı, şükürler edin ona, kulu kölesi olun alçakgönülle.

— Ne güzel!

— Evet güzel, ama neden güzel acaba?

— İçinde taptaze bir sevgi fışkırıyor da ondan. Bak, hem Tanrı sevgisi, bal gibi Tanrı sevgisi, senin Sevinç Türküsünde evire çevire insana yönelttiğin sevgi değil.

— Öyle ya, doğru. San Francesco'nun Bon Signore deyip bütün erdemleri içinde toplanmış gördüğü Tanrı besbelli ki Hıristiyanlığın Tanrısıdır; Hıristiyanlığa özgü bütün terimleriyle yüceltiyor San Francesco bu Tanrıyı : günahı, affı, cenneti, bedenin ölümü, cenneti kazanmak için yeryüzünde çekilen bütün çileleriyle bu dine sevgisini söylüyor. Ama seni beni bu ilahide büyüleyen o mu, Tanrı sevgisinin dile gelmesi mi, yoksa *Güneş kardeş, Ay bacı, Su bacı, Ateş kardeş* diyerek, toprak anadan tutup unsurlarla akrabalığa, kardeşliğe varacak kadar içli dışlı bir sevgi içinde birleşmesi mi? Evrende uyum ve birlik sevincini her insan, her şair duyabilir ve bu sözlerle dile getirebilirdi, Hıristiyan olmayan da; burada Hıristiyanlığa özgü bir tek ses var, o da San Francesco'nun Tanrısına *per sora nostra morte corporale* demesi, bedeninin ölümünü de su gibi, ateş gibi, dünya nimetlerinin hepsi gibi aziz sayması, bu ölüm için Tanrıya şükretmesi. İşte bu sevinci İsa dini veriyor insana, ve bu güzel, dostum, haklısın çok güzel. Ama nedir güzel olan? İnsanın dünya nimetleri karşısında duyduğu sevinç değil mi? Bak Yunus nasıl dile getiriyor bu sevinci :

Bu dünya bir gelindir

Yeşil kızıl donanmış

İnsan böyle geline

Bakar bakar doyamaz.

Geline benzettiği bu güzel dünya için Tanrıya şük-

retmek gelmiyor aklına. Dahası var : San Francesco yüzündeki sevinçleri cennette tadacağı huzur ve mutluluğa bir hazırlık olarak görüyor ve onun için seviniyor öleceğine, ama burada da hemen bir ayırım yapıyor : mutluluk yalnız Tanrının buyrukları gereğince Tanrının çizdiği yoldan gidenleredir, onlar ölümden kötülük görmeyeceklerdir, ya ötekiler : günah içinde ölenler? Vay başlarına! diyor azız, başka bir söz de katmıyor. Her Hristiyan bilir çünkü başlıca günah sayılan yedi günah halinde ölenleri cehennemde ne cezalar beklediğini. Bir de Yunus'a kulak ver :

Ben Ayımı yerde gördüm
Ne işin var gökyüzünde
Benim gözüm yerde gerek
Bana rahmet yerden yağar

Bir de şu dörtlük :

Cennet cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver onları
Bana seni gerek seni.

— Sapma, aldatmacalara sapma : Yunus öbür dünyaya, cennete boşveriyor, yalnız bu dünya nimetleriyle doğanmış yeryüzü cennetini özleyip demeye getirme sözü. *Bana seni gerek seni* derken, seslendiği, özlediği, kavuşmak istediği kimdir? Tanrı değil mi?

— Dosttur. Bak kendi söylüyor :

Yoldaş olalım ikimiz
Gel dosta gidelim gönül
Haldaş olalım ikimiz
Gel dosta gidelim gönül

Hem de bu dosta yaşarken kavuşmak ister Yunus, öldükten sonra değil :

Ölüm haberi gelmeden
Ecel yakamız almadan
Azrail hamle kılmadan
Gel dosta gidelim gönül

Hem yalnız kavuşmak mı ister, kavuşmuştur bile. Bu varlık ne ise, Yunus'un içindedir o : *Bir ben var bende benden içeri* dememiş mi, aşağıdaki şiiri yazmamış mı :

Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dünü günü
Bana seni gerek seni

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum
Bana seni gerek seni

Sofilere sohbet gerek
Ahilere ahret gerek
Mecnunlara Leylâ gerek
Bana seni gerek seni

Cennet cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver onları
Bana seni gerek seni

Eğer beni öldüreler
Külüm göğsü savuralar
Toprağım anda çağıra
Bana seni gerek seni.

Bu son dörtlük var ya, tuhaf ama onu okurken benim aklıma hep Orpheus efsanesi gelir : Trakyalı ozan Orpheus sazıyla ezgi söylerken ormanların bütün hayvanları

gelir çepeçevre olur, dinlerlermiş sesini. Orpheus'un karısı güzel Eurydike ölmüş bir gün, ozan da öyle dokunaklı ağıtlarla dile getirmiş ki yasını, tanrılar acımış ona, gel demişler Hades'ten geri al sevdiğini, ama gün ışığına varıncaya dek dönüp de bakma yüzüne, yoksa Eurydike duman olup gider. Öyle yapmış Orpheus, karanlıkta yokuş yukarı çıkıyormuş, ardından bir gölge, bir hışırtı duyuyormuş, Eurydike mi, değil mi? Dayanamamış, dönüp bakmış bir çırpı, o an geri dönmüş karaltı ağılaya ağılaya. Orpheus gelmiş gene ormanlarına, ama sesi de ses değilmiş artık, sızlar inlermiş yellerle. Trakya kadınları kızmışlar bu haline, neden biz değil de ille Eurydike diye. Öylesine kabarmış öfkeleri bu yaban dişlerinin ki, yırtmışlar parçalamışlar Orpheus'u, atmışlar kollarını, bacaklarını, gövdesini başını Meriç Irmağı'na. Baş, kolu, gövdesi de sularla akarken ozanın, Eurydike, Eurydike diye çağırıyor-muş sesi.

— Peki nedir bu aşk, Yunus Emre'yi ozanların ozanı gibi söyleten?

— *Aşk gelicek cümle eksikler biter.*

— Bir doyunluk, bir yetkinlik hali mi?

Yedi deniz geçer isem
Yetmiş ırmak içer isem
Susuzluğum kanmaz benim
Dost çerbetiyle kanayım.

— Özlemle doyunluk karışık bir duygu.

— Daha dinle :

Ben yürürüm yana yana
Aşk boyadı beni kana
Ne usluym ne divane
Gel gör beni aşk neyledi.

Kâh eserim yeller gibi
Kâh tozarım yollar gibi

Kâh coşarım seller gibi
Gel gör beni aşk neyledi.

— Karşıtların birleştiği bir hal bu.

— Hatırlar mısın, çok önce *menos*'u incelerken, onun kaynağı *mainesthai* fiilinde hem durgun hem taşkın bir güç var demiştik. Dostum, aşk *menos*'un ta kendisi, insanda yarattığı coşku hem acı hem tatlı. Sappho öyle demiyor mu :

Tatlısert ağusuyla
dizbağlarımı çözen aşk
bir sürüngen gibi
yere seriyor beni

Cevat Çapan'ın «tatlısert» diye çevirip bir de ağı sözcüğünü kattığı *glüküpikros* Sappho'nun kurduğu bir sıfattır, karşıtlar birleştiren bu deyim o gün bugün aşkı dille getirmek için hep kullanılagelmıştır. Nedir aşkın bu hem sevinç hem hüznün veren özelliği? Hepimiz tatmışızdır bu tadı, ama hiçbirimiz bulamadık ki nedenini. Yunus gibi San Francesco da bu karşıtlığı yaşamış. Bak ne diyor :

O gaudio del mio cuore
Ohime! che gran dolore.

Yüreğimin sevinci, Ah ne büyük acı. Bu duygunun dışında da kendisini saran ve önüne geçemediği bir karşıtlık dille getiriyor şöyle demekle : *Susarken konuşurum, hem kaçarım hem bağlıyım, durduğum yerde fırlarım, hem tutarım hem tutkunum.* Bu durum son aşamasına vararak yaşamla ölümü karıştırır Francesco'ya : *Yaşarken ölüyorum* diye bağırır ve şu sonuca varır ki : *Vivendo si morire.* Aşk hali hem yaşamaktır hem ölmek.

Burada San Francesco güneşe, aya, suya, ateşe bir çocuk saflığıyla tapınan İl Poverollo değil artık, İsa'nın aşkıyla dolmuş, Tanrıyla mistik birliğe varmış Tanrı aş-

kıdır, menos'tur. Tanrıdır. Bu yolu Yunus Emre de yürümüş, gel görelim nasıl tırmanmış çıkmış tanrılık aşamasına varmak için.

Kızım benim, bu serüveni bir destun dilinden, Sabahattin Eyuboğlu'nun sözünden duymak ister misin? Dinle; Yunus Emre'ye Selam kitabında şöyle diyor Eyuboğlu :

Gelin masallarla soralım Yunus'un kim olduğunu. Masallara göre Yunus bir orta Anadolı köylüsüymüş. Taştan topraktan ekmeğini çıkaran, yağmur yağmayınca aç kalan bir Anadolu köylüsü. Bu köylü Yunus günün birinde tohumusuz kalır. Tohumusuz kalan Yunus Emre eşeğine dağdan alıç, yani yabani elma, acı yalnızlıkların en tatlı dostu olan meyveyi yükler, buna karşılık biraz tohumluk buğday aramaya çıkar. Durduğu başlıca yerlerden biri de Hacı Bektaş tekkesidir. Yunus tekkeden alıçlarına karşılık buğday istiyor. Hacı Bektaş sorduruyor kendisine : Buğday yerine nefes verse olmaz mı diye. Yunus ille de buğday istiyor. Hacı Bektaş her alıca bir nefes verelim diyor. Olmaz diyor Yunus. Her çekirdek başına on nefese kadar çıkıyor Hacı Bektaş. Yunus buğday diye dayatıyor. Bunun üzerine Hacı Bektaş fakir Yunus'a götürebileceği kadar buğday verdiriyor. Sevine sevine toprağına dönerken yolda bir düşüncedir alıyor Yunus'u. Herhalde diyor ki kendi kendine : Bu insan bir büyük insan olmasa nefesini istemediğime kızar, bu kadar cömertçe buğday vermezdi bana. Bir çuval buğday böyle bir insandan daha mı değerli benim için? Anlıyor çiylik ettiğini, dönüyor geriye. Alın buğdayı geri, ben nefes istiyorum diyor. Ama Hacı Bektaş onu Taptuk Emre'nin tekkesine yolluyor, senin kilidi ona verdi diyor...

Şimdi gene Yunus'un kendi sesinden dinleyelim :

Taptuğun tapusunda
Kul olduk kapısında
Yunus miskin çığ ıdık
Piştik elhamdülillah.

Vardığımız illere
Şol safa gönüllere
Baba Taptuk manısın
Saçtuk elhamdülillah.

İlk Bektâşî tekkeleri bir iş kolu, köy enstitüsü gibidir. Herkes bir iş görür orda. Kimi toprakta, kimi işlikte çalışır, kimi duvar örür, kimi aş pişirir : Yunus'a da odun taşıma işini vermişler. Kırk yıl sırtında odun taşımış Yunus, tekkesinin ocağına. Hem oflaya puflaya değil, özene bezenen. Her getirdiği odun dümdüzmüş. Neden diye soran birine : Bu tekkeye odunun bile eğrisi giremez demiş Yunus...

Uzun süre tekkeye hizmet etmiş sonunda bıkmış ve kaçmış. Yolda erenlerden yedi kişiye rastlamış, yoldaş olmuş onlarla. Her akşam erenlerden biri içinden geçirdiği bir insan adına Tanrıya dua ediyor ve hemen bir sofraya geliyor. Sıra Yunus'a geldiği akşam o da dua etmiş : Yarabbi, demiş, bunlar hangi kulun adına ettilerse ben de onun adına yalvarıyorum sana, utandırma beni. O akşam iki sofraya birden gelmiş. Erenler şaşırıp kimin adına dua ettiğini soruyorlar Yunus'a. O da siz söyleyin önce diyor. Erenler Taptuk'un dervişlerinden Yunus diye biri var, onun adına, diyorlar. Yunus bunu duyar duymaz hiçbir şey söylemeden tekkeye dönüyor ve Anabacıya, şehrin karısına sığınıyor. Anabacı diyor ki Yunus'a : Yarın sabah tekkenin eşiğine yat. Taptuk aptes almak için dışarı çıkarken ayağı sana takılır. Gözleri iyi görmediği için bana : Kim bu eşikte yatan? diye sorar. Yunus derim ben de. Hangi Yunus derse çekil git, başka bir tekke ara kendine, başının çaresine bak. Ama Bizim Yunus mu? derse anla ki gönlünden çıkarmamış, hâlâ seviyor seni. O zaman kapan ayaklarına, başıyla suçumu de ona. Yunus, Anabacının dediğini yapmış, kapının eşiğine yatmış ertesi sabah. Taptuk : Kim bu adam? diye sorunca, Yunus diyor Anabacı. Bizim Yunus mu? diyor Taptuk. Yunus ağlamış olmalı o zaman sevincinden.

Bir masal ki insan arasındaki bağılılığı, ayrılıp kavuşmanın tadını bu kadar güzel anlatabilir. Yalnız Yunus'la Taptuk arasında değil, bütün Andolu'nun tekkelerinde kimi zaman iyiden, kimi zaman kötüden yana giden insan yürekleri arasındaki bağılılığı görüyoruz bu masalda. Gözleri görmez olmuş bir insanın, en güvendiği dostun, kendisini bırakıp gitmiş olduğu bir insanın bir sabah Bizim Yunus mu? derken duyabileceği ve bağışlanmaya can atan bir suçluya duyurabileceği sevinci düşünün. İnsanlık dediğimiz işte bu bizim sözünün içindedir. Bir ülküye canlarını koyanların hepsinin yaşadıkları bir insanlık dramıdır bu : İncancımızı paylaşmaz olmuş bir dostun yeniden yanımıza dönmesi ve dönen dostun kapı dışarı edilmesinden duyduğu sevinç. Bugün bile dünyamızın her yerinde, her partisinde yaşanıyor olmalı bu dram.

Yunus sevincini şöyle dile getiriyor:

Bize Kadir gecesidir bu gece
Ko erte olmasın seher gerekmez.

Bu sözü, insanım, sen de ben de söyleriz ve söyledik. Nerde ve ne zaman? Ellerimizin donduğu karlı bir günde, bir tabak kuru fasulye yerken yüreğimizin ısınarak yaşama sevinciyle dolup taşıdığını, yaşamak, insan olmak ve sevmekten başka nimet olmadığını duyduğumuz bir anda, bundan öte mutluluğa gidilemeyeceğini anladığımız herhangi bir anda söyleyebiliriz.

İşte Yunus insanın ağızına böyle her an, her gün ve her yerde yaşayabileceği sözler vermiştir. İnsanlığın bütün sözlerini söylemiştir gibime geliyor, canım Türkçesiyle. Dinle bak daha neler söylemiş :

Gelin tanış olalım
İşi kolay kılalım
Sevelim sevilelim
Dünya kimseye kalmaz

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil.

Günah üstüne, San Francesco'nun ne söylediğini bir daha oku yukarda. Yunus'un sözü ne sıcak, ne insanca! Hıristiyan azızının tutumu ise Yunus'un sözleriyle şöyle tanımlanabilir ancak :

Taş yürekte ne biter
Dilinden ağı tüter
Nice yumuşak söylese
Sözü savaşa benzer.

Gene Yunus söylesin gerçek insan dininin ne olduğunu bize :

Adımız miskindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmayız
Kamu âlem birdir bize.

Sen sana ne sanırsan
Ayrığa da onu san
Dört kitabın manası
Budur eğer var ise.

İnsanlıktır Yunus Emre'nin dini : Yunus insan halini düşünmüş ve söylemiştir :

Miskin adem oğulları
Ekinlere benzer gider
Kimî biter kimî yiter
Yere tohum saçmış gibi.

Koca Yunus koca Homeros'la birleşiyor burada. Home-ros'u dinle :

Yapraklar gibidir insan soyu
Bir yandan rüzgâr bakarsın onları döker yere,
Bir yandan bahar gelir,
Yenilerini yetiştirir, yeşertir orman,
Böylece soyların biri göçer, biri doğar.

Ama doğrudan, haktan yana olan partilerimizin bay-
rak olarak kullanabilecekleri sözler de söylemiştir Yunus :

Gitti beyler mürveti
Binmişler birer atı
Yediği yoksul eti
İçtiği kan olusar

Keremeti var diyen
Halka salusluk satan
Kendin Müslüman etse
Var ise keremeti.

Haram ile hamir tuttu dünyayı
Fesat işler gören hürmetli oldu.

Çalış, kazan, ye yedir,
Bir gönül ele getir
Yüz Kâbe'den yeğrekdir
Bir gönül ziyareti.

Çağdaşım, ben Yunus'ta sana söylemek istediğim her
sözü buldum. Bugüne dek kitaplarda okuduğum her sözün
özünü buldum. Şunu da dinle, Sartre'la Camus daha öte
sini söylemediler bana :

Uçmaktan umudu yok
Tamudan korkusu yok

Yunus'ta kendimi buldum ve gençliğimi, bugünkü ol-
gun çaşıımı ve ölümler arasında beğenip seçtiğim ölümü
onun ağzından söyleyeceğim sana :

Halvetlerde meşgul olam
Daim açılır gül olam
Dost bağında bülbül olam
Ötem hey dost deyu deyu

Mecnun oluban yürüyem
Yüce dağları bürüyem
Mum oluban erlyem
Yanam hey dost deyu deyu

Günler geçe yıl çevrile
Üstüme sınıml devrile
Ten çürüye toprak ola
Tozam hey dost deyu deyu.

SONU

Bu kitap burada biter, okuyucum.

Onu sana vermeden önce, yaptığımı şöyle bir eleştireyim diyorum. Büyük tuttum bu işi: dört yıllık düşüncemi, yaşantımı bir kitaba sığdırmak istedim. Homeros'ta insan dedim yola çıktım, beden ruh ikiliği dikildi karşıma, aldım inceledim; derken Platon'un insan anlayışı, toplum görüşü çeldi aklımı, onu da kavrayayım derken açıldım uçsuz bucaksız bir düşünce alanına. Özgürlük, mutluluk, insancılık... Sorunlar, saçları altın tellerle örülmüş öcüler gibi çekti sürükledi beni ordan oraya. Elimde sezilmez kadar ince bir ip ucu, gözlerim ışığı kıpır kıpır bir fenere dikili, dolaştım durdum nereye varacağını bilmediğim yollarda. Korkmadım mı? Tıp tıp attı yüreğim, daha da atmakta. Bir tek desteğim vardı: yaşantıya olan güvenim. İnsanı mı konu edindim : insan gibi yaşayayım kendimi vere vere, dolu dizgin, coşkunca yaşayayım ki insanı anlayayım, insanı söyleyebileyim. Yaşamadık bir konu, bir düşünce, bir söz yoktur bu kitapta. Ölesiye yaşamak dersem, gülersiniz belki. Her an inandım ki bu kitabı yazdıktan sonra öleceğim. Konumu, sevgiyi ahlak edindim kendime. İnsancılığı yalnız sevgide gördüm ve sevgiden bekledim kitabımı satır satır yazdırsın bana. Yanılmadım

da : Ecce Homo'yu bana sevgi yazdırdı.

«*Qui trop embrasse mal étreint*» diye bir Fransız atasözü vardır : Çok kucaklayan iyi kavrayamaz anlamına gelir. Kavrayabildim mi, kavrayamadım mı, yargısını sen ver, okuyucum. Merhaba!

AÇIKLAMALI İNDEKS

Bu kitapta geçen çeşitli dilde özel isimlerin çokluğunu göz önünde tutarak, okuyucuya kolaylık olsun diye bir özel isim listesi yapmayı ve bu isimlere gerektiği yerde açıklamalar katmayı faydalı bulduk. Ne var ki bu listenin ne geçen isimler bakımından, ne de isimlerin geçtiği sayfalar bakımından eksiksiz olduğunu ileri süremeyiz. Okuyucunun bunu bir deneme olarak almasını rica ederiz.

A. E.

Adem ile Havva, s. 81-89, 112, 132.

Aden: Cennet bahçesi, s. 83, 85.

Agamemnon: Mykene Kralı, Troya'ya sefer eden Akha ordularının Başkomutanı, Menelaos'un kardeşi. İlyada destanının başında bir tutsak kadın yüzünden Agamemnon ile Akhilleus arasında kopan kavga Akhilleus'un savaştan çekilmesine ve savaşın bir sonuç alınmadan sürüp gitmesine yol açar. s. 19, 58.

Aiaie: Kirke'nin adası. s. 120.

Aias: Telamon'un oğlu, Salamis Kralı. Hektor ile savaşır. Troya savaşı sona erince, Akhilleus'un silahları için Odysseus'la kavga eder. s. 19, 54.

Aineias: Tanrıça Aphrodite ile Troya Prensi Ankhises'in oğlu. Troya yanınca Akdeniz'e açılır ve İtalya'ya varıp Roma'nın temelini kurar. Latin şairi Vergilius'un İlyada'yı örnek ala-

- rak yazdığı Aineis destanının baş kişisi. s. 27, 116. .
- Aineis:** s. 115-116.
- Akha:** Homeros'un İlyada destanında Troya savaşı için Yunanistan'dan Anadolu'ya gelen soylara verilen toplu ad. Argoslular da deniyor. s. 17, vd.
- Akhilleus:** Peleus ile deniz tanrıçası Thetis'in oğlu, İlyada'nın baş kahramanı. Agamemnon'la kavgası yüzünden öfkelenip savaştan çekilen Akhilleus, ancak can dostu Patroklos Hektor tarafmdan öldürölünce savaşa döner, Hektor'la çarpışır ve onu öldürür. s. 24, 26, 27, 29-31, 40, 42-46, 48, 99-103, 121.
- Akragas:** Sicilya şehri, bugün Girgenti. Empedokles'in yurdu. s. 68.
- Aksu:** Köy Enstitüsü. s. 81.
- Alkestis:** Kocasını ölümden kurtarmak için kendini feda eden kadın, Euripides'in bir tragedyasının kahramanı. s. 143.
- Alkinoos:** Phaiakların kralı, Odysseia'nın önemli kişilerinden biri. Fırtınanın Phaiak ülkesine attığı Odysseus'u konuk edip ağırlar ve ona bütün serüvenlerini anlattırdıktan sonra, kendi gemisiyle yurdu İthake'ye yollar. s. 15 vd., 58.
- Almagest:** Ortaçağ Arap biliminde Aristoteles'e verilen ad. s. 130-131.
- Altın çağ:** Hesiodos'un anlattığı yaratılış efsanesinde insanın doğadan ve dünya nimetlerinden tam faydalandığı mutluluk çağı. İnsanlık çağları dörttür; Altın çağ, gümüş çağ, bakır çağ ve insanlığın bugün içinde bulunduğu acıklı ve zahmetli demir çağ. s. 175.
- Anaxagoras:** İ. Ö. 500 sularında doğmuş Egeli düşünür. Klazomenai (Bugünkü Urla'da) doğmuştur, Atina'ya yerleşmiş ve orada bir felsefe okulu kurmuştur. Dünyayı «Nous» akıl ilkesinin yürüttüğüne inanır. Perikles'in dostu olduğu halde, Atina'da dinsizlik yüzünden kovuşturmayaya uğrar. Kaçıp Çanak-kale bölgesine sığınır. s. 125.
- Anaximandros (İ. Ö. 610-547 suları):** Thales'in öğrencisi Miletli fizik. Thales'ten sonra Milet Okulunun başına geçmiştir. İlk dünya haritasını çizdiği ileri sürölür. Evrenin ilkesi olarak «apeiron» yani sonsuzluk prensibini benimser. Sonsuzluğu karşıtların birleştiğı madde olarak düşünür. s. 125.
- Anaximenes (İ. Ö. 550-480 suları):** Anaximandros'un öğrencisi, Miletli filozof, Milet Okulunun son temsilcisi. Thales'in benimsediğı «su» ilkesini çok kaba, Anaximandros'un «sonsuzluk» ilkesini de fazla soyut bulup evrenin «hava» (aer) ile kuruldu-

- ğunu ileri sürer. s. 72, 124.
- Andromakhe:** Kilikya Kralı Eetion'un kızı, Hektor'un karısı. İlyada'da insan ve kadın olarak canlanan en önemli ve sevimli kişilerden biri. s. 35, 47, 57, 62-64, 99, 100.
- Anne Frank (1929-1945):** Hitler Almanya'sından kaçtıktan sonra, Nazilerin eline düşmemek için Amsterdam'da bir evin damına ailesiyle birlikte saklanan Yahudi kızı. Yazdığı Hatıra Defteri kendisi tecrit kampında öldürüldükten sonra bulunmuş ve bütün dünyada yayımlanarak, tiyatroya da uygulanmıştır. s. 219.
- Antigone:** Oidipus'un kızı, Sophokles ve Euripides'in birer tragedyasının kahramanı. Tragedya kişisi olarak hep canlı kalmıştır. s. 143.
- Antikleia:** Odysseus'un anası. Odysseia'nın XI. bölümünde Odysseus ölümler ülkesine inince, anası Antikleia'nın ruhuyla karşılaşır ve onunla uzun uzadıya dertleşir. s. 34.
- Antonioni:** Çağdaş İtalyan sinema rejisörü. s. 87.
- Aphrodite:** Güzellik ve sevgi tanrıçası. İlyada'da Troyalıların ve özellikle Aineias ile Paris'in koruyucusu olarak epeyce bir rol oynar, ama belâlı ve nazlı bir kişi olarak canlandırılır. s. 27, 28, 59, 60.
- Apollon:** Güneş tanrı Phoibos. Apollon İlyada'da Troyanın ve özellikle yurdu olan Lykia'nın tarafını tutar. s. 43, 94, 128, 141.
- Ares:** Savaş tanrısı. Homeros destanlarında korkak ve gülünç, ayrıca da aptal ve belâlı bir tanrı olarak gösterilir. s. 27, 56.
- Argos:** Yunanistan yarımadasında bir şehir. Homeros destanlarında bütün Yunanistan'a verilen bir ad. s. 56.
- Aristarkhos:** İ.Ö. 3. yüzyıl sonlarında Atina'da yaşamış komedyacı. Atina demokrasisinin bütün kurumlarını hicvetmiştir. Sokrates'le alay ettiği «Bulutlar» piyesinin filozofun yargılanmasında bir rol oynadığı ileri sürülür. s. 131.
- Aristoteles (İ.Ö. 384-322):** Büyük Yunan filozofu Aristoteles bu kitapta Platon'un «idea» ve «eidos» kuramını benimseyip geliştirdiği ölçüde incelenmiştir. s. 20, 22, 129-131.
- Artemis:** Zeus'un kızı, Apollon'un kızkardeşi, avcı tanrıça. Artemis'in oklarıyla vurulmak Homeros destanlarında birdenbire ölmek anlamına kullanılır. s. 26.
- Assisi:** Floransa'nın güneyinde bulunan İtalyan şehri. San Francesco'nun vatanı. Üst üste kurulu San Francesco ve Santa Chiara bazilikalarıyla ünlüdür. s. 227.
- Astyanax:** Hektor ile Andromakhe'nin oğlu. s. 62.
- Atatürk:** s. 124, 190-193.

Athene: Zeus ile Metis'in kızı, akıl ve el sanatlarını temsil eden tanrıça. İlyada'da Akhaları tutar, Odysseia'da Odysseus'un koruyucusu olarak önemli bir rol oynar, Mentor kılığına girip Telemakhos'a kılavuzluk eder. s. 15, 35, 51.

Auctoritas: Roma devlet ve hukuk anlayışında önemli bir yer tutan kavram. s. 150.

Aufklaerung: Almanya'da aydınlanma çağına verilen isim. s. 198 vb.

Babeuf, Gracchus (1760-1797): Fransız devrimcisi. Kişi mülkiyetinin kaldırılmasını ve yapılacak bir toprak reformuyla toprakların birleştirilerek «Eşitler Cumhuriyetinin» kurulmasını istiyordu. Babeuf'ün yazıları S. Eyuboğlu ve V. Günyol tarafından Türkçeye çevrilmiş ve bir ara toplatılarak kovuşturmaya uğramıştır. s. 125.

Bakkha: Dionysos tanrının alaylarına katılan kadın, s. 52.

Bakkhos: Dionysos'un başka bir adı. s. 52.

Bastille: Paris şehrinin doğusunda bulunan ve hapishane olarak kullanılan kale. 14 Temmuz 1789 günü mutlak krallığa karşı ayaklanan Paris halkı tarafından alınmış ve sonradan da yıkılmıştır. Devrimin başlangıcını gösteren 14 Temmuz günü Fransa Cumhuriyetinin milli bayramı olmuştur. s. 169.

Baudelaire, Charles (1821-1867): Çağdaş şiirin temelini atan Fransız şairi. Tek şiir kitabı olan «Les Fleurs du Mal» henüz tamam olarak Türkçeye çevrilmemiştir. s. 65, 71.

Beatnik: Kılığı ve yaşayışıyla toplum kurallarına karşı gelen genç. Uzun saç, çıplak ayak ve pislik Beatnik'lerin başlıca özelliğidir. s. 188.

Beatrice: Beatrice Portinari: Dante'ye mistik ve aşk ve «Vita Nuova» ile «Divina Commedia» adlı eserlerini esinleyen Floransalı kadın. s. 94, 146.

Beauvoir, Simone de: 1908'de doğmuş Fransız kadın yazarı. Sartre ile birlikte Fransa'da varoluşçuluk felsefesinin öncülerindendir. Birçok roman ve denemeler yazmıştır. s. 87, 100.

Beethoven, Ludwig van (1770-1827): Büyük kompozitörün hayatı, eserleri ve özellikle Dokuzuncu Senfoni için faydalandığım başlıca kaynaklar şunlardır:

— Benz, Richard: Beethoven im Wort. Piper, München 1950.

— Boucourecliev, André: Beethoven. Editions du Seuil, Paris 1963.

— Romain Rolland: Beethoven, La Neuvieme Symphonie. Edi-

tions du Sablier, Paris 1943. — Goethe et Beethoven, Paris 1930. s. 194-218.

Bektaş Hacı, s. 234 vd.

Bellarmino (1542-1621): Galilei davasında önemli rol oynayan İtalyan kardinali. 1924'te Papa XI. Pius onu aziz ilan etmiş, 1930'da da Kilise bu rütbeyi onaylamıştır. s. 126-132.

Bergmann, Ingmar (1918-): Çağdaş İsveçli sinema ve tiyatro rejisörü. s. 139.

Briseis: Achilleus'un tutsağı ve sevgilisi. Agamemnon onu elinden alınca kızar ve savaştan çekilir. s. 24.

Borgia, Cesar (1475-1507): Ahlaksızlığıyla ün salmış papa. s. 162.

Brodski: Sovyet Rusya'da yargılanan yazar. s. 178-180.

Bruno, Giordano (1548-1600): İtalyan düşünür ve yazarı, Panteist ve Neo-Platoncu. Kopernik'in ilkelerini benimseyerek, deneye ve akıla dayanan bir evren bilgisine varmak ister. Bu yolda Hıristiyan bilginleriyle polemiklere girişir. Hem katolik, hem de protestanları kendine düşman edinen Bruno Inquisition'un önünde fikir ve görüşlerinden vazgeçmeyince, Roma'da işkence edilir ve yakılır. s. 132.

Butor, Michel (1926-): Çağdaş Fransız romancı ve denemecisi. s. 95-97.

Ça ira: Fransız Devrimi sırasında söylenen bir türkünün adı. Olacak, başaracağız anlamına gelen «Ça ira», devrimciler arasında bir parola olarak kullanılırdı. s. 171.

Calvin, Jean (1509-1564): Katolik dininde reform yapan Fransız din adamı. Kilisenin geleneksel ve bilimci davranışına karşın, insanın yalnız İsa'ya inançla Tanrıya doğrudan doğruya erişebileceğini ve Tanrı kudreti mutlak olduğu halde, insan özgürlüğünün de tam olduğunu ileri süren Calvin, Fransa'daki Inquisition'dan kaçarak Cenevre'ye sığınmış ve Calvinisme doktrinini İsviçre'den yaymıştır. Ne var ki Calvin, kendisi gibi din devrimcisi olan Sertetus'u kâfir diye damgalayıp öldürülmek üzere ele vermiştir. Bu kitapta Calvin'den bahsedemedik. Ama onun davranışını Luther ile canlandırmaya çalıştık.

Camus, Albert (1913-1960): Cezayir'de doğmuş Fransız düşünür ve yazarı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Paris'te Combat gazetesini çıkaran Camus, bir ara Sartre ile birlikte varoluşçuluk felsefesini benimsemiş, sonra ondan ayrılarak anlamsız dış dünya karşısında insanın ayaklanmasını dile getirerek, insan için tek çıkar yolun insancı bir ahlaka uyması görüşünü savun-

- muştur. Tiyatro piyesleri, romanları ve denemeleriyle Camus bugün de en çok izlenen bir düşünürdür. s. 172, 174.
- Carmagnole (La):** Fransız Devriminde halkın giydiği mavi, beyaz ve kırmızı renkli bir cekete ve Devrim sırasında halkın ağzından düşmeyen bir marş verile ad. XVI. Louis Le Temple cezaevinde hapis olduğu sıralarda çok söylenen bu devrimci türküyü Napoleon yasak etmiştir. s. 171.
- Contestation:** Hayır deme, dayatma, tartışma anlamına gelen Fransızca kelime. s. 188.
- Convention:** Fransa'da Birinci Cumhuriyeti kurup 1792'den 1795'e kadar memleketi yöneten kurucu meclis. s. 183.
- Cranach, Lucas «Baba» (1472-1553):** Ünlü Alman ressamı. Almanya Rönesans akımının belli başlı temsilcilerinden olan Cranach Hristiyanlığın ana konularını işlemekle kalmamış, Tevrat'tan ya da Yunan mitolojisinden esinlenerek canlandırdığı kişileri ilkçağ efsanesinin havasına bürüyerek, Gotik ve Rönesans karmaşığı ilginç ve çekici bir sanat yaratmıştır. S. Cranach, Lucas «Oğul» (1515-1586) Babasının kurduğu sanat atölyesini sürdürmüş ve onun izinde giderek resim yapmıştır. s. 135-147.
- Çifteler Köy Enstitüsü.** s. 222.
- Dahlem:** Berlin'in bir mahallesi. s. 134.
- Dante, Alighieri (1265-1321):** Ortaçağın ve dünya şairlerinin en büyüklerinden sayılır. Yurdu Floransa'daki parti kavgalarından çok çekmiş, sürülmüş, içinde yaşadığı acı gerçekler şiirine insancı bir derinlik ve bir politika bilinci vermiştir. Ortaçağın bütün bilgilerini kendinde toplar ve eşine bir daha rastlanmamış bir şiir gücüyle dile getirir. Çok çeşitli eserleri arasında «Divina Commedia» kutsal bir erginliğe erişmiş ana eserdir. Cehennem, araf ve cennet diye üç bölümlü koca şiir, idealleştirdiği Beatrice adlı bir kadına adanmıştır. Dante bu kutsal eseri Latince olarak değil de, halk dili sayılan İtalyanca yazmış olmakla Avrupa şiirinin kurulması yolunda çığır açmıştır. s. 94, 115-123, 146, 152.
- Demas:** Bedenin yapısı anlamına gelen yunanca bir kelime, s. 24 vd.
- Demiurgos:** Yaratıcı, işçi anlamına gelen ve Platon'un dialoglarında Tanrıyı nitelemek için kullandığı Yunanca kelime. s. 73, 74, 179, 194.
- Descartes, René (1596-1650):** Akılcılığı ve şüpheciliğiyle ün salmış Fransız filozofu. «Düşünüyorum, o halde varım» önerimiyle önce aklın varlığını, sonra da Tanrının varlığını kanıt-

- layan Descartes, dış, maddesel dünyanın varlığını da kabul etmekle, hem idealist hem de materyalist bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. s. 173.
- Desmoulins, Camille (1771-1794): Fransız devrimcisi. Bastille Kalesi'nin alınmasına yardım etmiş. Devrimin ilk yıllarında çok etkili bir rol oynamış, sonra ılımlı olmakla suçlandırılarakanton ile birlikte kafası kesilmiştir. s. 183.
- Devlet: Platon'un Politeia adlı dialogu toplum konularını ele alan ilk büyük eseridir. 10 kitaptan bir araya gelir ve konuşmayı Sokrates yönetir. Bu kitapta faydalandığımız Platon dialoglarının başında gelen Devlet'te özellikle Homeros, yani şairin toplumdaki yeri problemi, idea kavramının tanımlanması ve eğitimde müziğin rolü konularını inceledim. s. 21, 177, 203 vd.
- Dialogos: İkili konuşma anlamına gelen Yunanca kelime. Platon'un hemen hemen bütün eserleri dialog biçiminde kurulmuştur. ECCE HOMO'da bu biçime özendiğim gibi, kitabımın ikinci bölümüne de «dialogos» adını verdim.
- Diojen: Sinoplu (İ. Ö. 413-323): Köpeksi filozof. İnsan ve insanlığı hor görür, güpegündüz elinde fenerle dolaşır. Atina sokaklarında insan arayıp da bulamadığını söylerdi. s. 81.
- Diomedes: İlyada'da Akha yiğitleri arasında en yararlı olanlardan biri Ares ile Aphrodite'yi yaralar. s. 27, 119.
- Dione: Aphrodite'nin annesi. s. 28.
- Dionysos: Şarabın verdiği coşkunluğu temsil eden tanrı. Homeros destanlarında önemli bir rolü yoktur. s. 52, 211,212.
- Divina Commedia: Bak. Dante.
- Dürer: s. 134.
- Dülsine: Dulcinea del Toboso: Don Quijote'nin hayali sevgilisi. s. 88.
- Ecce Homo: «İşte İnsan» anlamına gelen Latince bir deyim. Pilatus'un İsa'yı göstererek söylediği söz. bkz. s. 82.
- Eetlon: Andromakhe'nin babası, Kilikya Kralı. s. 62.
- Eidos: Görünüş anlamına gelen Yunanca kelime. bkz. Bu adlı bölüm s. 20 vd.
- Einstein, Albert (1879-1955): Çağımızın en büyük fizik ve matematik bilgini. Relativite teorisinin yaratıcısı. s. 129, 225.
- Elea: Güney İtalya şehri. Parmenides ve Zenon'un yurdu olan Elea ilkçağda önemli bir felsefe okulunun merkezi olmuştur. s. 67.
- Eleusis: Yunanistan'da tanrıça Demeter'le ilgili gizli ayinlerin ya-

- pıldığı Şehir. s. 226.
- Elpenor: Odysseus'un Hades ülkesinde ruhuna rastladığı dümen-
ci arkadaşı. s. 18.
- Elysium: İlkçağ mitolojisinde bir çeşit cennet bahçesi. s. 199 vd.
- Empedokles: İ. Ö. 5'inci yüzyılda Güney İtalya ve Sicilya'da ün
salmış Akragaslı filozof. Kişiliği ve hayatı çok çeşitli söylen-
tilere yol açmış, «Peri Physeos». Tabiat hakkında adlı eserinin-
de epey önemli parçalar kaldığı halde, öğretisi karışıkır. Ev-
renin kuruluşunu toprak, su, hava ve ateşin Sevgi ve Nefret'in
elinde oynadıkları bir dram olarak tasarlar. Dünya bir yu-
murta biçimindedir. İlk olarak Empedokles ayın ışığını güneş-
ten aldığını ileri sürmüş ve güneş tutulmalarının nasıl oldu-
đunu açıklamıştır. s. 67-77, 201.
- Eurydike: Orpheus'un karısı. Ölünce Şair onu yeraltında almaya
gider. s. 232.
- Faust: Goethe'nin insanlık dramını canlandıran İki bölümlü bü-
yük Şiiri. Allegorik ve mistik kişilerin rol aldıkları ikinci böl-
lümü büsbütün felsefi nitelikte olan Faust'un s. 129'da verdi-
đimiz son dizelerini Mistik Koro okumaktadır.
- Fısıh: İncil'de sözü geçen Yahudilerin Paskalya yortusu. s. 82.
- Fra Angelico (1387-1455): Asıl adı Giovanni de Fiesole olan Flo-
ransalı ressam. Dinsel konuları yaldızlı ve mavi renklerle bir
cennet havası içinde canlandırdığı için kendisine: «Meleklerin
ressamı» denmiştir. s. 227.
- Francesca da Rimini: Dante'nin Cehennem kantosunda canlandır-
dığı günahkâr kadın. s. 116.
- Fransız Devrimi. bkz. «Devrim» bölümü s. 168-193. Faydalanılan
başlıca eser: A. Soboul, La Révolution Française, Collection
Idées, NRF, Gallimard, Paris. 1962.
- Freud, Sigmund (1856-1939): İnsan psikolojisinde açıklanmamış
yönler ve eğilimlere ışık tutmakta çağımız insan bilimlerinde
çığır açan Avusturyalı düşünür ve doktor. s. 89.
- Galileo Galilei (1564-1642): Bkz. «Soru» bölümü. s. 123-232, 177.
- Giotto (1266-1337): İsa'nın ve San Francesco'nun hayatlarını ünlü
fresklerle canlandıran büyük Floransalı ressam. Modern res-
min öncüsü sayılır. s. 227.
- Glaukos: Lykialı yiğit. Troya Savaşı sırasında düşmanı Diomedes
ile konuşup dostluk kurması İlyada'nın en güzel parçaların-
dandır. (İl. Böl. VI) s. 56.

- Goethe, Johann Wolfgang von (1749-1832): Büyük Alman şairinin s. 100'de verdiğimiz şiirin Türkçesi aşağı yukarı şudur: Bütün dorukların üstünde rahatlık/Ağaçların tepelerinde/Bir soluk eser ancak / Kuşçağızlar susar ormanda / Bekle, birazdan / Rahat edeceksin sen de.
- Gorgo: Saçları yılanlarla örtülü, insanı taşa çeviren mitolojik kadın azmanı. s. 117.
- Gretchen: Goethe'nin Faust dramasında Faust'un sevgilisi. Saf genç kız tipini temsil eder. s. 88.
- Guevara, Ernesto «CHE» (1928-1967): Latin Amerikalı devlet adamı. Castro devriminin öncülerinden, Bolivya'da gerilla savaşını sürdürürken öldürülmüştür. Yazdığı kitaplar ve hatıra defteri bugün bütün dünyada kapışılmaktadır. s. 185.
- Gula: El, kol, bacak anlamına gelen Yunanca kelime. s. 29.
- Hades: Yeraltı tanrısı, ölümler ülkesinin kralı. Ölümler ülkesine de verilen ad. s. 31, 46, 120, 232.
- Hamlet: Shakespeare'in Hamlet tragedyasından 3. perdenin 3. sahnesi. s. 99-123.
- Harpya: Kanatlı kadın bedenli mitolojik yaratıklar. Ruhları alıp ülkesine götürürler. s. 117.
- Havva: İlk kadın. s. 81-89, 135.
- Hebe: Olympos tanrılarının şarap sunucusu kadın tanrıça. s. 88.
- Hegel, Friedrich (1770-1831): Alman varlık filozofu. İdenin tez, antitez ve sentez halinde belirttiğini İleri sürmekle Marx'ın dialektik maddeciliğini etkilemiştir. s. 86.
- Heidegger, Martin (1889-): Çağdaş Alman filozofu. Fenomenoloji felsefesinin kurucularından. Alman idealizm geleneğinin son aşamasını temsil eder. s. 176.
- Hekabe: Priamos'un karısı, Troya Kraliçesi. Bütün çocuklarının öldürülmesini gören bahtsız ana tipi. s. 41, 100.
- Hektor: Priamos ile Hekabe'nin en büyük ve yararlı oğlu. Troya'yı savunurken Akhilleus'un elinden ölür. Hektor'un dramı İlyada'nın en insanca sahneleridir. s. 17, 40-44, 62-64, 99-106, 137.
- Helena: Menelaos'un Paris tarafından kaçırılıp Troya Savaşı'na yol açan güzel karısı. s. 19, 59, 141.
- Hephalstos: Zeus ile Hera'nın oğlu demirci tanrı. Topal ve çirkin olarak canladırılır. s. 19, 40.
- Hera: Zeus'un karısı, Olympos Kraliçesi. İlyada'da Akhaların tarafını tutar. s. 57, 60.
- Herakleides: Pontos'lu İ. Ö. 4. yüzyılda yaşamış filozof ve bilgin.

s. 131.

Herakleitos: (İ. Ö. 576-480): Bu kitapta en çok incelenmiş Efesli filozof için bkz. s. 25, 70-77, 124.

Hesiodos: İ. Ö. 6. yüzyılda Yunanistan'ın Boiotia bölgesinde yaşamış köylü şairi. Homeros destanlarından esinlenerek, hexameton vezniyle iki öğretici eser yazmıştır: Tanrı ve insan soylarının doğup gelişmesini anlatan Theogonia ve tarım bilgilerini veren İşler ve Günler. s. 49, 175.

Hippie: Kılığı ve yaşayışıyla toplum kurallarına başkaldıran genç. Doğayla yakınlığı özleyen Hippie'ler çiçek takarlar. s. 188.

Holbein: S. 134.

Horatius (İ. Ö. 65-3): Roma lirik şairlerinin en büyüğü. Adı Vergilius'la yan yana anılır. Augustus çağında bankacı Maecenas'ın kültürlü çevresinde yaşayıp övgüleri, hicivleri ve manzum mektuplarıyla Yunan lirik şiir geleneğini Latin edebiyatına aktararak, büyük çapta klasik bir eser yaratmıştır. s. 138, 199.

Homeros: İlkçağın ve Batı dünyasının ilk ve en büyük şairi Homeros bu kitabın kaynağıdır. Bütün kitap ve özellikle birinci monologos bölümü onun eserine ve dünya görüşüne ayrılmıştır. Homeros ve eserleri hakkında bilgi için bkz. İlyada çevirisinin önsözü.

Hugo, Victor (1802-1885): Büyük Fransız şairi, dram yazarı ve romancı. s. 96.

Humilitas: Hristiyanlıkta önemli bir kavram. s. 138, 150.

Hydra: Mitolojide yedi başlı yılan bedenli canavar. s. 117.

İda: Bkz. : Kazdağı.

İdea: Platon'un «idea» kavramı için bkz. s. 21.

Il Poverello: San Francesco'ya verilen bir isim. «Zavalılık» anlamına gelir. s. 227.

İlyada: Homeros'un iki büyük destanının biri. Troya önündeki savaşı Akhilleus ile Agamemnon'un kavgasından Hektor'un öldürülmesi ve ölüsünün Akhilleus'un elinden kurtarıp Troya'ya getirilmesi anına kadar anlatır. İlyada üstüne bilgi için bkz. İlyada çevirisinin önsözüne.

İlyon: Troya'nın başka bir adı. s. 56.

İncil: İyi haber, müjde anlamına gelen Yunanca «euangelion» kelimesi Hristiyanlığın Kutsal Kitabında Tevrat'tan sonraki bölümdür. Müjde, İsa'nın Peygamber ve insanlığın kurtarıcısı olarak gelişidir. İnciller, Matta, Markus, Lukas ve Yuhanna'nın İncili olarak dördtür. Her biri ufak ayrıntılarla İsa'nın doğuşu-

- nu, hayatını ve işkencesini anlatır. İnsanca özü ve dramatik üslubuyla en ilginç Yuhanna'mnkidir. s. 153.
- Indy, Vincent d' (1851-1931): Fransız kompozitör ve müzisyeni. Özellikle Beethoven'i incelemiştir. s. 204.
- Indulgentia: Müsamaha anlamına gelen Latince kelime. s. 148 vd.
- Inquisition (Enkizisyon): Soruşturma anlamına gelen Latince kelime. bkz. «Soru» ve «Cadı Kazanı» bölümleri. s. 123-132, 148-163.
- İnsan Hakları Bildirisi: Fransız Kurucu Meclisi'nin 1789'da yayımladığı bildiri. 17 maddelik Bildiri Fransa'nın 1791 Anayasası'na giriş olmuştur. Evrensel İnsan Hakları Bildirisi, Birleşmiş Milletler Teşkilatının 1948'de onayladığı 30 maddelik Bildirisi. s. 182-185, 189.
- İris: Gökkuşağını temsil eden tanrıça. s. 28.
- İsa: Peygamber. s. 82, 113, 150.
- İthake: Odysseus'un yurdu, Yunanistan'ın EpİR bölgesinin karşısındaki bir ada. s. 15.
- Kalypso: Odysseus'u, adası Ogygie'de yedi yıl alıkoyan nymphe. Odysseia destanının önemli ve sevimli kişilerindendir. s. 15.
- Kazdağ: Çanakkale'nin güney doğusundaki (İda) Kazdağı'nın adı İlyada'da çok geçer. Tanrılar babası Zeus Troya Savaşı'nı bu dağın Gargaros tepesinden yönetir. s. 60, 99.
- Kant, Immanuel (1724-1804): Bu kitapta Kant'ın akılcı bilgi teorisinin Aydınlanma sürecine nasıl yol açtığı, fakat bunun gene de idealizme vardığı sorunu üzerinde durulmuştur. s. 198 vd.
- Kebes: Platon'un Phaidon dialogunda bir kişi. s. 17.
- Kerubi: Tevrat'ın Yaradılış efsanesinde ve Schiller'in Sevinç Türküsü'nde adı geçen bir çeşit melek. s. 85,215.
- Kharis: Zariflik, hoşluk anlamına gelen yunanca kelime. s. 23.
- Khros: İnsan bedeninin teni, dış görünüşü ve rengi bakımından insan bedeni. s. 26 vd.
- Khryseis: Agamemon'un tutsağı. Agamemnon onu babasına geri vermek zorunda kalınca, Akhilleus'un tutsağı Briseis'i alır. s. 24.
- Kilikya: İlkçağda Seyhan ile Ceyhan ırmakları arasındaki Toros bölgesine verilen ad. s. 62.
- Kimmerler: Karadeniz'in kuzeyinde oturup, İ. Ö. 7. yüzyılda İskitlerin baskısı altında Anadolu'ya akın eden boy. Anadolu'da Asurlularla karşılaşmış ve Lydıalılar tarafından püskürtülmüştür. s. 120.

- Kirke:** Odysseus'u adasında misafir eden büyücü tanrıça. Erkekleri domuza çevirmiş. s. 18, 46.
- Klytimestra:** Agamemnon'un karısı, Troya dönüşü onu öldürür. s. 24.
- Koerner:** Schiller'in dostu. s. 197.
- Kolophon:** İlkçağda ünlü Ionya şehri. Şair Mimnermos ve filozof Xenophanes'in yurdu. s. 69.
- Kopernik (Mikolaj) (1473-1543):** Polonyalı astronom. Dünyanın evrenin merkezi olmadığı, öbür gezegenlerle birlikte güneşin çevresinde döndüğü görüşünü savunmuştur. Kopernik sistemi denilen gökbilimi sistemini 1515'te bulmuş, ama kitabı ancak 1543'te yayımlanmıştır. s. 132.
- Kosmos:** Düzen ve sonra da evren anlamına gelen Yunanca kelime. s. 65-77.
- Kott, Jan:** «Shakespeare, çağdaşım» adlı bir denemede İngiliz drama yazarını politik görüşleri bakımından inceleyen Polonyalı eleştirci. s. 102.
- Kratos:** Kaba kuvveti temsil eden tanrısal varlık. Zeus'un buyruğu üzerine Prometheus'u zincire vurur. s. 205.
- Kritias:** Platon'la Sokrates'in öğrencisi, Atina'da yönetimi zorbalıkla ele geçiren Otuz Asilzade'den biri. Felsefe, tarih ve şiir eserleri yazmıştır. s. 69-77.
- Kronos:** Uranos'un oğlu ve Zeus'un babası tanrı. Uranos'u tahttan atıp tanrılar üstündeki egemenliği ele geçirir, sonra da Zeus tarafından devrilir. s. 49, 50.
- Kuros-Kore:** Delikanlı ve genç kız anlamına gelen Yunanca iki kelime. Arkaik Yunan heykellerine verilen isim. Kuros ve Kore heykellerinin kaynağı Ionya'dır. s. 11, 188.
- Kupapa:** Anadolu Ana Tanrıçanın Hitit kaynaklarındaki adı. s. 88.
- Kuran:** s. 157.
- Kybele:** Ana Tanrıçanın Yunanca adı. s. 81, 88, 143.
- Kyklops:** «Yuvarlak göz» anlamına gelen bu ad, tanrı Poseidon'un oğlu tek gözlü bir dev'e verilmiştir. Odysseus, mağarasına sığındığı bu devden kurtulmak için onu sarhoş edip tek gözünü çıkarır. Bkz. Odysseia, Bölüm 9. s. 26.
- Lakedaimon:** Sparta'nın başka bir adı. s. 60
- Laodamas:** Phaiak Kralı Alkinoos'un oğlu, pehlivan. s. 25.
- Laodike:** Agamemnon'un kızı. s. 20.
- Lat, Lato, Leto:** Apollon ile Artemis'in anası, Anadolu tanrıça.

s. 88.

Lepeletier de Saint-Fargeau, L. M. (1769-1793): Fransız Devriminin ilk yıllarında önemli reformlar yaptıran devrimci. Kralın idamı için oy vermiş, ertesi günü bir muhafız askeri tarafından öldürülmüştür. Kabri Panthéon'dadır. s. 183.

Leylâ: Mecnun'un sevgilisi. s. 88.

Liszt, Franz (1881-1886): s. 227.

Logos: Yunanca «söz», sonra «düşünce» anlamına gelen bu kelime evrensel bir kavram olarak gelişmiştir. Hiçbir modern dilde tam karşılığı yoktur. s. 70-75.

Louis, XVI. (1754-1793): Bkz. s. 169 ve Fransız Devrimi bibliyografyası.

Luther, Martin (1483-1546): Katolik Kilise ve Papalığa karşı ayaklanıp, Hristiyan dinini yenilemek yoluna giden ve Protestanlığı kuran Alman din bilgini ve papazı. Luther, İncil'in ilk Almanca çevirisini yapmakla hem dinde çığır açmış, hem de Almancanın edebi temellerini atmıştır. s. 135.

Lykia: Köyceğiz ile Antalya arasındaki yarımada bölgesi. Kaya mezarlarıyla arkeolojik bakımdan önemlidir. s. 56.

Lykurgos: Yarı efsanelik Sparta Kralı ve yasa koyucusu. Plutarkhos'un adını taşıyan biyografyasıyla ünlüdür. s. 177. Bkz. S. Eyuboğlu - V. Günyol çevirisi, Çan Yayınları, İstanbul 1968.

Macbeth: Shakespeare'in bu dramından Cadılar sahnesi için bkz. s. 163. Lady Macbeth, s. 112.

Mainas: Bakkha s. 52

Malatesta, Pietro: s. 116.

Marseillaise: Bkz. Rouget de Lisle. s. 168-169'da verilen Fransızca metnin Türkçe çevirisi şudur: Haydeyin, vatan çocukları / Şan şeref günü geldi / Bize karşın zorbalığın / Kanlı bayrağı çekildi / (bis) İşitiyor musun kırlarda / Kükremelerini bu vahşî askerlerin? / Bağrımıza kadar sokuluyorlar / Boğazlamak için oğullarımızı, eşlerimizi / Silah başına, yurttaşlar, kurun taburlarınızı / Yürüyelim, yürüyelim / Kirli bir kan sulasın tarlalarımızı / Kutsal vatan sevgisi / Yönel, destekle aç alan kollarımızı / Hürriyet, canım hürriyet / Döğüş, seni savunanlarla birlikte (bis) / Bayraklarımızın altında zafer / Koşsun erkek çağrılarımıza / Can çekişen düşmanlar / Görsün senin zaferini ve bizim şanımızı.

Medeia: İason'un Pontos ülkesinden Yunanistan'a getirdiği büyüücü prenses. İason'dan öcünü almak için ondan doğurduğu ço-

- cukları keser. Tragedya kişisi. s. 143.
- Megethos: Büyüklük, boy bos anlamına gelen Yunanca kelime. s. 24 vd.
- Melea: El kol bacak, yani uzuv anlamına gelen Yunanca kelime. s. 29.
- Mellaert, James (1925-): Anadolu'da ilginç kazılar yapan İngiliz arkeologu. Hacılar ve Çatalhöyük'te yaptığı buluntularla Anadolu kültürlerinin İ. Ö. 7. binyıla kadar uzandığını ortaya koymuştur. s. 143.
- Menelaos: Sparta Kralı, Agamemnon'un kardeşi ve Helene'nin kocası. s. 18.
- Menos: Hayat gücü anlamına gelen Yunanca kelime. Bu kitapta incelenen başlıca kavramlardan biri: bkz. «menos» bölümü. s. 49 vd., 201.
- Meryem: İsa'nın anası. s. 81, 87.
- Metis: Okeanos ile Tethys'ün kızı, Zeus'un ilk karısı. Adı akıl anlamına gelir. Efsanesi s. 50.
- Michelangelo Buonarroti (1475-1564): Floransalı heykeltıraş, mimar, ressam ve şair. Batı sanatının en büyük ustalarından biri. Vatikan'da Sixtina Kilisesi'nin tavanını Papa II. Julius'un emri üzerine 1505'te boyamaya başlar. Eser yedi yıl sürer ve ressamı fena halde yıpratır. s. 94.
- Mimesis: Taklit, benzetme anlamına gelen Yunanca kelime. Platon'un önemle üstünde durduğu bir kavram. s. 155, 179.
- Minnesinger: s. 145.
- Mnemosyne: Uranos ile Gaia'nın kızı, bellek tanrıçası. Dokuz Musa'ların annesi. s. 51.
- Montaigne, Michel de (1533-1592): Fransız düşünürü ve deneme yazarı. Deneme türünün kurucusu. s. 95, 147.
- Morphe: Biçim anlamına gelen Yunanca kelime. s. 21 vd.
- Mousa: Mnemosyne ile Zeus'un kızları, her biri bir sanat ya da bilim kolunu temsil eden tanrısal varlıklar. Tanrıların oturdukları Olympos'u tanrı Apollon'un kılavuzluğunda oynadıkları horonlar ve söyledikleri türkülerle şenlendirirler. s. 50, 199.
- Muhammet: İslam Peygamberi. s. 157.
- Musa: Musevilerin Peygamberi. s. 158.
- Mut: Cesaret, yürek anlamına gelen Almanca kelime.
- Münzer, Thomas (1439 ?-1525): Alman din reformcusu. Luther'in izinden giderek, protestanlığa daha mistik bir karakter vermek, ayrıca köylünün sosyal durumunu düzeltmek için teok-

ratik bir devlet kurmak yoluna gitmiş. Ama önyak olduğu köylü ayaklanması, papazlarla birlik olmuş derebeyleri tarafından kanlarla bastırılmıştır. s. 161, 162.

Nausikaa: Phaiak Kralı Alkinoos'la Kraliçe Arete'nin kızı. Odysseus'u kumsalda bulup babasının konağına götürür. Odysseia'nın sevimli genç kız tipi. s. 15, 22, 28.

Nefertiti: XIV. kuşak Mısır firavununun karısı. Elimize geçen eşsiz güzellikte renkli büstüyle ünlüdür. s. 135.

Nestor: Pylos Kralı, Akhaların en yaşlısı. İlyada'da durmadan konuşup öğüt verir. s. 26.

Nietzsche, Friedrich (1844-1900): Alman filozof ve yazarı. Düşüncesinin çeşitli yönleri arasında bizi bu kitapta asıl ilgilendiren hümanist yanı ve eski Yunan kültür ve sanatında gün ışığına çıkardığı eğilimlerdir. Bunları ilk olarak «Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik» (1872) adlı denemesinde dile getirmiştir. Bkz. Nusret Hızır çevirisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. s. 86, 211.

Nous: Akıl, tin anlamına gelen Yunanca kelime. Anaxagoras'ın ilkesi.

Odysseia: Homeros'un ikinci büyük destanı. Odysseus'un Troya dönüşü yurdu Ithake'ye varmak için çabalarını anlatır: Odysseus tanrı Poseidon'un düşmanlığı yüzünden Akdeniz'de kıyıdan kıyıya sürünür ve on yıl fırtınalarla boğuştuğundan sonra İthake'ye varıp, karısı Penelope ile oğlu Telemakhos'a kavuşur. Bkz. «Beden ve Ruh» bölümü. s. 15, 28.

Odysseus: Laertes ile Antikleia'nın oğlu, akıllı, becerikliliği ve sabırla ün salmış kahraman. Odysseia'dan bugüne sayısız eserlere konu olmuştur. s. 15. vd.

Okeanos: En eski Yunan görüşlerine göre, yeryüzü yassı ve yuvarlandı, onu bir ırmak gibi hep akan Okeanos sarardı. Bu koca ırmağın akıntıları dünyanın bitiminde, ölümler ülkesinin sınırındadır. Oydseus da Hades'e varmak için Okeanos kıyılarına gider. s. 120.

Olympos: Tanrı dağı. Asıl Olympos Trakya ile Makedonya sınırındadır, ama ulu dağı anlamına gelen Olympos, ikisi Anadolu'da olmak üzere birçok dağlara verilmiş bir addır. s. 54.

Olymposlu: Zeus ve Zeus'un kuşağından olan tanrılara verilen sıfat.

Orpheus: Efsanelik şair. Sesinin, sazının güzelliğiyle Trakya or-

manlarında vahşi hayvanları büyülemiş. Karısı Euridike'yi Hades'ten geri almaya gider. Bkz. s. 231, 232.

Paris: Priamos ile Hekabe'nin en küçük oğlu. Helene'yi kaçırmakla Troya savaşına yol açar. Paris İlyada'da tembel, inatçı, bençil bir adam olarak canlandırılmıştır. s. 18, 43.

Parmenides (İ. Ö. 540-450 suları): Elealı varlık filozofu. Evren konusunda «Peri Physeos» adlı eserinden 160 kadar dize kalmıştır. Parmenides varlığın var olduğunu, yokluk diye bir şey bulunmadığını ileri sürer ve evrenin ölümsüz, tek, sürekli ve devineksiz olduğuna inanırdı. Görüşleri Herakleitos'un tam zıddıdır. Parmenides Zenon, Empedokles ve özellikle Platon'u etkilemiştir. s. 67-77, 201.

Pasteur (1822-1895): S. 225.

Patroklos: Akhilleus'un dostu. Onunla birlikte Troya Savaşına gelir, Akhilleus öfkelenip savaştan çekilince, Akhaların hepyenilmelerine üzülür, onun silahlarını kuşanarak Hektor'la çarpışır ve öldürülür. s. 33.

Peleus: Akhilleus'un babası. s. 31, 43, 52.

Perikles (İ. Ö. 499-429): Atina'nın en parlak kültür çağına adını veren devlet adamı. Filozof ve sanatçıları tutmuştur. s. 125.

Persephone: Yeraltı tanrıçası, Hades'in karısı. s. 47.

Phalak: Odysseia'da Skheria diye anılan bir ülkenin halkı. s. 15-16.

Phaidon: Platon'un ruh konusunda yazdığı dialog. s. 17.

Philantropia: İnsan sevgisi anlamına gelen Yunanca kelime. s. 225.

Phren: Diafragma, eski deyiimiyle hicabı haciz anlamına gelen Yunanca kelime. Phren insanda daha çok aklın merkezi olarak gösterilir. Bkz. «Phren» bölümü s. 45. vd.

Phye: Bedenin yükselişi, dikilişi anlamına gelen Yunanca kelime. s. 24.

Physis: Doğa anlamına gelen Yunanca kelime. s. 25.

Pilatus: Pontus'lu Pilatus İ. S. 28-36 yıllarında Roma'nın Filistin valisi olup İsa'nın çarmıha gerilmesi işinde karar vermek zorunda kalmıştır. Pilatus İsa'yı suçsuz görerek koyuvermek istemişse de, halkın ısrarı üzerine ölümüne karar vermiş, ama sonra da sorumsuzluğunu belirtmek için ellerini yıkamıştır. s. 82.

Platon (İ. Ö. 429-347): Platon tartışması bu kitabın bel kemiği olduğundan, Platon felsefesinin birçok yönleri, özellikle idea teorisi ile toplum görüşleri burada incelenmiştir.

Politeia: Bkz. Devlet.

Poseidon: Deniz tanrısı, Zeus'un kardeşi ve Amphitrite'nin kocası. Odysseia'da önemli bir rol oynar: Odysseus'a düşman olduğundan yiğidin Troya savaşı bittikten sonra, yurduna dönmesini önler. s. 15.

Pluton: Hades'in latince adı. s. 117.

Praxiteles (İ. Ö. 390-333 suları): Atinalı heykeltıraş. Heykelde erkek tipine getirdiği incelik, zerafet ve kıvraklıkla ve sanatında kadın bedenine önem vermekle çığır açan heykeltarihi. Sevgilisi Phryne'yi model alarak ilkçağ dünyasında dillere destan olmuş çıplak Aphrodite heykelleri yaratmıştır. Biri de Knidos Aphrodite'sidir. s. 94.

Priamos: Troya Kralı, Hekabe'nin kocası. Ellişer erkek ve kız çocuğuyla babaların en iyisi ve kralların en akıllısı, aynı zamanda en talihsizi sayılır. s. 19, 40, 99.

Psyche: Ruh, soluk anlamına gelen Yunanca kelime. Bkz. «psyche» bölümü. s. 17, 33 vd.

Ptolemaios (İ. S. 90-168 suları): İskenderiyeli gökbilgini, matematikçi ve coğrafyacı. Çalışmalarıyla bilimde çığır açmış ve coğrafya bilimini kurmuştur. Çizdiği dünya haritaları 16. yüzyıla kadar geçerli sayılmıştır. s. 131.

Pulydamas: Troyalı yiğit, Hektor'a öğüt verir. s. 42.

Pythagoras (İ. Ö. 6'ncı yüzyıl): Sisamlı düşünür, sayı ve gök bilgini, bir din okulunun kurucusu. Yaratıcı çalışmalarıyla çığır açtığı alanların çokluğu ve bir tek satır yazı bırakmayışı onun efsanelik bir kişi olarak ilkçağı ve sonra da ortaçağı etkilemesine yol açmıştır. Matematik bazı teoremlere adını vermiştir. s. 124-132.

Quattrocento: On dördüncü yüzyıl anlamına gelen İtalyanca kelime, İtalya'da Rönesans kültürü ve sanatının en canlı ve en yaratıcı olduğu 15. yüzyılı göstermek için kullanılır. s. 134.

Racine, Jean (1639-1699): Ünlü Fransız tiyatro yazarı. Klasik Fransız tragedyasının ustalarındandır. Eserinin şiir özü zengin, insanca sorunlarıysa bir çağ ve bir sınıfa özgü olduğundan, başka dile çevrilmeye elvermez. s. 96.

Reformation: Yahut Reform, Katolik dininde yenilik yapıp Protestanlığı kuran din devrimi. s. 133, 148-152, 158.

Renaissance (Rönesans): yeniden doğuş anlamına gelen Fransızca kelime. İlkçağı örnek alarak Avrupa uygarlık ve kültüründe 14. yüzyılda başlayan büyük yenilenme akımı. s. 94, 133.

- Requiem:** Huzur anlamına gelen Latince kelime. Ölüler duası. Kilsede ölü ayini için yazılmış müzik kompozisyonu. s. 205.
- Rethea:** El kol bacak anlamına gelen Yunanca kelime. s. 29.
- Rhea:** Kybele'nin başka bir adı. s. 88.
- Robert, Fernand:** Özellikle Homeros ve humanisma üstünde birer deneme yazmış Fransız klasik filologu. s. 97.
- Robespierre, Maximilien de (1758-1794):** Fransız Devriminin en bilinçli ve en etkili yöneticilerinden olan Robespierre için bkz. Albert Soboul, *Histoire de la Révolution Française*. Collection Idées, NRF Gallimard, Paris 1962. s. 182 vd.
- Roland, Mme (1754-1793):** Politikacı kadın, salonunda ileri gelen devrimcileri kabul eder, kendi de eyleme karışırdı. İlimli sayılarak idam edildi. Sehpaya çıkarken söylediği «Ey hürriyet, ne cinayetler işleniyor senin adına!» sözü tarihe geçmiştir. Kocası, devrim sırasında İçişleri Bakanı idi. s. 182.
- Romain Rolland (1866-1944):** Ünlü Fransız romancısı ve eleştirmecisi. Beethoven üzerine yazdığı etütler bugüne dek yazılmışların en özlü ve değerlisidir. Bkz. Beethoven, s. 197-219.
- Rouget de Lisle (1760-1836):** «La Marseillaise» marşının bestecisi ve güftecisi olan Fransız subayı. s. 169 vd.
- Ruhulkudüs: yahut Kutsal Ruh: Hristiyan üçlüğünün ikinci unsuru:** Baba, Oğul, Kutsal Ruh. Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe kaldığını kabul etmek istemeyen birçok din adamları Kili-sece kâfir sayılmıştır. Servetus gibi başkaları da bu üçlüğü tek bir tanrı olarak görememiş ve tek tanrı ya da üç tanrı formülüne giderek aforoza uğramışlardır. s. 76-77, 202.
- Saint Bernard de Clairvaux:** Haçlı Seferleri zamanında yaşamış Fransız mistik din adamı. s. 227.
- Saint Jean de la Croix:** 16. yüzyılda yaşamış İspanyol mistik din adamı. s. 227.
- Saint-Just (1767-1794):** Fransız Devriminin en ateşli hatip, yazar ve düşünürlerinden. Robespierre ile çalıştı, Robespierre'in idamından sonra sehpaya gönderilmiştir. s. 181.
- Sainte Therese d'Avilla: (1542-1591):** İspanyol Karmelit Sör'ü. Mistik şîirler yazmıştır. s. 227.
- Sainte Therese d'Assisi (1182-1226 suları):** Asıl adı Giovanni. Francesco (Fransız) adı Fransız şövalye romanlarına düşkün olduğu için kendisine verilmiştir. Assisi'de Fransisken Keşiş Okulu'nun kurucusu. Dili Latinceye benzer eski İtalyancadır. s. 227-239.

Sappho: İ. Ö. 6. yüzyıl sonlarında Midilli'de yaşamış kadın şair. Dünya lirik şiirinin öncüsü. Eseri ancak parçalar halinde elimize geçmiştir. s. 96, 233.

Sarpedon: Tanrı Zeus'un oğlu, Lykialı yiğit. İlyada'da Troyalıların savaş ortağı olarak önemli rol oynar ve Patroklos ile teke tek savaşta can verir. s. 56.

Sartre, Jean-Paul (1905-1979): Fransa'da «existentialisme» varoluşçuluk felsefesinin kurucusu, filozof ve düşünür, roman ve tiyatro yazarı, canlı etkisiyle çağdaş Fransa'nın en gözde aydını oldu. s. 79, 91, 94, 225.

Savonarola, Girolamo (1452-1498): Rönesansın etkisiyle filizlenmekte olan laik kültür ve sanat akımına karşı koyan yobaz katolik papazı. Peygamber kesilerek İtalya'nın başına gelecek birçok felaketleri haber verip halkı ve yöneticileri bir ara öylesine etkilemiştir ki Floransa meydanlarında en değerli kitapların, en seçkin sanat eserlerinin yakıldığı ateş yığınları kurulmuştu. Gözü dönmüş papaz sonunda kendi kazdığı kuyuya düşerek ayaklanan halk tarafından asılmış ve ölüsü bir odun yığnında yakılmıştır. s. 162.

Schiller, Friedrich von (1759-1805): Goethe ile birlikte Alman klasik edebiyatının en büyük şairi. «Sturm und Drang» denilen bir gençlik ve coşkunluk çağından sonra sanatı klasik yetkinliğe erişmiştir. Alman idealizminin şiir alanında başlıca temsilcisi. s. 194-219.

Shakespeare, William (1565-1616): Büyük İngiliz tiyatro yazarının piyeslerinden bu kitapta en çok Hamlet ve Macbeth oyunlarından faydalanılmıştır. s. 99 vd.

Simon: Dante'de adı geçen büyücü. s. 152.

Sixtina: Vatikan'da, tavanını Michelangelo'nun fresklerle süslediği kilise. s. 210.

Sokrates: S. 17, 97, 124, 125.

Solon: Atinalı devlet adamı, yasacı ve şair. Atina demokrasisinin kurucusu sayılır. Özü zengin lirik şiirler yazmıştır. s. 177.

Soma: Klasik Yunancada «beden» anlamına gelen bu kelime, Homeros dilinde ölü beden, leş anlamında kullanılır. Bkz. s. 18 vd.

Taptuk Emre: s. 234 vd.

Teiresias: Birçok efsanelerde adı geçen ünlü kâhin. Odysseus yeraltı ülkesine inip ondan İthake'ye dönmek için ne yol tutacağını sorar. s. 47, 121.

Temple (Le): Paris hapisanesi. XVI. Louis ve ailesi idamdan ön-

- ce buraya kapatılmıştır. s. 169.
- Thales: İlk Yunan düşünürü. Miletlidir. s. 25, 124.
- Telemakhos: Odysseus'la Penelope'nin oğlu. Babası yurda dönmeyince, anasıyla evlenmek isteyen taliplilerin azgınlığından bıkarak Odysseus'u aramaya çıkar. Odysseia'nın birkaç bölümünde onun serüvenleri anlatılmaktadır. s. 51.
- Tetzel, Johannes (1465-1519): Dominiken papaz. Papalık tarafından Almanya'da bir «indulgentia» satışına önayak olmuştur. s. 148.
- Thales: Sokrates öncesi doğacı ve maddeci felsefenin kurucusu Milet'li düşünür ve bilgin. Doğanın ilkesi olarak suyu kabul eder. s. 124.
- Thersites: İlyada'da adı geçen halktan bir kişi. s. 19.
- Thymos: Homeros dilinde duyguların merkezi. Bkz. «thymos» bölümü. s. 38-44, 206.
- Tiers-monde: Üçüncü dünya anlamına gelen Fransızca kelime. s. 184.
- Timaïos: Platon'un bir dialogu. Beden ruh konusunda incelenmiştir. 73-77 vd.
- Triolet, Elsa (1896-1970): Rus asıllı Fransız yazarı. Şair Maïakovski'nin baldızı, Aragon'un karısı. s. 87.
- Tristan ile İsolde: Ortaçağın birçok sanat eserlerine konu olan aşk efsanesinin iki kahramanı. Wagner'in aynı adlı operası. s. 142, 143.
- Troilus ile Kressida: Troya Savaşı'nı konu edinen Shakespeare'in bir dramı. Mina Urgan ve Sabahattin Eyuboğlu tarafından Türkçeleştirilmiştir. (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları) s. 101.
- Troya: Çanakkale güneyinde Anadolu şehri. Yunanistan'dan gelme Akhaların Troya'ya karşı açtıkları savaş İlyada destanına konu olmuştur. Bkz. İlyada çevirisinin önsözü.
- Ugolino: Dante'nin cehenneminde bir kişi. Pisa şehrinin zorbası-yken devrilip oğullarıyla birlikte «Açlık Kulesine» kapatılır. Açlıktan oğullarını yediği, sonra da öldüğü anlatılır. s. 116.
- Uranos: Gök tanrı, Kronos'un babası. Oğlu tarafından devrilir. s. 50.
- Vercors (asıl adı Jean Bruller) (1902-): Fransız desinatör ve yazarı. İkinci Dünya Savaşı'nda Vercors, mukavemet hareketine katılarak «Denizin Sessizliği» adlı, işgal altındaki Fransa'ya yaydığı önemli bir roman yazmıştır. s. 85, 86, 91, 92, 123,

174.

Vergilius (İ. Ö. 70-19): Büyük Latin şairi. Homeros'u örnek alarak yazdığı Aeneis destanı Roma soy ve tarihini Troya kaynağından getirmekle, milli destan olmuştur. Aenas destanının bugüne dek tam bir Türkçe çevirisi yapılmadığı gibi, Çoban Şiirleri (Bucolica) ve Tarım Destanı (Georgica da yeterince değerlendirilmemiştir. s. 94, 115-118, 199.

Vietnam: s. 185-187.

Villon, François (1431-1463 ?): Fransa'nın ortaçağ sonu şairlerinin en büyüğü. Başlıbaşına bir dram olan hayatı, şiirini etkileyerek eşine az rastlanır bir içtenlik katılmıştır. s. 136-147.

Wagner: s. 142, 143.

Xenophanes: İ. Ö. 6. yüzyılda İonya'da doğup İtalya'ya göçen ve Elea felsefe okulunu kuran düşünür. Çağının antropomorfik din ve felsefe görüşlerine şiddetle karşı koyup, Homeros'u «yalancı» diye yermiştir. Tanrının tekliğini ve yetkinliğini ileri sürüp idealist bir panteizm taraflısıdır. s. 69-77, 156.

Yahya: İsa'nın geleceğini haber veren ve İsa'yı vaftiz eden Hristiyan peygamberi. s. 154, 155.

Yedi Bilgiler: S. 124.

Yehova: Musevilerin tanrılarına verilen bir ad. s. 158.

Yuhanna: İsa'nın havarilerinden, bir balıkçının oğlu, kendi de balıkçılık eden halktan bir adam. Tiberiad Gölü'nde avlanırken İsa'ya rastlamış ve her şeyi bırakarak peşine takılmıştır. İsa'nın ölümünden sonra Meryem'i Efes'e getirdiği ve 100 yılı sularında Efeste öldüğü söylenir. Kilisesi Efes'tedir. Yazdığı İncil, dört İncil'in sonuncusu ve dil güzelliğiyle düşünce derinliği bakımından en ilginçidir. İncil'in «logos» konusunu işleyen önsözü Hristiyan düşünce metinleri arasında önemli bir yer tutar. Çevirdiğimiz bu metinde (bkz. 153-154) Yunan felsefe kavramı olan logos'un Hristiyan kuramına nasıl aktarıldığı görülür. İnciller arasında Yuhanna İncili İsa'nın yeryüzündeki serüvenini en insancı açıdan ele alır. Pilatus sahnesiyle «Ecce Homo» sözü de yalnız bu İncilde vardır. s. 82.

Yunus Emre: Bkz. s. 36 ve kendisine ayrılan bölüm. s. 224-239.

Zeus: Tanrıların babası, Olympos tanrı soyunun egemenliğini kuran baştanrı. s. 15, 60, 61.

BİBLİOGRAFYA

ECCE HOMO'yu yazarken ve yazabilmek için çok kitap okudum, çok kitap karıştırdım. Hepsinden bir şeyler aldım, hepsinden faydalandım. Onun içindir ki, bunların topluca bir bibliografyasını çıkarmayı bir borç bildim. Unuttuklarım da vardır elbet, ama hatırladığım kadarını aşağıda veriyorum.

ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜKLER :

Encyclopaedia Britannica. 24 vol. Encyclopaedia Britannica Inc. Chicago 1961.

Grand Larousse Encyclopédique en 10 volumes. Librairie Larousse, Paris 1960.

Bailly (M. A.), Dictionnaire grec-français. 2 vol. Librairie Hachette, Paris.

Boisacq Dictionnaire étymologique de la langue grecque.

Gemoll Griechisch-Deutsches Schul- und Handwörterbuch. Wien 1923.

Heinichens Lateinisch-Deutsches Schulwörterbuch. Taubner, Leipzig und Berlin 1931.

Meillet Dictionnaire étymologique de la langue latine.

KİTAP VE YAYINLAR :

Alain, Propos sur le bonheur, Collection Idées, NRF Gallimard,

- Paris 1928.
- Anday (Melih Cevdet), Kolları Bağlı Odysseus. Yeditepe Yayınları, İstanbul 1962.
- Anne Frank, Das Tagebuch der Anne Frank. Aus dem Holländischen übertragen von Annelise Schütz. Fischer Bücherei KG, Frankfurt und Hamburg, 1960.
- Apaydın (Talip), Karanlığın Kuvveti. Köy Enstitüleri Yılları. Ararat Yayınevi, İstanbul 1967.
- Ataç (Nurullah), Günlerin Getirdiği. Karalama Defteri. Varlık Yayınları, İstanbul 1967.
- Auerbach (Erich), Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der Abendländischen Literatur. Francke Verlag, Bern 1945.
- Babeuf (Gracchus), Devrim Yazıları. Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu - Vedat Günyol. Çan Yayınları, İstanbul 1964.
- Bainton (Roland H.), Hunted Heretic. The Life and Death of Michael Servetus, 1511 - 1553. The Beacon Press, Boston 1960.
- Bairoch (Paul), Révolution industrielle et sous-développement. SEDES, Paris 1963.
- Balandier (Georges ed.), Le «Tiers Monde» - Sous-développement et développement. Presses Universitaires de France, Paris 1956.
- Baudelaire (Charles), İç Kapanış. Derleyen: Şükran Kurdakul. Ataç Kitabevi, İstanbul 1959.
- Bayrav (Süheylâ), Symbolisme médiéval. Bérout, Marie, Chérien. Publications de la Faculté des Lettres d'Istanbul, İstanbul 1956.
- Benz (Richard), Beethovens Denkmal im Wort. Piper, München 1950.
- Block (Ernst), Thomas Münzer als Theologe der Revolution, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1960.
- Botticelli, Gubert der Venus. Einführung von Jan Lauts. Reclam, Stuttgart 1958.
- Boucoureliov (André), Beethoven, Editions du Seuil, Solfeges, Paris 1963.
- Bouloiseau (Marc), Robespierre. Collection «Que sais-je» Paris 1957.
- Brecht (Bertold), Galile (Leben des Galilei). Çeviren: Adalet Cimcoz. İzlem Yayınları, İstanbul 1963.
- Burckhard (Jacob), Die Kultur der Renaissance in Italien. Kröner, Leipzig 1928.
- Bureau International du Travail
— «Apartheid» Evolution de la situation dans la République

- Sud-Africaine. Un Rapport du B. I. T., Geneve 1965.
- La lutte contre la discrimination dans le travail. Cours d'éducation ouvrière, Geneve 1968.
 - Le monde du travail face à l'âge nouveau. Cours d'éducation ouvrière, Geneve 1965.
- Burian (Orhan), Denemeler, Eleştiriler. Çan Yayınları, İstanbul 1964.
- Camus (Albert), Denemeler. Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu - Vedat Günyol. İkinci Baskı Çan Yayınları, İstanbul 1962.
- Camus (Albert), L'homme révolté. Collection Idées, NRF Gallimard, Paris 1951.
- Camus (Albert), Le mythe de Sisyphe. Essai sur l'Absurde. NRF Gallimard, Paris 1942.
- Casalis (George), Luther et l'Eglise confessante. Editions du Seuil, Maitres Spirituels, Paris 1962.
- Charbonneaux (J.), La sculpture grecque archaïque. La sculpture grecque classique. La Guilde du Livre, Lausanne 1942.
- Cranach (Lucas d. J.), Der Jungbrunnen, Einführung von G. F. Hartlaub Reclam, Stuttgart 1958.
- Cresson (André), Platon, sa vie, son oeuvre, avec un exposé de sa philosophie. Presses Universitaires de France, Paris 1959.
- Dante (Alighieri), La Divine Comédie. Traduction da Gustavo Doré e dichiarata con note tratte dai migliori commenti per cura di Eugenio Camerici. Milano, Casa Editrici Sonzogno.
- Dante (Alighieri), La Divine Comédie. Traduction, Préface, Notes et Commentaires par Henri Longnon. Classiques Garnier, Paris 1962.
- Dermenghem (Emile), Mahomet et la tradition islamique. Editions du Seuil, Maitres Spirituels, Paris 1955.
- Descartes, Discours de la Méthode. Editions de Cluny, Paris 1943.
- Diels (Hermann), Die Fragmente der Vorsokratiker. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1910.
- Einstein (Albert), Dünyamıza Bakış (Seçme Denemeler), Çan Yayınları, İstanbul 1965.
- Eluard (Paul), Seçme Şiirler. Hazırlayanlar: A. Kadir - A. Bezirci. İstanbul 1961.
- Emre (A. Cevat), Homeros. İliada. İlias Destanı ve Odysseia. Varlık Yayınları. İstanbul.
- Evangelion Kata Loukan, Texte grec avec notes et dictionnaire par A.F. Maunoury. Gigord, Paris 1928.
- Eyuboğlu (S.) ve İpsiroğlu (M. Ş.), Avrupa Resminde Gerçek Duy-

- gusu. İkinci Baskı. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları 521.
- Eyuboğlu (Sabahattin), Yunus Emre'ye Selâm. Çan Yayınları, İstanbul 1966.
- Fosco (P. Achille), Poesie di San Francesco. Casa Editrice Francescana, Assisi 1925.
- Garaudy (Roger), Le Communisme et la Renaissance de la culture française. Editions sociales, Paris 1945.
- Garaudy (Roger), Perspectives de l'Homme: Existentialisme, Pensée catholique, Marxisme. Presses Universitaires de France, Paris 1961.
- Garaudy (Roger), Sosyalizm ve Ahlâk. Çeviren: Selâhattin Hilâv. Gerçek Yayınları, İstanbul 1965.
- Glaser, Lehmann, Lubos ed. Wege der Deutschen Literatur. Ein Lesebuch. Ullstein Bücher, Berlin 1962.
- Goethe Goethes Werke. Knaur Verlag, Berlin.
- Gökberk (Macit), Felsefe Tarihi. Bilgi Yayınevi. Ankara 1967.
- Gölpınarlı (Abdülbaki), Yunus Emre ve Tasavvuf. Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.
- Guevara (E. Che), La guerre de guérilla. François Maspéro, Paris 1961.
- Guevara (Ernesto Che), Küba'da Sosyalizm ve İnsan. Türkçesi: Can Yücel. Payel Yayınları, İstanbul 1967.
- Helbing (Lothar), Der dritte Humanismus. Verlag Die Runde, Berlin 1932.
- Herriot (Edouard), La vie de Beethoven. NRF, Vies des Hommes Illustres, Paris 1932.
- Edouard Herriot parle de Ludwig von Beethoven, JBP Records. X SBP X 53.466.
- Hesiodos. Théogonie - Les Travaux et le Jours - Le Bouclier. Texte établi et traduit par Paul Mazon. «Les Belles Lettres», Paris 1960.
- Hill (Ralph ed.), The Symphony. Penguin Books, 1961.
- Hoffman (Paul G.), World Without Want. Harper and Row, New York, 1962.
- Homer, — Homere, İliade. Texte établi et traduit par Paul Mazon. «Les Belles Lettres», Paris 1937.
- Homere, L'Odyssée. Texte établi et traduit par Victor Bérard. «Les Belles Lettres», Paris 1955.
- Homeros. İlyada. Türkçesi: Azra Erhat — A. Kadir. San-

- der Kitabevi, İstanbul 1967.
- Homeros, Odyssea. Türkçesi: Azra Erhat - A. Kadir, Sander Kitabevi, İstanbul 1970.
- Horatius, Odes et Epodes. Texte établi et traduit par F. Villeneuve. «Les Belles Lettres», Paris 1927.
- Humanisme Contemporain, Bulletin des Jeunes Nos. 11, 12 et 13. «Les Belles Lettres», Paris 1964.
- İncil, Mukaddes Kitabın İkinci Kısmı. Yeni Ahit. Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1933.
- İndy (Vincent d'), Cours de composition musicale.
- Jaeger (Werner), Paideia, die Formung des Griechischen Menschen. De Gruyter, Berlin und Leipzig 1934.
- Kenworthy (Leonard S.), Telling the UN Story. New Approaches to Teaching about the United Nations and Related Agencies. UNESCO, Paris 1963.
- Kranz - Baydur, Antik Felsefe. Metinler ve Açıklamalar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1948.
- Kültür Emperyalizmi Üstüne Konuşmalar: Pertev Boratav, Abidin Dino, Güzin Dino, Ferit Edgü, Anouar Abdel - Malek. Ataç Yayınevi, İstanbul 1967.
- Lefebvre (Henri), Contribution à l'esthétique. Editions sociales, Paris.
- Lenin, Seçme Yazılar. Çeviren: Attilâ Tokatlı. Gerçek Yayınları, İstanbul 1966.
- Lewis (John), Sosyalizm ve Birey. Çeviren: S. Y. Cerit. Sol Yayınları, İstanbul 1966.
- Lucretius, De la nature. Texte établi et traduit par Alfred Ernout. «Les Belles Lettres», Paris 1924.
- Maulnier (Thierry), Cette Grèce ou nous sommes nés. Flammarion, Paris 1964.
- Meunier (Mario), La légende de Socrate. Albin Michel, Paris 1965.
- Mazmunlar, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1932.
- Montaigne, Denemeler. Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu. 3'üncü basılış. Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964.
- Mounier (Emmanuel), Introduction aux Existentialismes. Collections Idées, NRF Gallimard, Paris 1962.
- Nâzım Hikmet, Kurtuluş Savaşı Destanı. «Memleketimden İnsan Manzaraları»ndan. Yön Yayınları, İstanbul 1965.
- Nâzım Hikmet, Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedrettin Destanı. Yeni Kitapçı, İstanbul 1936.
- Nietzsche (Fredrich), Die Geburt der Tragödie. Der Griechische

- Staat. Kröner, Leipzig 1830.
- Nietzsche (F.), L'Antéchrist. Traduction et présentation par Dominique Lassel. Ed. 10/18, Paris 1967.
- Orhan Veli Kanık. Fransız Şiiri Antolojisi (Manzum Tercüme-lerle) Varlık Yayınları, İstanbul 1947.
- Pir Sultan Abdal, Hayatı, Sanatı, Eserleri. Hazırlayan: Cevdet Kudret. Yeditepe Yayınları, İstanbul 1965.
- Platon,
- Oeuvres completes. Traduction nouvelle et notes par Louis Robin. La Pléiade, Paris 1950.
 - La République. Texte établi et traduit par Emile Chambry. «Les Belles Lettres», Paris 1949.
 - Timée. Texte établi et traduit par Albert Rivaud. «Les Belles Lettres», Paris 1963.
 - Devlet. Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu - M. Ali Cimcoz. Remzi Kitabevi, İstanbul 1962.
- Poetes et romanciers du Moyen Âge. Texte établi et annoté par Albert Pauphilet. NRF La Pléiade, Paris 1939.
- Robert (Fernand), L'humanisme, essai de définition. «Les Belles Lettres», Paris 1946.
- Rodenwaldt (Gerhart), Die Kunst der Antike (Hellas und Rom) Propylaen-Verlag, Berlin 1927.
- Rohde (Erwin), Psyche. Seelenglaube und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. 10te Auflage. Tübingen 1925.
- Rohde (Georg), Studien und Interpretationen zur Antiken Literatur. W. De Gruyter, Berlin 1963.
- Rolland (Romain), Beethoven, La Neuvieme Symphonie. Editions du Sablier, Paris 1943.
- Rolland (Romain), Goethe et Beethoven. Editions du Sablier, Paris 1930.
- Rothacker (Erich), Probleme der Kulturanthropologie. Bouvier Verlag, Bonn 1948.
- Rousseau (J. J.), Toplum Sözleşmesi. Çeviren: Vedat Günyol. Çan Yayınları, İstanbul 1965.
- Russel (Bertrand), Dünyamızın Sorunları. Çevirenler: S. Eyuboğlu - Vedat Günyol. Çan Yayınları, İstanbul 1962.
- La Sainte Bible, Traduction par l'Abbé A., Crampion. Société de S. Jean l'Evangéliste, Paris 1923.
- Santillana (Giorgio de), The crime of Galileo. The University of Chicago Press, Chicago 1955.
- Sappho, Alcée-Sappho. Texte établi et traduit par Théodore Re-

- inach. «Les Belles Lettres», Paris 1937.
- Sappho, Şiirler. Türkçesi: Cevat Çapan. Uğrak Yayınları, İstanbul, 1966.
- Sartre (Jean-Paul), L'existentialisme est un humanisme. Collection Pensées. Ed. Nagel, Paris 1946.
- Schaerer (René), Dieu, l'homme et la vie d'après Platon. Etre et Penser. Cahiers de Philosophie. Neuchâtel 1944.
- Schiller, Gedichte. Herausgegeben von Hermann Missenharter. Stuttgart 1910.
- Schmidt (Albert-Marie), Jean Calvin et la tradition calvinienne. Editions du Seuil. Maîtres Spirituels, Paris 1957.
- Schnabel (Ernst), Anne Frank. Spur eines Kindes. Fisher Bücherei, Frankfurt am Main 1958.
- Shakespeare,
- Hamlet. Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu. Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.
 - Macbeth. Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu. Remzi Kitabevi, İstanbul 1967.
- Sinanoğlu (Suat), L'humanisme a venir. Université d'Ankara, Faculté des Lettres, Ankara 1960.
- Soboul (Albert), Histoire de la Révolution Française. Collections Idées. NRF Gallimard, Paris 1962.
- Tekvin, Musa'nın Birinci Kitabı. Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1967.
- Theil (Pierre), Les bâtisseurs du Monde: De Thales à Hippocrate. Seghers, Paris 1961.
- Vergilius, Enéide. Texte établi par H. Goelzer et traduit par A. Bellessort. «Les Belles Lettres», Paris 1934.
- Vercors, İnsan ve İnsanlar. Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol. Çan Yayınları, İstanbul 1965.
- Voilquin (Jean de), Les penseurs grecs avant Socrate. De Thalès de Milet à Prodicos. Garnier-Flammarion, Paris 1964.
- Yunus Emre, Hayatı, Sanatı, Eserleri. Hazırlayan: M. Sezai Karakoç. Bedir Yayınevi, İstanbul 1965.

AZRA ERHAT İSTE İNSAN

Büyük tuttum bu işi : dört yıllık düşüncemi, yaşantımı bir kitaba sığdırmak istedim. Homeros'ta insan dedim yola çıktım, beden ruh ikiliği dikildi karşıma, aldım inceledim; derken Platon'un insan anlayışı, toplum görüşü çeldi aklımlı, onu da kavrayayım derken açıldım uçsuz bucaksız bir düşünce alanına. Özgürlük, mutluluk, insancılık... Sorunlar, saçları altın tellerle örülmüş öcüler gibi çekti sürükledi beni ordan oraya. (...) Bir desteğim vardı : Yaşantıya olan güvenim. İnsanı mı konu edindim : insan gibi yaşayayım kendimi vere vere, dolu dizgin, coşkunca yaşayayım ki insanı anlayayım, insanı söyleyebileyim. (...) Sevgiyi ahlak edindim kendime. İnsancılığı yalnız sevgide gördüm ve sevgiden bekledim, kitabımı satır satır yazdırsın bana. Yanılmadım da : Ecce Homo'yu bana sevgi yazdırdı.

– Azra Erhat

Azra Erhat (1915-1982) ortaöğrenimini Brüksel'de, yüksek öğrenimini Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tamamladı. Aynı fakültede Klasik Filoloji doçenti oldu. Üç teden ayrılmak zorunda kalınca, gazetecilik, kitaplık meclisliği gibi işlerde çalıştı, çeviriler yaptı. A. Kadir'le ortak çalışmalarının ürünü olan *İlyada* çevirisine hem Törehan Bilim Ödülü, hem de TDK Çeviri Ödülü verildi.

